

Balázsi Károly

Beke Pál

Egy népművelő emlékezete¹

Kháron ladikján

A narbonne-i katedrális szakrális terében csengtek-bongtak a nagyharangok, s az ezeréves terméskő talapzaton harmincnégy ország civil delegátusai tisztelegtek néma vigyázzban Beke Pál emlékezetére. Történt mindez 2009. november 28-án, az ifjúsági és művelődési házakat fenntartó, Brüsszelben bejegyzett CONTACT 2103 nevű, nemzetközi szakmai szövetség kilencedik európai konferenciáján. A Languedoc-Roussillon dél-franciaországi tartomány tengerparti városában egyébként fesztivál hangulat uralkodott. A platánfák rozsdabarna levelei már peregtek, a pálmafák magabiztosan feszítették egyenes derekukat az ég felé, szóval a hazai szeptemberi évad nosztalgiai ragyogtak a délszaki város egén és a piactéren. Az ünnepi szónokok olyan bensőséges melegséggel emlékeztek meg váratlanul elhunyt magyar szövetségesükről, mint egy gyermekkori jó barátról. Érte és értünk szólt a harang. Ott Európában és itthon Magyarországon.

A harcos

A harcos létformája a harcosi viselkedés alapelvein nyugszik. Ezek az alapelvek – a kanonizált formák és a népszerűsített rítusok sokszínűsége mögött – lényegében azonosak a különböző kultúrákban. A személyiség határain kívülre fókuszált céltételezés, a szolgálat tudatosan vállalt alázata, „a talpig nehéz hűségben” való helytállás, a rendíthetetlen egyensúly kifejllesztése, az életfogytiglan tartó elkötelezettség vállalása. A harcosi éthosz mint az *áldozatvállalásban méltóságot kereső életforma* megtalálható a régi indiai, tibeti, kínai, japán és koreai civilizációkban, amelyekből számunkra a szamuráj magatartásmin-tái a legismertebbek, főképpen Kuroszava filmművészetének, a II. világháború kamikáze pilótáinak s az egyre népszerűbb küzdősportok (budo-iskolák) európai terjedésének köszönhetően. A hagyomány a középkori Európában is gyökeret eresztett, s nevelt erős ágakat a lovagkori eszményekben, az előírások által szabályozott életvitelben, a rituális párviadalokban és a trubadúr költészetben. De – különösen keletebbre, a mi szűkebb pátriánk zordabb tájain – a vérrel áldozó nemesi kötelezettségekben és a végvári harcosok virtuosus – „emberségről példát, vitézségről formát” adó – életében is szépen megrajzolt minta a *küzdő*, a *harcos* karakterisztikus létformája.

Beke Pál mindenekelőtt *harcos* volt. A lovagi, nemesi eszmények modern kori örököse. Élte a végvári harcosok keservesen szép, reménytelenül szép, vitézi életét. Ne tévesszen meg senkit, hogy a harcok színtere a *magyar művelődés nyomorúságos háttérje* volt. A szolgálat helyszínei a posztkommunista és prekapitalista káosz összegabalyodó frontvonalától látszólag távolabb eső perifériákon, a közösségi művelődés árnyékos szárnyvo-

nalain voltak kijelölve. Az utánpótlásban és ellátásban mindig hiányt szenvedő végvárak és őszi esők áztatta vidéki garnizonok után kapott később *generálisi* kinevezést is, bár többnyire a szedett-vetett hadakkal való hosszú menetelések töltötték ki a seregvezénylő időket is (hasonlatosan Vak Bottyán nevű elődjéhez). Talán csak obsitos korában adatott meg neki az önrendelkezés kis létszámú szakmai szabadcsapatok vezénylésére, a történelmi tapasztalatok írásos kifejtésére és némi országos elismertetésre.

A szakma stációi

A *szakma*, amit a céhbeliak manapság *közösségi művelődésnek és/vagy közösségfejlesztésnek* neveznek egy hosszú, kanyargós történelmi út szemünk előtt futó, belátható szakasza. Ha meg akarjuk érteni Beke Pál életművét, személyiségét és szakmai hagyatékát, megkerülhetetlen, mondhatni kötelező feladat egy nem túlságosan részletező leltár készítése, amely felsorolja a bő félszáz éves szakmatörténet főbb fejezeteit, Bekét ugyanis lehetett (lehet) szeretni, gyűlölni, követni vagy elutasítani. Csak egyet nem: *megkerülni*. Azt ugyanis senki sem vitathatja, hogy a hetvenes évek közepétől számított negyedszázad szakmatörténetének ő volt a legismertebb, legkarakterisztikusabb és leghatékonyabb személyisége.

A *szabadművelődés–népművelés–közmművelődés–közösségfejlesztés* korszakjelölő kifejezések sorában két ok miatt sem szabad a *szabadművelődést* kihagyni – noha ez az időszak jóval megelőzi elmékedésünk tárgy-idejét. Beke maga is több nekifutásban birkózott a korszak fogalmával, értelmezésével és feltámasztásának (revitalizálásának) gondolatával, másrészt valóban ez a korszak mutatja leginkább, mi minden virulhatott volna a magyar művelődés életfáján, ha nincs a negyvenkilenc-ötvenes tarvágás. Persze, egy folyóba sem léphetünk kétszer, így a rendszerváltozás környékén felmerült igény a *szabadművelődési hagyományokhoz való visszatéréshez* nem jelenthette a korszak és korabeli struktúra rekonstrukcióját, mivel negyven évet csak egy papírra vetett eszmefuttatásban lehet zárójelbe tenni. Maga a gondolat egyébként – a talált tárgy megtisztítása – Kovalcsik József 1989-ben megjelent dolgozatában merült fel, amelyet Beke nagyon is komolyan vett, olyannyira, hogy e terminológiát szerette volna a szakmai megújulás zászlajára tűzni. De erről majd később. Lássunk előbb egy textust Kovalcsik tanulmányából, amely maga is idéz korabeli forrásokból:

„1945 és 1948 között a művelődési tevékenység – az európai modellnek és a hozzáigazodó magyar hagyományoknak megfelelően – autonóm művelődési intézményekben, szervezetekben, valamint a pártok, egyházak, szakszervezetek, egyesületek, ifjúsági mozgalmak stb. keretében szerveződött. 1945-ben Gombos Ferenc, a szabadművelődés fáradhatatlan úttörője megállapította, hogy történelmi fordulat következett be a nemzet életében, és ez a fordulat új lehetőségeket nyitott meg az iskolán kívüli művelődés területén is: „Az eddig leszorított társadalmi rétegek politikai hatalomhoz jutottak, és megkezdték önművelésük rendszerének szabad kiépítését.” Csábító az analógia, mert a rosszul gombolt mellényt más vonatkozásban is 1945-ig kell kigombolni ahhoz, hogy újra begombolhassuk. A demokratikus felfogású szabadművelődés mindenekelőtt elhatárolta magát az előző korszaktól. Gombos így folytatta: „Mármost ebben az új történelmi helyzetben hogyan látja a maga szerepét és feladatát az úgynevezett 'iskolán kívüli népművelés'? Először is sürgősen megtagadja a múlt örökségeként ránk maradt nevét. Mert áruló szó ám ez a népművelés! Arról beszél, hogy íme, ott lenn a mélyben egy lenézett, műve-

letlen, kellemetlen illatú, megbízhatatlan és veszedelmes tömeg, ki kell rendelni hozzá csendőrön és főszolgabírókn kívül bizonyos „népművelőt” is. Hadd csiszolgassa érdeségeiket, szoktassa társadalmi illendőségre, figyelmeztesse istenfélelemre és a felsőbb hatalmasság iránti tiszteletre, lássa el szellemi pótlanyaggal, de vigyázzon, nehogy rákapassa a tudományok ízére.” Ismeretes, hogy a Horthy-korszak népművelésétől elhatárolódó szabadművelődést az 1948-ban hatalomra jutott bürokratikus-centralisztikus sztálinista struktúra felszámolta, és elnevezésében is visszahozta a „népművelést”, mely a két világháború közötti korszakénál is antidemokratikusabbnak bizonyult. Nemcsak a szabadművelődés koncepcióját, szellemiségét számolta föl, hanem a magyar polgári fejlődés liberális korszakából származó és a későbbiekben is önszerveződésen alapuló társadalmi-kulturális intézményeket, közöttük hagyományos munkás- és parasztköröket, közösségi művelődési szervezeteket, melyeket a Horthy-korszak is csak visszaszorítani tudott, de felszámolni nem volt képes.”

A mából visszatekintve tehát – kettős tükörben láttatva az 1945 és 1989 utáni párhuzamokat és felszikkázó reménységeket – a *naiv jóhiszeműség* és a *nyakunkba szakadt szabadság cselekvéskényszere* jellemezte ama rendszerváltó időket. Akkor még nem látszott, amit ma tudunk: hogy kaptunk ugyan új lapokat, de hozzá új és láthatatlan szabálykönyvet is, amelynek keretei között csak veszteni lehetett. Valamennyi mozgástér persze mindig van, s a tisztességgel elvégzett munka akár búvópatakként felszínre kerülhet más terepviszonyok és kedvező csillagállások alatt. Ahogy Karácsony Sándor magyar neveléstudománya megtalál(hat)ja végre méltó helyét a hazai iskolarendszerben a debreceniek társadalomlélektani kutatásainak termékenységeivel, amelynek mára Lükő Gábortól Papp Gáboron át az őstörténeti tanulmányok reneszánszáig terjed a skálája. Ahogy az ellenoldal dicstelen műveletei sem merülhetnek feledésbe. Így talán érdekes lehet a *Zempléni Múzsza* olvasói számára, hogy a klasszikus szabadművelődés operatív likvidálását arra az E. Kovács Kálmánra bízta a teljhatalomra jutott bolsevik párt, aki a pataki tanítóképzőben morzsolta öreg napjait nyájas népnevelői pályafutásának szelíd epilógusaként. Magam egyébként akkor találkoztam a Párt ökleként megfogalmazott vádbeszédével, amely rövid úton tett pontot egy országos szellemi mozgalomra, amikor Beke megbízott a korszak tanulmányozásával, abból a célból, hogy a megújuló civil mozgalmak számára keressünk elődöket.²

Közösségtörténeti eszmefuttatásunk szempontjából az a drámai pusztulás és elnyomódás érdemel figyelmet, amely a szabadművelődési korszakot követő évek hazai társadalmában ment végbe. Egy friss, nyitott, ígéretes közösségteremtő, -érelő időszaknak vetett végett brutális szigorúsággal a „fordulat évében” az a kommunista puccs, amelynek eredményeként a sztálini típusú keleti despotizmus rendezkedett be az országban és az egész kelet-európai térségben. A nyugati határoknál lezárult vasfüggöny egy nagy – az Elbától a Csendes-óceánig terjedő – szürke munkatáborba zárta a szocialistának, kommunistának nevezett országokat és népeket. (A Szabad Európa Rádió terminológiájában: a rab népeket és csatlós országokat.) A totális diktatúra az egyházakra és a magántulajdonra zúdította az első ösztüzet. Tisztában voltak vele, hogy a vallásától és tulajdonától megfosztott nép védtelenné és kiszolgáltatottá válik. Röviden: *a működőképes szervezeteket és a valódi közösségeket vagy rendeleti úton betiltották, vagy egy teljesen formális, látszatevékenységet produkáló kreatúrával helyettesítették.* A állam igyekezett teljes körűen kiterjeszteni a polgárai feletti ellenőrzést. Előbb a politikai szférában, aztán

a munka világában, végül a magánszférában. A hatalom persze sohasem láthatott tökéletesen alattvalói tetteibe és gondolataiba, de szüntelenül törekedett erre.

E korszak hatalomgyakorlási technikájának tudatipari változatát üzemeltette a *kultúrház* (később *kultúrotthon*, majd *művelődési otthon jellegű intézmény*, lásd még *pálinka jellegű szesz ital* stb.). Ez a lépcsős, oszlopsoros, timpanonos műintézmény – mind külsőjét, mind belsőjét tekintve – egy ógörög templom és egy hortobágyi tehénistálló lidércnyomásos keverékét prezentálta. Rendeltetését tekintve az ígértetésnek, az ájult áhitatnak és a tömeges nevelődésnek szolgált kijelölt helyszínéül. Nos, ennek a kultúrháznak és ennek a kultúrát *termelő-közvetítő-fogyasztó*, velejéig manipulatív gyakorlatnak volt engesztelhetetlen ellensége Beke Pál – akár – a Magyar Művelődési Intézet művelődési otthoni osztályának vezetőjeként is.

A szakmai köztudatba való betörését egy *ÉS*-ben közölt két kolumnás írásnak – egy kommentált jegyzőkönyvnek – a megjelenésétől számíthatjuk.³ Az időpont és helyszín a szubjektív emlékezetben is felejthetetlen. Akkor éppen „népművelő szakos bölcsészhallgatók kapkodnak egymás kezéből egy *ÉS* példányt a megleckéztetett, pimasz klubvezető esetéről. A lemondó nyilatkozatot valahogy úgy csikarta ki az innovatív kultúrigazgató, ahogy Don Corleone szerzett unokaöccsének főszerepet a nehéz felfogású producertől. Az inaséveit kezdő, évfolyamnyi közösség hősként ünnepelte a fenegyerek szerzőt ott, a Duna fölötti B épület tetőtéri előadójában, nem messze attól a helytől, ahol később egy közismert népművelő-szociológus átlépett az Erzsébet híd korlátján. Persze ekkor még Heleszta Sanyi a legnépszerűbb egyetemi oktatók egyike volt, mint ahogy a Nagy Lászlót, Berta Bulcsút, Tanács Istvánt foglalkoztató *Élet és Irodalom* sem volt az a koszlott szellemiségű réteglap, mint manapság. Az ifjú Beke pedig a mezei hadak számára (azaz nekünk) maga volt a bizánci bronzkaput visszhangosan döngető Botond vitéz.”⁴

Ekkor már közel tíz éves népművelő múlttal rendelkezik, amelyben pécsi művelődési központ munkatársi, némi szabadon lebegő *újságírói* és Budapest-józsefvárosi *igazgatói* tapasztalat gyülemlik. Ez utóbbi helyen – szülővárosában, kerületében – esett meg vele az ominózus affér, amely egy csapásra ismertté tette a nevét országsherte. Mire sikerült végre kirúgnia a naplopó apparatcsik gyereket, kitelt az ő ideje is a pirruszi győzelem következtében. Elvesztett egy csatát, de megnyerte a háborút, amivel megszerezte a szakma szimpátiáját, s felfigyeltek rá a politikai szférában is. Már a Nemzeti Múzeumban dolgozott mint a közművelődési csoport vezetője, amikor üzent érte Vitányi Iván, a Népművelési Intézet, majd jogutódja, az Országos Közművelődési Központ vitathatatlan ura és igazgatója.⁵ A mai fiatal számára nehéz elképzelni azt a dinamikus, innovatív vezetőt, aki akkor volt a mai parlament szocialista Jurassic parkjának nagy tekintélyű őslénye. Vitányi tehát beemelte Bekét a szakma csúcshintézményébe, s egyből osztályt adott neki, ami nagyon magas rangot jelentett, nemcsak szakmai körökben, de az egypártrendszer informális hierarchiájában is. Beke azonban nem hatódott meg a megtiszteltetéstől, hanem azonnal hozzáfogott a csapatépítéshez. Maga erről szerényen így vall: „az intézetbe kerülve megcsontosodott struktúrát, ám osztályomon fiatal, a művelődési otthoni, a közösségi művelődési gyakorlatban jártas kollégákat találtam, akik azonban feleslegesekkel foglalkoztak korábbi főnökük sematikus kívánalmai szerint. Nem volt nehéz belőlük, majd sűrű országjárásaink eredményeképp, velük együtt az országban szerteszt megismert népművelő kollégákból olyan csapatot szerveznem, akikkel közösen végeztük el az elkövetkező két évtized szakmai megújító munkáit”.⁶

Érkezése a mozgalmas feladatra és a szakma hirtelen megnőtt tekintélye szerencsésen és talán törvényszerűen találkozott. Gondoljunk arra, hogy a hetvenes évek közepén készült *párthatározat és törvény a közművelődésről*. Pozsgay Imre miniszterségével soha nem érzékelt figyelem övezte a megújuló kulturális közeget. Rendeződött a népművelők – innentől közművelődési szakemberek – státusa és fizetése, komoly állami támogatást kaptak a művelődési otthonok, elindult a tömeges szakemberképzés közép- és felsőfokon. Sorra szerveződtek a közművelődési tanszékek az egyetemeken és humán főiskolákon.⁷ Az egykori kultúrházak mostanra alakultak át az egész országra kiterjedő *közművelődési intézményrendszerre*. A hierarchiában egymás fölé rendeződtek a falusi *klubkönyvtárak, művelődési házak és művelődési központok*, amelyek fenntartása a helyhatóságokra hárult, szakmai felügyelete pedig a fenti hierarchiakon bonyolódott. Így az egykori falusi, üzemi kultúrosokat felváltó *népművelő* (vagyis a közművelődési intézmény vezetőjének és szakalkalmazottjainak) *értelmiségi emancipációja* fokozatosan bekövetkezett, ami abból is jól látszott, hogy többen jöttek a szakmába megbecsült tanári állásokból, mint fordítva. Nos ennek a frissen kiépült hálózatnak a csúcán az Intézet állott. Vitathatatlan tekintélye azonban két forrásból táplálkozott. Az egyik a – magát egyre inkább európai mezben megjeleníteni kívánó – hatalom, tehát a *pártállam*, a másik a *munkatársak* szakmai elismertsége, innovációs hajlama és tegyük hozzá, valamiféle finoman kifejezett ellenzékiisége. Az ellentmondás nem látszólagos, hanem valódi, *feloldatlan dilemma*, ami végig megosztotta a szakmai közvéleményt, egyszersmind másoktól jól megkülönböztethetővé is tette őket. Beke Pál kezdetektől fogva az utóbbi, tehát a *progresszív vonulat* élharcosa volt, amelynek következtében le- és elkötelezett hívei, valamint elvszerű és megátalkodott ellenfelei – ősi, magyar hagyomány szerint – más-más székértáborba rendeződtek. Így miközben a művelődési otthon megújítása ügyében járta be fél Európa, a Kárpát-medence és kis Magyarország minden zegét-zugát, a hagyományos keretek közt gondolkodó – akár becsületesen és keményen dolgozó – kollégák közül nem kevesen tőle féltették az intézményüket, egzisztenciájukat vagy csak a nyugalmukat. A művelődési otthonok tevékenységét belülről ismerve, a radikálisan átszervezett osztállyal, ahová sok új, lelkes kollégát vitt, a hagyományos intézményi tevékenység totális megújítását tűzte ki célul. A frontális támadás helyett azonban, amely sokakat elriasztott volna, a széleken, a periférián kezdték a nyomulást. Ennek tipikus példája volt az ún. „előtér kísérlet”, majd a „nyitott ház” koncepciója. Ezeknek lényege, hogy a korábban kihasználatlanul álló előtérket praktikus eszközökkel megtöltött *konténerekkel* népesítették be, amelyeket minden teketória nélkül vehettek birtokba az utcáról betévedők. Lehetett itt szabni, varrni, bőrös munkákat készíteni, zenét hallgatni, szakfolyóiratokat tanulmányozni, barkácsolni, családi házat tervezni egyedül vagy csoportosan. Segítségért az *animátorhoz* lehetett fordulni, aki folyamatosan itt teljesített szolgálatot, ahelyett, hogy az irodában csücsült volna. Ahol ez bevált, ez a tér lett a legdinamikusabb része a művelődési háznak. Csak remélni lehetett, hogy a „nyitottá” váló intézmény előcsarnokából továbbhaladtak némely elszántabbak a belső terek felé (ahol aztán vagy volt program, vagy nem). Ezt szolgálta az információs fal vagy pult, ami segítette az eligazodást, amelyben ismét szerepet talált az animátor. A következő nagy program a *faluházépítés* volt, amelyben már Makovecz Imre és az ő mesteriskolájában részt vevő fiatal építészek is helyet kaptak.⁸ Itt az volt a cél, hogy a művelődési otthonok addigi sematikus alaprajza helyett új, a befogadott közönség helyett

az alkotó közösséget középpontba helyező intézményeket törekedtek a helyi lakossággal együtt felépíteni. Így aztán mindazon funkció helyet kapott a házban, amire ott éppen igény volt. Mint pl. bolt, kávézó, posta, panzió, öregek otthona, irodák, szolgáltatások. Azaz valódi *közösségi házak* épültek ilyen módon Zalaszentlászlón, Nagykapornokon, Dióskálon, Nézsán, Somogyásmonban, Kakasdon, Jászkiséren és sok más helyütt szerte az országban, ahol csak elszánt falusi előljárók és közösségek vállalták az együttműködést.

Ezen a ponton kell megemlíteni Beke szakmai karrierjében az olyannyira fontos *francia kapcsolatokat*. Szakmai tanulmányútjai során 1983-ban jutott el először Franciaországba, még a Magyar Népművelők Egyesületének képviselőjeként, de igazán intenzívvé és gyümölcsözővé akkor válik a kontaktus, amikor Normandiában találkozik Paul Blinnel. E fölöttébb invenciózus szakember munkájából ismerkedett meg a *település szintű, közösségi fejlesztő munkával*, ezen belül az *ifjúsággal* való foglalkozás merőben új mód-szereivel. Konkrétan innen honosította a települési szintű, *gyermek- és ifjúsági önkormányzatok* megalakításának és működtetésének módszerét. Ennek az a lényege, hogy a felnőtt önkormányzatok mintájára fiatalok is választanak soraikból képviselőket, akik aztán ugyanolyan komolyan foglalkoznak a nagyobb közösség ügyeivel, mint a felnőttek. Ehhez természetesen kapnak *pénzt és nyilvánosságot*, hogy a demokrácia gyakorlatának legyen tétje is. A dolog pikantériája, hogy ezek némelyike hamarabb alakult meg hazánkban, mint felnőtt változatuk. De ugyancsak innen vette át a településeknél alkalmazott *ifjúsági referensek* álláshelyének ötletét, amelyet azóta számos városban bevezettek. Később a felső-savoyai Louis Calul-Futy térségfejlesztő szakemberrel alakított ki jó kapcsolatokat, aki a hazai *Közösségszolgálat Alapítvány* létrehívására ösztönözte. A dél-franciaországi Languedoc-Roussillon tartományában még a Consulat de Septimanieba, a híres laguedoc-i Bortermelői Egyesületébe is beléptették, amely nem járt sok erőszakoskodással, hiszen Bernard Kohler szövetségi elnökkel gyakorta kortyolgattak friss bozsolét a Narbonne-i teraszokon. Már intézeti igazgatóként itt kötött hivatalos együttműködési szerződést a Franciaországi Művelődési és Ifjúsági Házak Szövetsége (CMJCF) és a Magyar Művelődési Intézet között, amelynek következtében sok fiatal szakember vett részt kölcsönös szakmai tanulmányúton. S ugyancsak itteni kezdeményezéseinek eredménye a CONTACT 2103 nemzetközi szövetségbe való betagozódás. A határmenti együttműködési tapasztalatokban az elzászi Raymond Schneider volt leginkább segítségére. De szinte megszámlálhatatlan tájat, települést és barátot szerzett magának Franciaország-szerte, ami alaposan átalakította a közösségi művelődésről kialakított korábbi képét. E tekintetben mindennek előtt a *civil szervezetek szerepvállalása* ragadta meg figyelmét, amely vezérfonala maradt későbbi elképzeléseinek, hazai terveinek is.

A paradigmaváltás

A nyolcvanas évek közepétől szaporodtak a jelek, amelyek egy nagy *világpolitikai földcsuszamlás* vízióját prognosztizálták. Pontosán tudni persze semmit sem lehetett, mindössze a diktatúra elbizonytalanodása volt érzékelhető. Csak a világgazdasági folyamatokat mélyebben elemzők számára lehetett világos, hogy az egyre jobban eladósodó, tehát nyugattól függő szocialista rendszerek a maguk erejéből már nem képesek leküzdeni az egyre súlyosbodó belső válságot. Azután egyszer csak a világpolitikai konstellációk eredményeként nyakunkba hullott a szabadság. Ebben az eufórikus állapotban aztán

sok hibát és mulasztást követtek el a poszt szocialista államok, ami által elszalasztották a kedvező alkalmat a gyökeres átalakulásra. A tisztázatlan és feldolgozatlan múlt homályként ülte meg a tájat, elmaradt a társadalmi megtisztulás, az önrendelkezési jogok nem juthattak érvényre, ezáltal a nép nem érezhette magáénak az elnyert szabadságot. Aztán a látványos gazdasági összeomlás porfelhője alól csak a reménytelen nagyságrendű adósságállomány bukkant elő, miközben munkahelyek százezrei szűntek meg a létminimum szintjére lökve a társadalom egyharmadát. A nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóját jellemző hihetetlen közéleti, politikai aktivitás lassan szorongássá, depresszióvá, közönnnyé süllyedt. Nem feladatunk megítélni a rendszerváltó politikai elit teljesítményét, de az kétségtelen tény, hogy a kibontakozásra jószérivel egyetlen következetesen végigvitt stratégiai eszközt vettek igénybe: a minél gyorsabban és széleskörűbben végrehajtott *privatizációt*. Az állami vagyon lebontása, történelmi léptékben rendkívül gyorsan lezajlott. A bankrendszer és szinte az egész energiaszektor magánosításra került, nyomozhatóan nagy külföldi érdekeltségi körrel. Majd következett a nagyüzemi mezőgazdaság, s szinte a teljes feldolgozó ipar, majd a szolgáltató ágazatok. Csak nagyobb távlatból lesz megítélhető, hogy volt-e más lehetőség az adott politikai mozgástérben, de a magyar társadalom túlnyomó többsége számára az vált keserű tapasztalattá, hogy nélküle, a feje fölött bonyolódott egy gigantikus méretű gazdasági, társadalmi átrendeződés.

E tektonikus társadalmi mozgások közepette, úgyszólván észrevétlenül és zajtalanul *morzsolódott fel a teljes közművelődési intézményrendszer*. Egész egyszerűen elapadtak a források a luxusnak számító kulturális kiadásokra mind társadalmi, mind egyéni szinten. Sokáig – lényegében a mai napig – nem volt, nincs tiszta képünk a veszteségek mértékéről. Autentikus szociológiai vizsgálatokat nem finanszíroz senki a társadalmi méretű strukturális változásokról, sem a korábban oly népszerű rétegződéelméleti és gyakorlati aspektusokról, sem a szegénység-gazdagság megváltozott arányairól, sem az új politikai osztály belső szerkezetéről, érték- és érdektagoltságáról. Az ún. közkultúra, ahogy manapság kormányzati szinteken említik, lesüllyedt a kereskedelmi média és a bulvár színvonalára.

Ám ez talán mégis csak a látszat. A látható világ egyik oldala, a fecsegő felszín. A mélyben minden bizonnyal érlelődnek új világok, friss életérzések, bátor kezdeményezések, mint ahogy a szakma elitrétege is felfrissült, noha nem hivatalos kinevezések és meghirdetett pályázatok nyomán, hanem *a személyre szabott civil kurázi erejéből*, olykor meg csak a kényszer szülte keretek között. E megéledő, jó példák sokasága persze csak közelről és belülről látható, mivel a zajos nyilvánosságot nem ilyen témák foglalkoztatják manapság. De ne szaladjunk ennyire előre a mába, hiszen a rendszerváltoztatás évei hektikus időket hoztak, a hátszág nélkül maradt Intézetre és Beke Pálra is, aki ez idő alatt kétszer is kapott igazgatói megbízást, s értelemszerűen ugyanannyiszor – érdemek elismerése melletti – felmentést, a politikai széljárás változásai szerint. Egy nagy formátumú szakmai életút immanenciája szempontjából persze nem olyan fontosak e külső körülmények, noha nem állíthatjuk, hogy az efféle hivatali otrombaságok teljesen hidegen hagyták volna őt. Hiszen ezekre az évekre estek magánéletének zaklatott eseményei, válása és első infarktusa, mégis nagyobb a valószínűsége a szakmai kudarcok feldolgozatlansága okozta stressznek, mint a személyes ügyeknek vagy a hivatali packázásoknak.

Azokban az években mindenki kedvére nyüzsgött, izgatott, szervezkedett, – talán mert a bukott rendszer legsúlyosabb vádjai az *izgatás és szervezkedés* valának. A kevésbé

merészebbje is vállalkozott. Bt-t, kft-t, gazdasági társulást alapított, később egyesületet, alapítványt, szövetséget, pártot. Még az intézeti osztály keretei között is a neofiták buzgóságával kapott lábra a merkantilizmus és az individualista szemlélet. A hölgyek és urak mint gyakorló polgárok, úgy gondolták, hogy eljött a szabad vállalkozások ideje a kultúrában is, le kell szakadni a gyámkodó állam köldökzsinórjáról, össze kell kötni az értéket az ön- és közérdekkel. Tető alá is hoztak néhány kft-t, egyesületet és alapítványt, a hozzájuk tartozó tagokkal, kuratóriumokkal és szponzorokkal. A közösségfejlesztés körül való bábáskodás során pl. civil csapattagnak számított építész, vendéglátós, bankár, műfordító és orvostörténész. Nevezzük is meg az akkori – változásokban bizakodó – hétköznapi polgárokat a fenti foglalkozások sorrendjében. Makovecz Imre, Boross Péter, Princz Gábor, Göncz Árpád, Antall József. Ismerős nevek, nemde? Ma már. Akkor még egymást sem ismerte mindegyikük. Nos, ilyen csapatösszeállítások sem garantálták a sikert a szakmai válogatott számára, amelyben Beke mellett Varga Tamás, Vercseg Ilona, Péterfi Feri, Balipap, Vattay Dini, Hallgató Éva, Piránszki Irén, Magyar Rozi, Markolt Bandi, Pósfay, Kovács Flóri, jómagam és még néhányan⁹ kaptak szerepet mint a *Közösségszolgálat Alapítvány* – egy új, diadalmasan felnöveked(het)ő szakmaiság – életre hívói. Vajon miért? Beke szerint az *ellenérdekeltség* miatt. „Nem voltunk senki kutyájának kölykei és nem voltak keresztapánk sem. (...) S mikor mi még a település- és közösségfejlesztés különleges és egyedi feladatának mafla elhivatottjaiként alapítványunkat alakítottuk, már vállalkozások tucatjai kaszáltak hatalmas pénzeket ugyanezen tevékenységgel csendben és maguknak.”¹⁰

Hogyhogya nem voltunk senki kutyájának kölykei, ilyen háttér országgal? Csak a rend kedvéért jegyzem meg, hogy a már belügyminiszterre avanszált Boross Péter „szíves ajánlására” finanszírozta Princz Gábor az alapítványt néhány évig. Pontosabban Horn Gyula színre lépéséig, mivel akkor hirtelen megváltozott az értékrendje. De mielőtt a keresztapát is látni véljük az elmosódó háttérben, hadd említsek egyetlen esetet, amely rávilágít a (korabeli) jobboldali lobbisták úri mentalitásának diszkrét bájára. Andrásfalvy miniszter úr szólott így: „mivel ti a barátaim vagytok, nektek nem adhatok pénzt.” (sic!) Végül is ma már teljesen mindegy, hogy a korszak legígéretesebb közművelődési vállalkozása, miután kiépítette országos hálózatát, miért nem vált a szakma fősodratú tényezőjévé. Hogy az alapítvány miért robbant szét? A menedzsment amatőrizmusától a rezidensek harcképtelenségén át az időket megelőző újdonságig sok minden szerepet játszott a tagadhatatlan kudarctörténet beteljesedésében. Az már csak utólag látszik, hogy az alapítvány romjaiból született mégiscsak *egy szakma, a közösségfejlesztőké, a településfejlesztőké, az angolszász community development hazai megfelelőjeként.*

De térjünk vissza kissé a *közösségfejlesztés* hazai honosításához és Beke szakmai irányváltásához, hiszen a hetvenes, nyolcvanas években mégiscsak a *művelődési otthonok szakmai megújítása* állt figyelmének és törekvéseinek középpontjában. Ezt a fonalat ugyan soha nem ejtette el egészen, hiszen még a 2005-ben megjelent szöveggyűjteményének is a *Mindannyiunk művelődési otthona* címet adta, bár ezek többnyire régebbi írásait tartalmazzák, ám a bekerült újabb dolgozataiban már finoman ötvözi az *intézményi és a térségi* nézőpontokat.¹¹ Kétségtelen tény azonban, hogy legkésőbb a nyolcvanas évekre már erősen ambivalens viszonyban állt a művelődési otthonnal mint a honi közművelődés alapintézményével. Ennek oka egyrészt a szakma nem jelentéktelen részének közegellenállásában, nehézkedési nyomatékában keresendő, másrészt a feltáruló

„új horizontok” módosították érdeklődési körét. Ahogy maga írja szakmai önéletrajzában: „a 80-as évek közepén kezeinkhez került community organisation-ként megnevezett, jobbra angolszász irodalomnak hatására fordult el szakmai pályám (és kollégáim, és a gyakorlatban dolgozó társaink pályája is) a szűken értelmezett intézményi népműveléstől az egész település lehetőségeinek bővítését, az ott élő polgárok társadalmi-közösségi képességfejlesztését, egyesületekben való együttműködést jelentő közösségfejlesztésig.”¹² A közösségfejlesztés – community development – eredeti értelmezésében valóban egyaránt fontos a település *fizikai állapotának* és a *polgárok* készségeinek, szellemi képességeinek *fejlesztése*, együttműködésük megteremtése. Olyan eljárásokra, szelíd technikákra gondoltak tehát, amelyek segítségével a települések komfortjának fejlesztését nem idegen minták alapján képzelik el, hanem *a helybeliek akaratának megfogalmaztatásával és érvényesítésével* gondolják vezérelhetőnek.

Ezt a honosítandó koncepciót tette magáévá az intézeti csapat és mindazok a gyakorló szakmabeliek, akik vállalták az együttműködést Bekéékkel és egymással. Talán annyit engedjünk meg, hogy a *közművelődési szektorban* elindított valamennyi progresszív kísérletet (művelődési házak megújítása, faluházak építése, közösségi rádiók, térségi revitalizáció, gyermek- és ifjúsági önkormányzatok, szabadművelődési tanácsok, népfőiskolai mozgalom, szakmai képzések stb.) neveztük el összefoglalóan *közösségi művelődésnek*, s ezen belül öltött karakterisztikusan új formát a *település- és közösségfejlesztés*. Ennek az innovációnak lett rövidéletű mostohagyereke a fentebb említett alapítvány, de sikeresen felnőtt és megizmosodott a Kunbábonyban létrehozott *Civil Kollégium*. Ez egy tanyasi iskolából átalakított képzési központ, amely mára országosan ismert és elismert intézménye a szakmának. Vezetője (megálmodója, létrehozója és fenntartója) Vercseg Ilona, aki Varga Tamással, élete és munkája legfőbb társával alapította az intézményt. *A szakmai képzések* a civil társadalom segítésére (mint pl. szövetkezetfejlesztés, térségfejlesztés, közösségfejlesztés) itt azóta is folyamatosak, de valamilyen formában mára a legtöbb *felsőfokú intézmény* felnőttképzési, andragógiai, humán erőforrás fejlesztési tanszékén teret kapott a település- és közösségfejlesztés, amelynek oktatásában a régebbi és újabb csapattagok egyaránt részt vesznek.

Az utolsó évek

Beke Pál tehát az ezredfordulóra kialakította jelentősen megújított szakmai hitvallását és gyakorlatát, reguláris és szabadcsapatokat toborzott és vezetett, barátságokat, szövetségeket kötött és oldott. Tette mindezt szuverén módon, a Magyar Művelődési Intézet hátszínével, amíg erre módja volt barátságos nyugdíjaztatásáig – ami véletlenül ismét a szociálliberális kormány regnálása idején történt. Azután pedig folytatta ugyanazt, ugyanolyan intenzitással, az intézet nélkül. Aki egyébként közelről ismerte, tudta róla, hogy a munka és feladat 90%-át maga szabta ki magának osztályvezetőként, igazgatóként, főmunkatársként és helyettes igazgatóként. Valahogy mindig Bekepalit tudott maradni. Azt hiszem ez volt vonzerejének (s nyilván az ellene táplált ellenszenvnek is) legfőbb titka. Korábban soha nem vállalt direkt politikai szerepet. Vitányi természetesen lekáderezte, mielőtt bevitte az intézetbe, de nem talált semmi kompromittálót. Ő maga sosem törekedett politikai szolgálatra, de a Párt sem nagyon kereste a hozzá hasonló öntörvényű, kiszámíthatatlan fickók szövetségét. Mindössze azt jelentette róla az egyik megbízott fürkész, hogy tehetséges ugyan, de karrierista. Vitányi ezt nem tekintette kizáró oknak,

hiszen maga is meglehetősen erős önérvényesítő hajlamokkal rendelkezett. Viszonyuk kezdetben konstruktív volt, így Beke szabad kezet kapott a csapatépítésben és szakmai feladatok számbavételében. Később is csak attól vált kapcsolatuk hűvösebbé, hogy Beke és néhány renitensebb társa hanyagolta a Vitányi-óvodában való rendszeres megjelenést. Ez a heti egyszeri szertartás abból állt, hogy a főnök mint mester kommentárokkal súlyosbított hosszú felolvasásokat tartott legújabb műveiből a maga köré gyűjtött, kollégáiból verbuvált, lelkes hallgatóságnak. A szebb keblű hölgyek, amint mondják, ájulásig koncentráltak a nem létező marxista értékelmélet dialektikus aspektusaira, miközben a fiúk csendesen leléptek.

A rendszerváltozás éveiben persze mindenki színt vallott valahol, valamikor, de kezdetekben még mindnyájan egy táborba tartozónak éreztük magunkat, mármint akik nem voltunk munkásörök. Bekét (és közeli munkatársait) korábbi szakmai kapcsolatai Halász Péterhez, Makoveczhez, Andrásfalvyhoz, Boross Péterhez kötötték, így természetesen került az MDF közelébe, de sosem lépett be valamely pártba. A későbbiek során – nagyjából az első választásokat követően – kezdtek megjelenni a törésvonalak a korábbi szövetségesek között, de a szakítópróbára csak a kilencvenes évek csalódásai, megcsalattatásai és elszalasztott lehetőségei nyomán került sor.

Orbán Viktor 2005 márciusában kérte fel Bekét a középső és külső Józsefvárosban a Fidesz–KDNP választókerületi elnökének, valamint a pártszövetség leendő képviselőjelöltjének. Itt a választásig hátralévő bő esztendő arra használta fel, hogy a kerületben lévő Polgárok Házában rangos tudományos, művészeti, politikai és szórakoztató rendezvények sokaságával kínálta meg a kerület ugyancsak vegyes összetételű lakosságát. Ennek ellenére alulmaradt a választáson a szocialista jelölttel szemben, bár nem nagy hátránnyal. A Fidesz részéről a bizalom azért továbbra is megnyilvánult irányában, hiszen polgármesternek szerették volna jelölni az őszi helyhatósági választásokon. Ő azonban ezt már – kellő önmérsékletet tanúsítva – nem vállalta el, de külső szakértőként tagja lett az oktatási-kulturális bizottságnak. Minden bizonnyal többet nyert azonban azzal a *stratégiai főmunkatársi* megbízással, amelyet a kerület Orczy-kerti intézményénél kapott, kötetlen munkaidővel és optimális infrastrukturális háttérrel. E főhadiszállásról ki-kicsapva aztán ismét azt tette, amit mindig is cselekedett. A *közösségi művelődés* ügyét szolgálta a határokon innen s túl.

Utolsó éveinek sűrű eseményei közül három nagy formátumú munkáját követtem közelről. Az első az a *komplex közművelődési koncepció*, amely először az 2006-os választások előtt körvonalazódott benne, mivel erre kapacitálták egy kedvező politikai konstelláció reményében. Ez akkor ugyan nem következett be, de a megrendelés továbbra is fennállt, olyannyira, hogy egy egész csapatot sikerült összetoborozni az ajánlások részletes és megvalósítható kifejtésére. Így magam is részt vehettem abban a halála előtt néhány héttel befejezett kötet összeállításában, amely *A közösségi művelődés intézményrendszerének megújítása* címet kapta. A könyv megjelenése előkészületben van, így csak a politikai akaraton múlik, mi valósulhat meg belőle a közeljövő Magyarországon.¹³

A másik vonulat ahhoz a fáradságos *országjáró misszióhoz* tartozik, amelynek keretében a közösségi művelődés jó példáit mutatta be egy lelkes csapat több tucat településen. Beke válogatta össze azokat a munkatársakat, akik valamilyen jeles innovációt küzdöttek végig a saját pátriájukon, s azokat e megyejárások alkalmával bemutatták a szélesebb – polgármesterekből, képviselőkből, kollégákból és helyi polgárokból álló – nyilvános-

ság előtt. Ezek elsősorban civil egyesületek által létrehozott és működtetett intézmények, szervezetek, közösségi kezdeményezések jó példáit tartalmazták. Voltak közöttük faluszövetségek, társadalmi munkában felépített ifjúsági házak, szociális szövetkezetek, az önellátó település működtetésére vonatkozó modellek és népfőiskolai koncepciók. A változó összetételű csapat bemutatóin rendszeresen jelen volt Lezsák Sándor, mindkét minőségében. Egyfelől mint profi közösségfejlesztő, azaz a Lakiteleki Népfőiskola megálmodója és mozgásban tartója, másrészt mint az Országgyűlés alelnöke, aki részvételével és előadásaival adott tekintélyt és nyomatékot a vidéki rendezvényeknek. E munka záróaktusa volt a Parlament egykori Felsőházában megrendezett Hungarikum Ünnepe, amelynek keretében bemutatkozási lehetőséget kapott néhány civil szervezet és civilek által működtetett művelődési intézmény, a fentiek közül. (Mint pl. a népfőiskolai mozgalom, benne a sárospataki hagyományok, amelyet magam ismertettem.)

Összegzés

Mondhatnám objektív összegzésként, de ha nem illene szakmai közvéleményként prezentálnom, hát vállalom szubjektív ítéletként is. Véleményem szerint három nagy szakmai innováció született az utóbbi fél évszázad hazai közművelődési gyakorlatában: a *közösségi művelődés megújítása*, a *település- és közösségfejlesztés honosítása* és a *népfőiskolai mozgalom feltámasztása*.¹⁴ Beke Pálnak megadatott, hogy mindháromnak cselekvő részese legyen. Bátor kísérletezőként, nyitott szemű (és szívű) világgjáróként, jeles szakíróként és szuggesztív, csapatvezető személyiségként. Kevesen mondhatják el magukról, hogy megtették, amit a haza megkívánt. Beke Pali immár büntetlenül pöfékelhet odaát, akár bárányfelhőnyi cigarettafüstöt, miközben meghordozza szelíd tekintetét az összetartó meg szétszélődő magyar közösségek örök vonulásán.¹⁵

Jegyzetek

¹ Beke Pál (1943–2009) népművelő, közösségfejlesztő, lapunk rendszeres szerzője volt. „Határok nélkül (általában és konkrétan a határ menti együttműködésről)” című írása a Zempléni Múzsza 2001. évi I. évfolyam 1. számának első tanulmánya volt, s hangvételében meghatározta a lap arculatát. Az 2005/1. számban „Kistáj, kistérség, közösségi művelődés”, a 2007/1. számban „A közösségfejlesztés sárospataki lehetőségei”, a 2008/4. számban pedig „A művelődési otthon és szomszédságai” címmel jelent meg írása. Szerkesztőségünk Balácsi Károly emlékcikkével búcsúzik a jeles közművelődési szakembertől.

² A szabadművelődést tűzte zászlajára az ifjúsági és művelődési házakat működtető civil szervezetek első magyarországi konventje, amelyet Beke kezdeményezésére rendeztünk meg 2007-ben Budapesten, a Magyar Kultúra Alapítvány budai székházában. Ennek folyományaként szerkesztettünk honlapot www.szabadmuelodes.hu címmel a szakmai innovációk számára. Időközben megrendeztük a második konventet is 2009 márciusában a Lakiteleki Népfőiskolán. – Az E. Kovács Kálmánról írottakhoz hozzá kell tenni, hogy működése a pataki tanítóképzőben csak a korrekt, az igazságszerető és komoly felkészültségű tanár minősítéssel írható le, aki különös elhivatottsággal rendelkezett a tehetségnevelés területén is.

³ Beke Pál: Közselharc sok tételben = Élet és Irodalom, 1975. április 19., 9-10. o.

⁴ Beke Pál 60 éves. Szakmai és baráti köszöntők, Budapest, 2003. november 13. Balázsi Károly: Zsazsanéni, Bekepalai és a Szovjetunió, 77-81. o.

⁵ A Népművelési Intézet szellemi jogelődje, az 1946–48-ban működött Magyar Népi Művelődési Intézet igazgatója Harsányi István, egykori sárospataki tanár volt. Vitányi Iván szintén Patakon érettségizett.

⁶ In: Részletes önéletrajz, www.bekepal.hu.

⁷ Történetesen magam is ekkor kerültem át egy művelődési központból egy főiskola (Sárospatak) közművelődési tanszékének élére. Akkor még rendes átjárás volt a közoktatás, közművelődés, szakoktatás, felsőoktatás mára egymástól elidegenedett szektorai között.

⁸ Makovecz Imrével való megismerkedésük éppen a sárospataki Művelődés Háza tervezéséhez kapcsolódott. Az építész kérte az osztály véleményét a funkcionális terek kialakításához. Az eredeti elképzelés szerint pl. valamennyi ajtónak nyitva kellene lenni, így a játszótér felé esőknek is, amely teraszokon ma hajléktalanok végzik kisdolgukat.

⁹ A belső és külső munkatársak teljes felsorolása Beke Pál: Méltóságkereső című művében található (Méltóságkereső. Önéletrajz és szakmatörténet, Editio Plurilingua. Shark Print Kiadó, Kaposvár – VEL, Budapest, 2001).

¹⁰ Beke Pál: Méltóságkereső, i. m. 123. o.

¹¹ Beke Pál: Mindannyiunk művelődési otthona. Közösségi művelődési szöveggyűjtemény, Kráter Kiadó, Pomáz, 2005.

¹² In: Részletes önéletrajz, www.bekepal.hu.

¹³ Csak, hogy fogalmunk legyen róla, mire terjed ki látóköre, íme, a mű tartalomjegyzéke:

1. Bevezetés/értelmezés
2. A közösségi művelődés kívánatos szervezete
 - 2.1 Az intézményhiányos területek esetében
 - 2.2 Tennivalók a meglévő művelődési otthonokkal
 - 2.3 A közösségi művelődés intézményeinek szakmai háttérje
 - 2.3.1 Országos intézményszövetségek
 - 2.3.2 Országos Szakmai Egyeztető Fórum
 - 2.3.3 A közösségi művelődés szakágazatának szervezetei
 - 2.3.4 Országos Szakágazati Egyeztető Fórum
 - 2.3.5 Országos szakmafejlesztő központ
 - 2.4 Az állami finanszírozás új alapjai
3. A megyék közösségi művelődési feladatellátása
4. Felnőttképzési bázisok
5. Tennivalók a struktúra átalakítását megelőzően

¹⁴ Ez a történet külön fejezetet érdemelne. Most csak annyit említünk, hogy európai mércével mérve is sikeres intézmény máig, sajnos, csak Lakiteleken született. A különféle népfőiskolai ernyőszervezetek a pályázatkiszerező brigádtevékenységükön kívül, inkább csak az elmulasztott lehetőségek fossziliái ma már. E kudarc persze nem vonatkozik a lokális népfőiskolai kezdeményezések vitathatatlan eredményeire (pl. a Sárospataki Népfőiskolára a 80-as, 90-es években). Szerencsére nincs kimondva még az utolsó szó népfőiskola ügyben. Talán most jön a harmadik nekifutás.

¹⁵ A hatvanas évek közepétől haláláig tartó három és fél évtizedes szakírói tevékenysége, nyilvános szereplése, természetesen még feldolgozatlan. Az önálló kötetek, szerkesztések, szöveggyűjtemények és társszerzőkkel készített könyvek mellett mintegy másfélszáz tételre tehető a szakmai folyóiratokban, heti- és napilapokban, egyéb sajtófelületen közölt dolgozata, munkaanyaga, reflexiója konkrét szakmai ügyekben. Ezek jó része megtalálható saját honlapján (www.bekepal.hu) „szakmai publikációim” címszó alatt, s az eddigi legteljesebb összeállításban, a *Mindannyiunk művelődési otthona* című, már említett szöveggyűjteményben. Az itt felsorolt rövid (de nem szerény) válogatás elsősorban a szakma, illetve a szerző iránt érdeklődő szélesebb (ahogy mondani szokták: laikus) közvélemény tájékozódását van hivatva segíteni. A teljes bibliográfia csak egy kritikai életmű-kiadás keretében készülhet el.

- *Művelődési otthoni tevékenység – művelődési otthoni hálózat*, szerk.: Beke Pál, Budapest, 1981. Népművelési Intézet, 202 o.
- „Nyitott ház” kísérlet: újabb munkaterv: 1981, szerk.: Beke Pál, Budapest, 1981. Népművelési Intézet, 57 o.
- *Tanulmányok a városi alapellátás problémájáról I–II.*, szerk.: Beke Pál, Budapest, 1981, Népművelési Intézet, 128 o.
- *A kulturális ágazat és a művelődési otthonok fejlesztésének prognózisa*, szerk.: Beke Pál, Budapest, 1982. Népművelési Intézet, 144 o.
- Beke Pál: *Szabad művelődést!* = Magyar Közigazgatás, 1990/6. szám, 738–742. o.
- Beke Pál: *Tűnődés a szabadművelődés állapotáról* = Kultúra és Közösség, 1991/4. szám, 29–34 o.
- Beke Pál: *Határok nélkül* = Zempléni Múzsza 2001/1. szám, 5–31. o. és Szín, 2001. szeptember, 12–25. o.
- Beke Pál: *Méltóságkereső. Önéletrajz és szakmatörténet*, Kaposvár – Budapest, 2001. Editio Plurilingua. Shark Print Kiadó – VEL, 416 o. (francia nyelven is: *A la recherche de la dignité, curriculum vitae et histoire du métier*)
- Beke Pál – Balipap Ferenc: *A Magyar Művelődési Intézet stratégiai terve* = Szín, 2002. november, 19–31. o.
- Beke Pál: *A szabadművelődéstől a közösségi művelődésig. Tanulmánygyűjtemény*, szerk.: Beke Pál és Deme Tamás, Budapest, 2003. Széphalom Könyvműhely, 399 o.
- Beke Pál 60 éves. Emlékkönyv, szerk.: Balipap Ferenc, Budapest, 2003. magánkiadás, 201 o.
- *Közösségi művelődés a kistérségekben, projektgyűjtemény*, szerk.: Beke Pál. Budapest, 2005. Magyar Művelődési Intézet, 98 o.
- Beke Pál: *Kistáj, kistérség, közösségi művelődés* = Zempléni Múzsza, 2005/1. szám, 5–17 o.
- Beke Pál: *Mindannyiunk művelődési otthona. Közösségi művelődési szöveggyűjtemény*, Pomáz, 2005. Kráter Kiadó, 288 o.
- Beke Pál: *A közösségi művelődés intézményrendszerének megújítása*, 2009. kézirat, megjelenés alatt

T. Kiss Tamás

A társadalmi valóság vonzásában

Magyarországon a 19. század végétől, különösen a 20. század harmincas éveiben, majd jóval később az 1960-as évektől az 1980-as évtized végéig a történelmi és társadalmi tudat alakításában fontos és meghatározó szerepet játszottak a fiatalok, elsősorban az egyetemisták által szervezett, különféle elnevezésű valóságfeltáró táborok. A különböző történelmi és társadalmi viszonyok közötti, többnyire falukutató közösségi tevékenységek céljai, tartalmi és terepei, továbbá kutatási módszerei ugyan eltértek egymástól, néhány alapvető kérdésben mégis megegyeztek.

Első helyre kívánkozik a fiatalok mindenkori társadalomalakító és jobbító törekvései gyakorlati programokban is testet öltő cselekvéseinek megemlítése, amelyek a brechti művekben így hangzanak: vizsgáljátok, szükségszerű-e a megszokott! Szabó Zoltán az 1930-as évek közepén pontosan fogalmazott: „Nem szükséges sok szót vesztegetni arra, milyen haszon lenne a jövő Magyarország és egyben a jövő fiatalság számára, ha a fiatalság megismerné az országot, és egyben képessé lenne arra, hogy ezzel az ismeretével mintegy reprezentálja az egész jövő Magyarországot. Ha az ifjúságnak most útjára induló része azzal kezdi, hogy megteremti egy becsületes, az ország részletes ismeretén alapuló napi politika fölötti politika lehetőségét, ezzel sokkal többet tesz, mint ha napi politikai kapcsolódással követel magának kétes értékű eredményeket. Le kell vonnunk a konzekvenciáit annak, hogy a mai társadalom állapotában nem tud a fiataloknak őket megillető helyet, tehát ezt a helyet a fiatalok kell, hogy megteremtsék és megkeressék az országban, amely „ápol s eltakar”. Ebben a térkeresésben, ebben a tájékozódásban végtelen előnyöket hozhat a magyar társadalom megismerésének a munkája, az a munka, amelyben nemcsak az eredménye eredmény, hanem amelyben eredménye már maga a munka.”¹

A másik említésre méltó közös vonást a hazai felsőoktatás szolgáltatta. Egyrészt a „tanulói-lét” és a „felöltt-lét” lényegileg különbözött egymástól: az előbbi – lehetőleg elszigetelve a makroszociális viszonyoktól, ún. „pedagógiai provinciákban” – szükségképp életidegen, művi világot jelentett, amelybe csak rejteketakon jutottak be a valóság mélyebben fekvő problémái és megosztó adottságai. Az iskolapadból „az életbe való lépés” gyakran járt együtt frusztráló élményekkel, csalódásokkal. Az egyetemek és a főiskolák nem elég gyorsan követték (vagy nem is állt szándékukban) a társadalomtudományok friss eredményeinek tananyagba építését, s ha át is vették azokat, lezárt, merev, gya-korta átírt tananyagként kezelték. A legfelkészültebb hallgatók is tanácstalanul álltak a hétköznapi élet vaskos jelenségei előtt. Horváth Dezső *Tábordicsérő* című írása (1980) is még azzal kezdődik: „Minden iskola az életre akar tanítani, de sokszor eszébe jut, a megtapintható, a kitapasztalható valóság is képes életre tanítani. Ha teheti, felkerekedik

ilyenkor diákjaival, hogy fölfedezze az életet, kikérdezze ágas-bogas dolgairól, és feleleteket vigye vissza a padok közé. Sokan vallják, életre szóló tanulságokkal szolgál az életközelség.² Másrészt ezek a táborok valamiféle sajátos „elitképzési szinterek” is voltak. A falukutatások az egyetemisták és főiskolások nagy része számára olyan meghatározó alapélményeket és motivációkat jelentettek, amelyek jelentős mértékben hozzájárultak az új társadalomkutató–társadalomformáló értelmiség kialakulásához is. A táborokban résztvevők között – a fennmaradt névsorokat böngészve – nagy számban lehet találkozni azok neveivel, akik a művészeti élet, a tudományos kutatás, egyetemi és főiskolai oktatás vagy a társadalom vezető értelmiségeiként, a politikai élet meghatározó személyiségeiként, mint volt hallgatók vagy vállalt tanítványok vesznek részt a magyar társadalom életének alakításában.

A következő jellegzetesség a közösségekhez való viszonyban fedezhető fel. A két világháború közötti időszakban már jelentkezett a hagyományos közösségek felbomlása. Az 1970-es években a magyar társadalom valódi közösségek hiányában szenvedett. Hankiss Elemér 1979-ben publikált tanulmánya pontosan diagnosztizálta a jelenséget és annak okait.³ A fiatalok keresték és akarták a közösségi létet. A falukutató táborok az egyetemisták, főiskolások iskolán kívüli formációinak részint olyan önkéntességre épülő individuumból szerveződött különféle közösség típusaivá váltak, amelyek a rendszerezett valóság szemlélet és az ennek megfelelő szakszerű eljárásokra épülő összefüggéseket kereső önművelő aktív empiriára épültek. Részint a tanulás–ismeretsajátítás informális és non-formális tanulási–oktatási (felnőttképzési) szervezeti keretei voltak, amelyek nemcsak hiányoztak a hazai felsőoktatásból, de a felsőoktatás sem akart ezekről a lehetőségekről tudomást venni.

Mindebből az is következett, hogy a táborozások értékeit sokan a produktumokban, a tudományos publikációkban látták–mérték. A mérce – kimondottan vagy kimondatlanul – a fiatalok két világháború között felállított teljesítménye volt. El kell fogadni, hogy az 1970-es és az 1980-as években folytatott falukutatások eredményeként csekély számú publikáció, sőt, vitatott módszerességgel feltárt és megírt, terjedelmesebb munka jelent meg. A meglévő vizsgálati módszerek korrekt alkalmazásával és integrálásával csupán néhány tudományosan számításba vehető, dokumentum értékű mű, doktori disszertáció született.⁴ Azonban aligha tekinthető mellékes eredménynek a táborozások alkalmával szerzett számos együttes élmény, amely felérhet akár a legjobban megírt tanulmányok hasznosságával is. A hétköznapi élet nyelvén az „élmény” körülbelül ugyanazt jelenti, mint a „benyomás”. Az a helyzet lényeges, amely hat a szubjektumra. A személy az élmény létrejöttében legfeljebb csak a helyzetből adódó részfelelőssége révén játszik szerepet, amennyiben kapcsolatokat létesít, vásárol, utazik. Persze kérdez is. Miért élem meg ugyanazt a helyet másként, ha később látogatom meg újra?! Miként lehetett az ember oly vak, hogy éppen ezzel a partnerrel jött össze?! Az egykori személy miért jelenik meg később annyira más fényben?! Kiderült, hogy az élményeket a szubjektum nem észleli, hanem csinálja. Ami kívülről jön, az nem szükségszerűen papíralapú feldolgozás révén válik élménnyé.

Szükséges megemlíteni még egy, további jellemzőt is, amelyet, akár tradicionálisnak, mi több kulturális örökségnek lehet tekinteni. Magyarországon a kiegyezést követően növekvő figyelem övezte a falvak életének alakulását. A 20. században a falu már egyenesen az érdeklődés középpontjába került. A falvak gazdasági, társadalmi és politikai valóságát

kutatók között különösen szép számmal akadtak egyetemisták és főiskolások. A fiatalok oly annyira részt vettek a vidéki viszonyok feltárásában, hogy a kortársak és a későbbi évtizedek kutatói egyetértettek abban, hogy a falukutatás alapvetően a fiatalság ügye volt, és az is maradt az egész 20. században.⁵

A két világháború közötti korszak hazai falukutatásait a szélesebb közvélemény, és az oktatási rendszer is, általában a népi írók mozgalmához köti. A népi írók szerepe meghatározó, de jelen voltak másféle irányzatok is. Egyet lehet érteni Glatz Ferenc álláspontjával, amikor azt mondja, hogy már a kezdetekben sem speciálisan magyar dologgal álltunk szemben. A falukutatás nagyon is európai jelenségnek tekinthető.⁶ Skandináviában Elier Sund 1850 és 1890 között folytatott falukutatást. Könyveit a Norvég Tudományos Akadémia jelentette meg. A cári Oroszországban a 19. század végén óriási mennyiségű adatot gyűjtöttek össze a falusi viszonyokról, amelyeket nagyrészt parasztbarát, „narodn[y]jik” meg „szociálforradalmár” szemléletű fiatalok dolgoztak fel. Pityirim A. Szorokin az agrár- és parasztság-szociológia fontos kézikönyvét készítette el – hozzá kell tenni, hogy Amerikában.⁷ A koholt vádak alapján kivégzett Alekszander V. Csajanov 1920-as évek elején az orosz társadalom működése kapcsán azt a jelenséget írta le, hogy a paraszti háztartások által művelésbe vont földterület nagysága a család szükségletei és munkaerő kínálata szerint folytonosan változik. Lengyelországban az 1920-as évektől nagyszabású, egyetemi tanszékekkel, intézményekkel, kutató apparátussal dolgozó parasztság-vizsgálat folyt.⁸ Florian Znaniecki a William I. Thomas amerikai szociológussal együtt írt, *A lengyel paraszt Európában és Amerikában* című, 1918 és 1921 között öt kötetben kiadott, túlnyomóan dokumentum jellegű műve a Lengyelországban élő paraszti és az új világba kivándorolt lengyel származású parasztnak elsődleges (család és közösség) csoportjainak szerveződésével, fölbomlásával, újraszerveződésével foglalkozik. A munkások társadalmi helyzetét és értékrendjeit tekinti át elemző módon.⁹ A román falukutatás a 19. század közepén kezdődik és kiemelkedő képviselője Ion Ionescu de la Brad. Kutatásainak tárgya a mezőgazdaság és a falu népesség helyzete. A 20. század első negyedében A.V. Gidei által kidolgozott kutatási program alapján számos monográfia született.¹⁰ A szisztematikus szociológia és a monografikus kutatások jeles képviselője Dimitrie Gusti az 1920-as években Romániában megszervezte Kelet-Európa legmódszeresebben működő agrárszociológiai kutatóintézetét. Kovács Imre így írt erről: „A bukaresti egyetem tanára, Gusti professzor szociológiai, etikai, politikai szemináriumának tagjaival rendszeres kiszállásokat végez a román falvakba. A szeminárium tagjai Románia minden részéből, főleg faluról származó egyetemi hallgatók és diplomások, akik távol állnak a szélsőséges ifjúsági szervezetektől. Céljuk a szociológia elméleti tanításait a gyakorlat megvilágításában látni, és a román falut mint a román társadalom legjelentősebb szociális egységét megismerni. (...) Kezdetből fogva azon voltak, hogy minden tudomány (földrajz, történelem, közgazdaságtan, szociológia stb.) művelője képviselve legyen közöttük, hogy különböző csoportokat létesíthessenek, amelyek mindegyikének más és más a feladata. (...) Amikor egyes csoportok az adatgyűjtéssel elkészülnek, kezdődik annak tudományos feldolgozása: ezt azután román és francia nyelven adják ki. Munkálkodásuk eredményes voltát a Román Szociális Intézet folyóiratának 1000 oldalas különszámában és a két kötetben kiadott írásaik, továbbá a nemzetközi szociológiai kongresszusokon való szereplésük bizonyítják, ahol a pálmát legtöbbször ők viszik el.”¹¹

A társadalom mibenléte Európa-szerte a 18–19. század fordulóján került előtérbe, akkortól kezdtek szisztematikusán kutatni a társadalmat összetartó és mozgató erőket. Amikor

Magyarországon is megindult a nagy átalakulás (1867), akkor nálunk is egyre nagyobb érdeklődés irányul a (tömeges) társadalmi jelenségekre. A magyar társadalomkutatást azonban sokáig inkább az epizódszerűség, mint igazi, szerves fejlődés, egymásra épülő folyamatosság jellemezte, bár a tapasztalati társadalom leírás komoly eredményekre tekintett vissza. Magyarországon a korabeli viszonyokat figyelembe véve kiváló statisztikai rendszer épült ki és működött, amely az állami igényeknek tett eleget.¹² A legértékesebb anyagokat is a társadalomstatisztikusok hagyták az utókorra, még akkor is, ha csupán a társadalmi jelenségek mennyiségi adatait gyűjtötték össze. Különösen értékes adatokkal rendelkezett a történelmi Magyarország kulturális állapotáról például gróf Klebelsberg Kunó által mintegy tíz éven át vezetett Julián Egyesület.¹³

A magyar falukutatás vajúdvá született meg, fokozatosan alakult ki és ellentmondásosan formálódott. A lassan kibontakozó társadalomkutatáson belül önálló ágazatként–mozgalmaként csak az 1930-as évtizedben jelentkezett. A falukutató szakirodalom több szakaszát és műhelyét jelzi ugyan, de a kutatások, vizsgálódások tárgya: a falu, valamint a történelmi helyzetnek egy lényeges jellemzője: a válságos helyzet, egységbe fonta őket, függetlenül a szépírói, néprajzi, szociográfiai, zenei, társadalomkutatói megközelítés formáitól. A két világháború között is fennmaradt a nagybirtokrendszer és vele a munkaszervezetben, a hagyományokban, életvitelben, szokásokban, szemléletben a feudális maradványok egész sora. A falukutatások célkitűzései egyfelől a falu, a vidék hagyományos, de még feltáratlan művészeti, szokásbeli és egyéb hagyományos értékeinek kutatására, másfelől azonban kirívó társadalmi elmaradottságuk megismertetésére és megváltoztatására irányultak.

A trianoni ország-csonkítást követően jelentős nagyvárosok kerültek el Magyarországtól. Az erősödő Budapest-központúság még kirívóbbá tette a vidék, és benne a falvak elmaradottságát. „Az utódállamok parasztsága jórészt kispolgári parasztság, de az Alföldé és a Dunántúlé cselédek és földmunkások milliós tömege. Egy egész ismeretlen „nemzet alatti” világ. Volt mit megismerni és felfedezni” – írta Veres Péter 1936-ban.¹⁴ Fodor Ferenc szerint „az ipari-technikai forradalom szülte, a középosztály ifjúsága ösztönösen megérezte, hogy a nemzedék legelső teendője kell, hogy legyen a gyógyulás útján egy komoly diagnózis felállítása a társadalom azon rétegeiről, amelyekbe az egész beteges felépítésű mai társadalom gyökereit mélyeszti le, a falu népéről.”¹⁵

A modern (városi) középosztály művelt és iskolázott rétege kezdetben érdeklődő, majd szisztematikus vizsgálójává válik a társadalmi mozgásoknak, kutatja az elveszett életformákat, a nemzeti emlékezetet.¹⁶ A kutatók figyelmét elsősorban a falvak szociális helyzete köti le, amely összhangban van a 19. és a 20. század fordulóján, európai szinten jelentkező problémákkal. Mi több, egybeesik a két világháború közti valamennyi magyar kormányzati törekvéssel is, amely mérsékelni igyekszik a falvakban uralkodó életmódbeli és kulturális problémákat, de azt sem támogatja, hogy folytatást nyerjen a polgári radikálisok szociológiát művelőinek 1918–1919 előtti és alatti szemlélete. Állami feladatként fogalmazódott meg a falvak és a tanyavilág kirívóan elmaradott helyzetének megváltoztatása, felemelése. Ilyen kormányzati törekvés volt az 1920-as években a falvak fejlesztését szolgálni hivatott gróf Klebelsberg Kunó nevével fémjelzett kultúrpolitika népiskola építési, népkönyvtár létesítési, majd Alföld-kutatási programja.¹⁷ A klebelsbergi törekvések nem járhattak gyors sikerrel. Azért sem, mert a tanyák nagyon sokfélék voltak. Az ott élők többségének pedig, akár állandóan ott laktak, akár csak időszakosan „tanyáztak”, a

munka volt az elsődleges, különösen a mezőgazdasági munkák idején, nem az iskola.¹⁸ A falukutatás számára a magyarországi társadalmi fejlődés anomáliái kezdetekben nemcsak azonos kiindulópontot jelentettek, hanem végső soron a konzekvenciákat is szinte eleve meghatározták. Az „összképet” legfeljebb az egyes táji adottságok és az agrárfejlődés sajátosságai módosították, színesítették.

A második világháború után – eltekintve a földosztást követő rövid időszaktól – termelőszövetkezetek, állami gazdaságok formájára átlényegülve továbbra is fennmaradt a „nagybirtokrendszer” és vele a munkaszervezetben, a hagyományokban, életvitelben, szokásokban, szemléletben a feudális maradványok számos eleme. A falukutatások célkitűzései azonban jelentősen módosultak. Az eredeti népi források feltárására és gyűjtésére irányuló tevékenységek megmaradtak, sőt az 1970-es évektől kibővültek a határainkon túl élő magyarok világára is. Az ifjúsági nemzedék hagyománykutatás céljából látogatott – valósággal zárandokolt – Erdélybe. A nosztalgia mellett e valóságos tömegmozgalom kiváltója volt az is, hogy Magyarországon a gyors iparosítás és a mezőgazdaság átszervezése valósággal eltörölte a hagyományos vidéki, falusi életformát. Székelyföld egyes tájain azonban megmaradtak azok a települések, amelyek megmutathatták, hogy valaha milyen lehetett a magyar falu. A fiatalok számára Erdély nemcsak a nemzeti kultúra „gyökereit”, az eredetét és a „tisztá forrást” jelentette, tanúi lehettek a zömében magyarok által lakott városokban, színmagyar kisebb településeken vagy a szórványban élők megmaradásért folytatott elkeseredett küzdelmének. Tapasztalhatták, hogy a nagy történelmi egyházak, mint kulturális végvárak-hídfőállások, mekkora szerepet töltenek be a magyarság identitás őrzésében és megerősítésében. A határokon történő átkelés megpróbáltatásai, a településeken élő magyarság életkörülményei csak fokozták a fiatalok elszántságát.

A kutatások a lényegesen megváltozott falusi világra koncentráálódtak. Márkus István szerint az új falukutatásnak azt a kérdést kell vizsgálnia, „hogyan reagál a parasztság a magyar demokráciára”, vagy másképpen fogalmazva a feladat „a nagy átalakulás megfigyelése és tudományos feldolgozása”.¹⁹ A feudális nagybirtokok megszűnése, a szocialista típusú nagyüzemi táblás termelés kialakítása, a falvak társadalmának alapvető átalakulása, lakosainak rétegződése, a nagyarányú mobilitás, a városiasodás gyökeresen átformálta a magyar falvakat. A kutatókat elsősorban az érdekelte, hogy a falvakban tapasztalható új viszonyok hogyan és miként következtek be, milyen természetű problémákra kell válaszokat adni, a váltások milyen természetű válságokkal járnak. A második világháború utáni, az 1960-as évektől újrainduló falukutatás számára is a magyarországi társadalmi fejlődés anomáliái kezdetekben nemcsak azonos kiindulópontot jelentettek, hanem végső soron a konzekvenciákat is szinte eleve meghatározták. Az „összképet” legfeljebb az egyes táji adottságok és az agrárfejlődés sajátosságai módosították, színesítették.

Az 1930-es években kibontakozó, a második világháborút követő „szocialista” évtizedekben is folytatott falukutatásokban – jóllehet azok egymástól gyökeresen másféle társadalmi, gazdasági és politikai körülmények között történtek és számtalan vonatkozásban eltértek egymástól – egyaránt kísértett az „összkép szindróma”, amelyet kétféle „szemlélet” válthatott ki. Az egyik álláspont abban mutatkozott meg, amikor a kutató az adott település mindenkori helyzetét és fejlődését a községből és annak közösségeiből próbálta levezetni. Mintha minden, ami a faluban történt vagy kialakult, a helyben élők anyagi és szellemi energiája, spontán küzdelme és jóra törekvése (esetleg eltévelyedése és hibája, kulturális öröksége) okozott volna. A másikat abban a kutatói „szemléletben” lehetett

érezkelni, amely az adott település minden lényeges jegyét, nehézségeit és változásait külső erők művének fogta fel. Mintha mindig, mindenütt, az ország minden falujában „lényegileg” ugyanaz ment volna végbe, és a helyi társadalomnak nem vagy alig lehetett volna szerepe a történekekben és a viszonyok formálásában.

A tudományosságra törekvő falukutatók között az igényes elemző munkák csak azok voltak, amelyek a falu és a falura ható közeli-távoli – gazdasági, társadalmi és politikai – környezet kapcsolatát változó erejű kölcsönhatásnak fogták fel, a kölcsönviszonyok vizsgálatát tették meg kutatásuk tárgyává, formálták publikációjuk tartalmává és mondanivalójává. Az egyre-másra, szinte gombamód szaporodó falukutatókat, a falukutatók tevékenységeit, munkamódszereit és a megjelent munkáit folyamatosan egyre több kritika, számos észrevétel és kifogás érte. Fodor Ferenc 1937-ben a *Magyar Szemle* folyóiratban szóvá teszi, hogy „nemcsak céltalan divattá kezd válni, hanem már mellékcélok, sőt politikai mellékcélok tünetei is mindinkább sejthetők belőle. Emellett kezd egészen elsekélyesedni, és igen erősen fenyegeti az a veszedelem, hogy egyrészt dilettantizmusba fullad, másrészt nem kívánatos gyümölcsökkel lepi meg a nemzeti életet.” Kétségtelen, hogy sok szubjektívizmussal, tárgyi és ténybeli tévedésekkel, de leginkább módszertani megalapozatlansággal, tájékozatlansággal és kevésbé tudományos pontossággal vagy mértékadással találkozhatunk több, többségében érzelmi beállítottságú műben.

Rézler Gyula 1941-ben megjelent tanulmányában határozottan leszögezte, hogy „a falukutató irodalmat a módszeres társadalomtudományi irodalomtól el kell (...) választanunk.”²⁰ Munkájában Rézler alaposan foglalkozott az 1930-as évek szociográfiai teljesítményeivel és a falukutatók műveit kizárta a szociográfiaiak közül, személyüket pedig a szociográfusok köréből. Számon kérte rajtuk a tudományos művek öncélúságát, a műfaj elnevezését, az állítások igazolását, a szerkesztés és az ismeretek rendszerességét, az objektivitásra törekvő előadásmódot, az értekező stílust. Azt a következtetést vonja le, hogy „a falukutatók művei nem tudományos jellegű alkotások, márpedig ha nem azok, akkor nem is lehet könyveiket szociográfiaiaknak, ők magukat szociográfusoknak nevezni.”²¹ Való igaz, hogy a falukutató fogalmát a tudománytörténet is hol tágabban, hol szűkebben értelmezi. Azok a tudományterületek, amelyek szorosan kötődnek a terepmunkához, a néprajz, a népzene, a népi műveltség megannyi ágának dokumentálásához, a határ- és településforma feltérképezéséhez, a paraszti gazdálkodás jelenségeinek rögzítéséhez, nem sorolhatók automatikusan a falukutatókhoz.²² Rudolf Steinmetz szerint a szociográfia egyrészt egész kimerítő és sok szempontú vizsgálatát jelenti, másrészt, mint különálló leíró tudomány az elméleti tudományok mellett áll.²³ Tönnies ellenben kételkedett a teljességre törekvés kivitelezésében. Szerinte a szociográfia nem a társadalmi egységek leírása, hanem olyan tudományág, amely összekapcsolja a megfigyelés statisztikai és egyéb elérhető módszereit.²⁴ Tönnies is elválasztja, és külön tudományokba sorolja a szociológia elemeit. A „tisztá szociológia” a lényegivel, az általános összefüggésekkel foglalkozik. Az „alkalmazott szociológia” pedig az egyes kulturális periódusok vizsgálatára koncentrálna. A szociográfia vagy az empirikus szociológia a „tisztá” vagy az „alkalmazott szociológiától” elsősorban módszerében különbözik. A megfigyelést a megfigyelésekre támaszkodó összehasonlítást alkalmazza és induktív. Steinmetz és Tönnies az empiria és az elmélet viszonyának problémáját egy külön tudomány létrehozásával akarta megoldani.

Magyarországon hosszú ideig nem létezett igazán komoly elméleti szociológia. Az Európaszerte alakult szociológiai tanszékekről nálunk hosszú ideig szó sem esett. Az 1924-ben

életre hívott Szociográfiai Intézet, a nevével ellentétben, csupán közigazgatási hely- és államismereti adatgyűjtéssel foglalkozott. Magyarországon a 19. század végén és a 20. század első évtizedeiben a szociográfia nem válhatott tudomány-rendszeri kérdéssé, sőt az 1900-as évek legelején megszorodó empirikus vizsgálatok miatt, mint módszer még teljesen problémamentesen jelent meg. Az 1930-as évek társadalomkutatói, legalábbis a szociológia terén, majdnem kivétel nélkül autodidakták voltak, akik kezdetben vagy semmit, vagy nagyon keveset tudtak a társadalomkutatás módszereiről, elméletéről és empirikus technikájáról. Bár a Szegedi Fiatalok körében felvetődött a módszerek tisztázásának igénye: Erdei Ferenc, Reitzer Béla és Ortutay Gyula, s az utóbbi felkérésére Németh László is kifejtette a módszertani elképzeléseit.²⁵ Az írásokból kirajzolódik néhány fő irány. Reitzer és Erdei szigorúan szaktudományos megfontolásaival szemben Ortutay és Németh László egyfajta morális tartalmú intuíció érvényesítését kívánja. A „hőskor” szociográfusainál a kérdések egyszerűsödtek: arról szólnak, hogy a szociográfus hogyan képes közreműködni a társadalom átalakításában. Megfontolandó Némedi állítása, amikor a következőket írja. „A szociográfia szó azt az igényt fejezte ki, hogy az ideológiai-elméleti tételeken túl pontosabban meg kellene ismerni, hogyan is állnak a dolgok valójában Magyarországon. A társadalomvizsgálat, a szociográfia megismerő és politikai feladatokat kapott egyszerre, a lényeg nem a helyes módszerek kidolgozása volt, hanem a valóság felmutatása az előítéletek ellenében, a tudatos elleplezés lehetetlenné tételére.”²⁶

Rézler aligha véletlenül kérdőjelezte meg a falukutatók szociográfiai tevékenységét. Az 1930-as években a társadalomkutatás a hagyományos politikában részt venni nem tudó vagy nem akaró törekvések gyűjtőhelyévé is vált, különféle szociográfus értelmiségi csoportok magukat tekintették az igazi és valós politika letéteményesének, és tették igen vegyes műfajúvá a magyar szociográfiát. Veres Péter találóan jegyzi meg: a szociográfia „nem tudomány és nem irodalom, hanem a kettőnek szerencsés szintézise”²⁷. Szükséges azonban hozzátenni, hogy az emóciókat kiváltó szociográfiai művek elérték a kívánt hatást, felébresztették a társadalom szociális lelkiismeretét. A művek túlnyomó többsége kihatott a politikai cselekvésre is. „Lehet – írja Paládi-Kovács Attila – hogy ezek a művek többet segítettek egyes falusi rétegek helyzetén, mint amennyi hasznot hajtottak a tudományos igényű publikációk az érintett szaktudományoknak.”²⁸

Kosáry Domokos szerint a falukutatás mindinkább elterjedő gondolata nálunk elsősorban két területen hozott létre lényegesebb érdeklődést.²⁹ Világos, hogy a gazdasági és ezzel összefüggésben a szociális kérdések döntő és sürgető aktualitással bírnak, s így ez is oka, hogy az idevágó vizsgálatok a legszámosabbak. Hozzájárul ehhez, hogy a falu gazdasági életének, összefüggéseinek és jellemzőinek megfigyelése a szociográfia történetében a legrégebb szál és sokban kiindulópont. Petty *Political Anatomy*jától az angol *Survey*-k kezdetein és kialakulásán át a legmodernebb német és amerikai vizsgálatokig a gazdasági kérdések jelentették a kutatás döntő szempontjait. A másik érdeklődési terület a népi sajtóságok kutatása, amely sok helyt az etnográfia, a folklór célkitűzéseivel érintkezik.

A mindennapi gyakorlatban Magyarországon, a valóságfeltáráson sokáig kimondottan vagy kimondatlanul is elsősorban falukutatást értettek. Az alapvető okot abban szükséges látni, hogy hazánkban, a nyugat-európai térséghez képest, történelmi hátrányokból következő megkésett fejlődés miatt, viszonylag későn, a kiegyezést követően indult meg

a városiasodás, amely önmagában is hátráltatta a gazdaság fejlődését, a jövedelmek, a fogyasztás növekedését, a nagy szolgáltató rendszerek kiépítését és színvonalának emelését. A hazai településszerkezetben igen hosszú ideig domináns helyet foglalt el a falu, amely a magyar társadalomnak „falusias” jelleget kölcsönzött. Erdei Ferenc a társadalmat egyenesen „parasztársadalomnak” nevezi.³⁰ Magától értetődőnek tűnt, hogy kezdetben a hazai társadalomkutatás túlnyomórészt falukutatás volt, hiszen a népesség nagy többsége falvakban élt. A falu jelentette azt a terepet, ahol a zene, a néprajz, a szociális kérdések, életmód, táplálkozás, közösségek kutatása segítségével „jól megrajzolhatóvá” válik a magyar társadalom szociális, politikai, gazdasági és kulturális „térképe”. A kiegyezést követően el kellett telnie néhány évtizednek, hogy a falukutatásokra az egyéni kezdeményezések mellett, ha különböző színvonalon is, programszerűen sor kerülhessen. A helyzet a két világháború közötti időszakban érett meg. A trianoni békediktátum következményeit, a nagybirtokrendszer és hozzá kötődő feudális szerkezetek, valamint a jelentkező modernizációs törekvések, a fejlett nyugathoz való felzárkózás szükségessége közötti ellentmondást látványosan, jól megragadhatóan és kimutathatóan a magyar falvak világa képviselte. „Amikor a harmincas évek új generációja társadalmával ismerkedni kezdett – írja Rézler Gyula a *Szociológia* című folyóirat 1972/4. számában –, a társadalmi térképen számos fehér foltot, *terra incognita*-t talált. A magyar társadalom akkori rajza valahogy úgy nézett ki, mint a 19. századbeli afrikai térképek: teli fehér foltokkal, amelyek felfedezetlen területeket jelképeztek (...) A falusi társadalomról csak romantikus elképzelések voltak. Az ipari munkásság kialakulásának körülményei a ködös történelmi homályba veszttek, és e növekvő társadalmi réteg korabeli problémáinak tanulmányozása tabunak számított. Ilyen körülmények között indultak a harmincas évek kérdező fiataljai a magyar társadalom felfedezésére...” A falukutatás sokszínű, sokféle irányultságú mozgalommá vált, és 1930 és 1938 közötti majd egy évtizedben elérte fénykorát. Számos megrázó, sőt szinte sokkoló írásmű hívta fel a figyelmet a falvakban létező társadalmi ellentmondásokra, tapasztalható szociális problémákra.

A második világháborút követően, különösen az 1970-es évtizedtől szükségszerűen kiszélesedett az empirikus valóságfeltárás. Sokszínűvé válásában számos tényező játszott szerepet, közülük kettőt mindenképpen szükséges kiemelni. Az egyik lényeges meghatározó a magyar társadalom gyökeres átalakulásában fedezhető fel. A nagybirtokok felszámolását követően, a mezőgazdaság szocialista átszervezésével, az iparosítással a magyar társadalom megszűnt „falusi társadalom” lenni. A valóságfeltárás falucentrizmusa ezért fokozatosan veszített létjogosultságából. A társadalmi valóság feltárásában a falu mint kutatási téma csupán egy lett a sok között. A kutatók érdeklődésének „holdudvarában” a falu, részint a városokba és az ipari szektorba áramló falusi parasztság életmód- és értékvtátságainak, válságainak vizsgálataiként maradt meg, részint mint átalakuló, arculatot váltó az új kihívásokra különböző válaszokat adó települési forma. A másik említésre méltó tényezőt a társadalomtudományok, különösen a szociológia fejlődése és intézményesülése jelentette. Az általános – „tisza” – szociológia tudománnyá érlelődése mellett különféle szakszociológiák formálódtak ki, amelyek saját, jól kimunkált módszerekkel, egyre korszerűbb feltételekkel kutatták a társadalmi valóság egy-egy szegmensét és különféle problémaköreit. A szakmódszertanok hathatós segítséget nyújtottak a szociográfiának is. Számos mű, tanulmány és kötet fémjelzi a tudomány és szubjektív szemlélet színvonalas összeilleszthetőségét. A szociológia hazai intézményesülését jelentős

mértékben segítette, a nemzetközi áramlatokhoz történő kapcsolódás, a tudomány szakosodása, hogy nemcsak a felsőoktatásban nyert teret, hanem művelésére különböző (akadémiai, szövetkezeti stb.) kutatóintézetek jöttek létre.³¹

Jegyzetek

¹ Szabó Zoltán: *Társadalomkutatás = Fiatall Magyarországn, 1934. november, 163-169. o.*

² Horváth Dezső: *Tábordicsérő = Délmagyarországn, 1980. szeptember 2.*

³ Hankiss Elemér: *Közösségek válsága és hiánya = Valóság, 1979.*

⁴ [M.]Kiss József: *Egy falukutatás vázlatá. Homokmégy, 1984-1987. Országos Közművelődési Központ, Budapest, 1987; Csoba Judit: Két osztály határán. Országos Közművelődési Központ, Budapest, 1987; Romsics Imre: A társadalmasított természet. Országos Közművelődési Központ, Budapest, 1987; Valuch Tibor: A hagyományos világ. Országos Közművelődési Központ, Budapest, 1987; T. Kiss Tamás - Tibori Tímea: *Hajósországn. Művelődéskutató Intézet, Budapest, 1988; T. Kiss Tamás: Metszetek Dombegyház múltjából és jelenéből. Dombegyház, 1989; Márkus István: *Első áttekintés. Népművelési Intézet, Budapest, 1983; A. Gergely András - Cséfalvay Zoltán - Lichtenstein József: *Nagyvisnyó. Kontinuitás és változás az életmódban, a gazdaságban és a tradíciókban. MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest, 1990; T. Molnár Gizella: *Kollektív bűnösség? A német nemzetiség a Duna-Tisza közén a második világháború után. PhD értekezés. JGYF Kiadó, Szeged, 2005.*****

⁵ Némedi Dénes: *A népi szociográfia 1930-1938. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1985; Szabó Zoltán, i. m.; Reitzer Béla: *A szociográfia módszertani problémája = Fiatall Magyarországn, 1934. november, 181-183. o.; Az 1970-es, 1980-as évek szociográfiai táborai (szerk.: Láng Katalin és Nyilas György), Népművelési Intézet, Budapest, 1984.**

⁶ Glatz Ferenc: *Magyar falukutatás és európai történelem. In: A falukutatás fénykora 1930-1937 (szerk.: Pölöskei Ferenc), Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 2002.*

⁷ Balla Bálint: *Szorokin, a szeretet szociológusa = Magyar Szemle, 2002. június*

⁸ Márkus István: *Falukutatás egykor és ma. In: Egy fél maréknyi Magyarország. Válogatás a kísérletvezetők tanfolyamán elhangzott előadásokból. (Balatonalmádi, 1981. június 6-12.), (szerk.: Nyilas György), Népművelési Intézet Művelődési Otthon és Klub Osztály, NI 8525-I., 34-74. o.*

⁹ Znaniecki, F. - William I. Thomas: *The Polish Peasant in Europe and America. University of Chicago Press, Chicago. 1918-1920; William I. Thomas - Florian Znaniecki: *A lengyel paraszt Európában és Amerikában, 1-6. köt. Új Mandátum Könyvkiadó - Max Weber Alapítvány, Budapest, 2002-2004.**

¹⁰ Kiss Dénes [István]: *A román faluszociológia a posztstalinista korszakban = Szociológiai Szemle, 2004. 1. sz. 95. o.*

¹¹ Kovács Imre: *Tanulmányok 1935-1947. Magyar Napló Kiadó, Budapest, 2003. 5. o.*

¹² Némedi Dénes, i. m.

¹³ T. Kiss Tamás: *Állami művelődéspolitiká az 1920-as években. Magyar Művelődési Intézet - Mikszáth Kiadó, Budapest, 1998. 66. o.*

- ¹⁴ Veres Péter: *A mai magyar szociográfiai irodalom = Korunk*, 1936. 1029–1034. o.
- ¹⁵ Fodor Ferenc: *A falukutató mozgalom kritikája = Magyar Szemle*, 1937. 23–33. o.
- ¹⁶ T. Kiss Tamás: *Kölcsönhatások. PTE FEEK*, Pécs, 2006. 109. o.
- ¹⁷ T. Kiss Tamás: *Klebensberg Kunó. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest*, 1999.
- ¹⁸ Romány Pál: *Tanyavilág és falukutatás II. = Magyar Tudomány*, 2002. 9. sz.
- ¹⁹ Márkus István: *Az új falukutatás problémái = Valóság*, 1946. 6–9. sz. 51. o.
- ²⁰ Rézler Gyula: *A magyar társadalomleírás kialakulása az elmúlt évtizedben = Közgazdasági Szemle*, 1941. június; Rézler Gyula: *Falukutatók és szociográfusok. A magyar társadalom önvizsgálata az elmúlt évtizedben. Faust Kiadás, Budapest*, 1943. 30. o.
- ²¹ Rézler: *Falukutatók és szociográfusok, i. m.*
- ²² Paládi-Kovács Attila: *A társadalomtudományok és a falukutatás. In: A falukutatás fénykora, i. m. 53–54. o.*
- ²³ Rudolf Steinmetz: *A szociográfia a szellemtudományok sorában = Szociológia*, 1977. 242. o.
- ²⁴ Tönnies, L. F.: *Einführung in die Soziologie. Stuttgart*, 1931. 315–326. o.
- ²⁵ Erdei Ferenc: *Magyar gazdaságtudomány I. = Magyarságtudomány*, 1935. 137–148. o.; Reitzer Béla: *Parasztkérdés és szociográfia = Közgazdasági Szemle*, 1936. 334–338. o.; Ortutay Gyula: *A magyar falukutatás új útjai = Vigília*, 1935. II. köt. 100–125. o.; Németh László: *A magyarságtudomány feladatai = Magyarságtudomány*, 1935. 2–13. o.
- ²⁶ Némedi Dénes, *i. m.*
- ²⁷ Veres Péter, *i. m.*
- ²⁸ Paládi-Kovács Attila, *i. m.*
- ²⁹ Kosáry Domokos: *Művelődés és szociográfia (2004). Múlt-Kor Történelmi Portál, www.mult-kor.hu. 2006. december 10. 13.00.*
- ³⁰ Erdei Ferenc: *A falukutatástól a népi kollégiumokig. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, (é. n.) 43. o.*
- ³¹ *A tanulmány a szerző Tett(Hely)ek. Egyetemisták valóságkutató taborai Magyarországon a 20. században c. kötete (Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2007) bevezető fejezetének rövidített változata. A mű egészéről lásd A. Gergely András értékelését lapunk jelen számában.*

Cseh Gizella

Édes Gergely, az elfeledett mesterkedő

„A köznép nyelvét őrizd, ha azt akarod, hogy az egész nemzet éljen. A nemzetet a nyelv teszi, a nyelv a nemzet lelke. – Nem csinósítani vagy javítani kell a nyelvet, mely az egész köznépé, mert ezzel romlását dolgoznánk, hanem őrzeni és önnön valóságában megtartani.” Az idézet szerzője a magyar művelődéstörténet 1763. január 24-én született érdekes, az utókor által méltatlanul elfeledett alkotó egyénisége, Édes Gergely. A Komárom¹ melletti Madar² községben, kisbirtokos család hatodik gyermekeként látta meg a napvilágot. Későbbi, *Édes Gergely életének rövid kivonása* című életrajzi eposzában (1826) a következőképpen ír: „A születésemnek kedves helye volt Madar, a melly’ / Révi-Komáromtól négy rövid óra gyalog. / Révi-Komárom esik nap-enyészeti tájra Madartól / ‘S révi Komáromtól nyári Keletre Madar. / Éjszokról erdők ‘s szőlőhegyek’ alja keríti; / Délre mezőt szemlél a ‘Duna’ partja felé / És hegyeket mellyek kékellenek a ‘Duna’ déli / Partja fölött Almás ‘s Neszmely’ irányja között. / Marczelháza, Hetény, Szentpéter, Perbete, Radvány, / Virt, Bátorkeszi, Mocs, közbe szorítja körül...”³

Kétéves volt, amikor édesanyja, Kun Anna, hetedik gyermekének világra hozatala közben életét vesztette. Apja, Édes Ferenc rövidesen újra megnősült. Gergely 1776-ben a sárospataki kollégium, majd három évi pataki tartózkodás után a debreceni kollégium diákja lett. Debrecenben dédelgetett költői álmai nem váltak valóra, s ezért még ugyanebben az esztendőben, 1779-ben visszautazott Sárospatakra, hogy ott folytassa tanulmányait. Nagy hatást gyakoroltak rá itteni oktatói, akik közül – az őt gyermekként a szülői házból magával vivő – Kereskényi Gábort, valamint Őri Fülöp Gábort, Rozgonyi Józsefet (a poétika tanárát), Szilágyi Sámuel, Szombathi Jánost és Szentgyörgyi Istvánt emlegette szeretettel. *Édes Gergely Élet-Írása 1829-ben* című életrajzi eposzában így emlékezik Sárospatakra való visszakérüléséről és ottani élményeiről: „*Én is azért kezdék kéredzeni-vissza Patakra / Hogy tudományomat ott még magasabbra vigyem. / Ott pedig egy végbenn egy évenn túl mulatót már / Meg ez előtt nem-vólt vissza fogadni szokás. / Én biztam még is szeretett Profeszszoraim hoz / Minthogy aző kebelek sem vala tőlem úres. / Ott a’ Szent írást magyarázó Doktor ölégyszer / ŐRI, nem átalott állani szóba velem. / Néha SZILÁGYI viszont önnön házához-is intvénn / Szinte nem egyszer adótt tréfa beszédet elé. / SZOMBATI még tollát sem restellé fölemelni / Könnyűded Músám’ holmi hibája körül. / És ki jegyezni nekem mind a’ miket ekkorig a’ szép / Hangbann költőink’ tolla hibázva talált. / Mellyel előre sok olly botlástól mente-meg a’ melly / Tiszta fület méltánn sérteni fogna ma-is. / És az öreg Szentgyörgyi viszont atya módra szeretvénn / Szinte fiam-névvel toldani szokta nevem’.*”⁴

Szűkös anyagi helyzetére való tekintettel azonban rövidesen újra odahagyta Patakot és Sátoraljaújhelybe ment, hogy a vármegyénél másolással keresse meg kenyerét. Addigi

tanulmányait édesapja támogatta, ő azonban 1787-ben elhunyt. Anyagi forrásai elapadván Édes Gergely hazatért, s elfogadta a Hetény⁵ község által felajánlott rektori állást, amelyet még ugyanebben az évben tavasszal el is foglalt. 1788-ban aztán tovább ment Martosra,⁶ hogy a jegyzőséggel és segédmérnökséggel egybekötött rektori állást átvegye. 1790-ben aztán, tanulmányai befejezése céljából, visszatért Sárospatakra. A fegyelmet mindössze fél esztendeig bírta, s még abban az évben elfogadta a mezőszántói rektori állást. Itt írta meg élete első önálló munkáját, a *Természet könyve, avagy a természetből kimerített becses halhatatlanság* című antropológiai és lélektani elmélkedéseket tartalmazó tankölteményét, amelyben a korszerű természettudományt népszerűsítette (Kassa, 1793). A Mezőszántón töltött két év alatt szeretett volna annyi pénzt összegyűjteni, hogy tanulmányait külhoni egyetemen folytathassa. Ez a vágya azonban nem teljesült, s éppen ezért 1793-ban elfogadta Nagykinizs község megüresedett lelkészi állását. Innen írt először 1794 nyarán Kazinczy Ferencnek, s maradt vele levelezés általi kapcsolatban haláláig.⁷

Költőnk 1797 elején hazautazott Madarra, és lemondott csekély atyai örökségéről. Ezt követően bejárta a Dunántúl nagy részét, s elhatározta, hogy a Balaton-felvidéken keres magának lelkészi hivatalt. Először Veszprémben volt káplán, majd ugyanezen év végén megválasztották Nagyvázsony község rendes lelkészének. E helyütt négy évet töltött, majd 1801–1806 között a Fejér megyei Csóron teljesített szolgálatot. Itt vette feleségül Szászi Katalint, házasságukból hét gyermek született. 1807-ben már a Veszprém megyei Litéren élt, ahol ugyancsak négy esztendőt töltött. Ezt követően újból visszatért Csórra, amelyet 1813-ban Balatonhenyével cserélt fel. 1816-ban már Pápán találjuk, és állás híján Horatius összes költeményét fordította le magyar nyelvre. 1817-ben aztán (ugyancsak a Veszprém megyei) Kupon sikerült a lelkészi állást elnyernie. Tizenhat esztendei ténykedés után 1833-ban Pápaderecskére került, ahol tizenhárom esztendeig szolgált.⁸ 1846-ban nyugalomba vonult, és idős napjaira Albert fiához Tiszatarjánba húzódott vissza kipihenni élete fáradalmait.⁹ Ott hunyt el 1847. október 20-án. A református eklézsia halottas tabellájának 1847. évi 26. bejegyzése alapján halálának oka: „*Halálos betegsége: öregsége erőtlenségétől meggyőzvetve nyolcheti betegség.*”¹⁰ Már életében, 1846-ban megírta saját *Sírversét*, a következő szöveggel: „*Imhol, az a kívül a Múzsák és Kellemek együtt / Nyájaskodtak szebb élte napjaiban, / Édes Gergely már itt nyugszik sírja porában, / Melybe leszállt nyolcvant már mikor évre haladt.*

Ő Madaron született s Patakon növelé tudományát, / Melyet közhaszonért gyűjteni holtig akart. / Hivatalában Vallás oltára körül ő / Híven izzadozott ötven öt évek alatt. / Már az ezer nyolcszáz szám negyvenhatra menendő / Volt, amikor e sírvers általa lépre kapott.”¹¹

Ma is álló síremléke felirata: „*Édes Gergely / Költő s Lelkész / Nagykinisi 4. / Nagy vásóni 4. / Csóri 9. Litéri 4 / B.Henyei 3. Kupi 13. / Derecske 14. 51 éveken / Szül. Madaron 1763 / Január 24. Meghalt / Tisza Tarjánban 1847 / Oktob. 20. éltének 86. eszt.*”¹²

Mielőtt belekezdzenénk Édes Gergely korának, személyiségének ismertetésébe, szólnunk kell egy érdekes jelenségről. A magyar múlt majd' minden híres alakjáról maradt fenn festmény, képmás, grafika. Édes Gergely kivétel; róla nem rendelkezünk portréábrázolással. Bár a fáma szerint egyik közeli barátja, a csendélet- és portréfestő Szathmáry Király Pál (1726–1807), aki Bessenyei György idősebb társa volt a bécsi magyar testőrségnél, készített egy vázlatot Édes Gergely vonásairól. Ennek az ábrázolásnak nem sikerült ugyan

a nyomára akadni, de Édes életrajzi eposzának 1829-es változatából rekonstruálni lehet a költő-lelkipásztor arcvonásait: „Végre ha termetemet keresed, tudd meg, hogy az izmos / Vólt, de közép rendbenn állva mutatta magát / Vólt pedig illendő magas és az erőm ölegendő / 'S testembenn talpig nem vala semmi hiba. / Bőröm tiszta fehér; hajam is noha szőke, de kondor / Lágym sima; 's ősz szín már köztte jelenti magát. / Orrom meglehető, képem valamennyire szeplős, / Ám de piros tüzes, és szájam alatta kitsiny. / Nézetem is nyájjas, bátor; de szemérmes is, mint / Érzem is, és tükröm festve mutatja ma is. / Kékelő szemeim hamar el gyengültenek a' sok / Járvány 's gyúladozó vad nyavalyái miatt. / Meg szeretém a' bort már még ifjúi korombann, / És hihető hogy az is vont szememre homályt. / Mert tüzelé vérem' melly mindég úgyis öléggé / Forró vólt, es így a' szememre hatott. / 'S hogy sokat a' mellett olvastam-is, írtam-is éjjel / 'S nappal erőltetvénn, árthata nékik ez-is. / Negyven öt esztendő't csak alig tölthettem el és már / Kénytelen akkor üveg szemre szorúlni valék. / 'S szűkebben lehetett olvasnom is írnom is attól / Fogva; de tisztább volt gondolatimnak Ege.”¹³

Ismerkedjünk meg Édes Gergely korának szellemiségével, költők munkásságával, alkotói egyéniségének jellemzőivel. A maga korában Édes népszerű volt ugyan, azonban csak az olvasóközönség körében. Az írók, a költők és a kritikusok többsége közös ellenszenvvel viseltetett felé és az egész irodalmi irányzattal (a míveskedőkkel vagy mesterkedőkkel) szemben, amelynek ő volt az egyik legtehetségesebb képviselője. A magyar nyelv megújításának mozgalma leginkább az irodalomban, többek között a poézisben érezte hatását. A költők egymással versengve kerestek új verselési módokat az új költészeti lehetőségekhez. Ekkor történt, hogy egy külföldi egyetemeket járt református lelkész, Gyöngyössi János „felfedezett” egy nálunk addig nem közismert verselési formát, a leoninust.¹⁴ A Gyöngyössi nevével fémjelzett költői irányzat kapta a későbbiekben a „mesterkedők” elnevezést, hiszen képviselői, például Molnár Borbála, Csizi István, Mátyási József, Kovács József, Gvadányi József és Édes Gergely, szenvedélyesen kísérleteztek a magyar nyelv verstani lehetőségeivel.¹⁵ A kor ismert vezéregyéniségei, Ráday Gedeon, Berzsenyi Dániel és nem utolsósorban maga a nyelvújítási mozgalom feje, Kazinczy Ferenc egyaránt mereven elutasították az irányzatot és képviselőit, s ennek következményeként az alapító elhallgatott. Ugyanakkor már a kortársak között is akadtak érdekes kivételek; olyan nyelvűvelők, akik komolyan vették Édes Gergelyt és ötleteit. Közéjük tartozott Aranka György, a kolozsvári Erdélyi Magyar Nyelvűvelő Társaság „rendes titoknok”. Az említett közösség 1798. évi „pünkösdi” havának 9. napján tartott rendes gyűlésén Édes Gergely kapcsán a jegyzőkönyv 4. pontja leszögezi: „[Édes Gergely] a tudós társak közé számláltatik. Tudósíttassék róla; tudósítása megköszöntetvén; s kérsék, hogy a poézis mesterségéről írt munkáját, úgy a grammatikáját is, ha elkészül, addig pedig egy velős esmertetést békülden ne sajnálja.”¹⁶

Édes Gergely munkásságát a komoly és a könnyed hangvétel egyaránt jellemezte.¹⁷ Szellemes ötletei voltak. A keddet például a „ketted” szó származékának véelve szeretne volna átkeresztelni a szerdát hard-ra, a többi napot pedig nedd, ödd, hadd, hedd-re. Nevezetesek voltak egy magánhangzóra épülő hexameterei, amelyek segítették irodalmi nyelvünk fejlődését. E „versei” közül a legismertebb alkotása a görög szabadságharc idején született: „Őt görögöt törököt döngönyöz örökös gyönyörök között...” Az említeteken kívül írt még „danákat, iramatokat, keserveket, nyájaskodásokat” – azaz ódákat, epigrammákat, elégiákat, mulattatásra szánt verseket, valamint „eredeti oktató meséket”.

Nem utolsósorban pedig dalokat, mint például *A petri gulyás* címűt, amelyről utólag derült ki, hogy Édes Gergely és nem a nép ajkán született. Két, sok értékes művelődéstörténeti adalékot tartalmazó, kéziratban maradt önéletrajzi eposza nyomtatásban csupán 1999-ben jelent meg.¹⁸ Komolyabb lélegzetvételű munkái teológiai és természettudományos kérdésekkel foglalkoztak; így például a már említett *Természet könyve* című tankölte-mény. Írt egy verses regényt is *Szefir s Dalirózsa* címmel, hexameterekben. Fő művének *A halhatatlanság múzsája* című kéziratot alkotása tekinthető, amellyel a magyar „isteni comoediát” kívánta megteremteni. A tizenöt „zengedetzből” álló költemény egy álom leírása, amelyben a földi halandó végigvezetetik a föld, a pokol és a menny világán. Ugyanakkor sokat fordított; ezek közül Anakreón, Theokritos és Horatius verseinek átül-tetései értékesek.

Tekintsünk bele Édes Gergely közéleti kapcsolataiba.¹⁹ Már említettük, hogy Kazinczy Ferencsel 1794-től annak haláláig kapcsolatban állt.²⁰ Ugyancsak levelezés általi kapcso-latban volt gróf Széchenyi Istvánnal, Wesselényi Miklóssal,²¹ Aranka Györggyel, Batsányi Jánossal (az általa szerkesztett *Magyar Hirmondóba* rendszeresen verseket küldött), a kor mecénásának tartott gróf Ráday Gedeonnal és költőtársai többségével, a Komárom melletti Virten nyugvó Baróti Szabó Dáviddal, a korán elhunyt Szentjóni Szabó Lászlóval éppen úgy, mint a pesti remeteként ismert Virág Benedekkel. Csokonai Vitéz Mihályt pe-dig személyes jóbarátjának mondhatta.

Csokonai és Édes nem ismerték egymást 1798 előtt. Édes visszaemlékezései szerint Bédiné Fábián Julianna költőnő (aki Komárom városában irodalmi-művészi szalont tar-tott fenn) mutatta be őket egymásnak. S. Sárdi Margit erről az alábbiakat írja: „*Fábián Julianna szerény, de irodalomkedvelő komáromi polgárcsaládba született és élt (az ő házában ismerte meg Lilláját Csokonai Vitéz Mihály).*”²² Visszatérve azonban Édes Ger-gely emlékeihez: „*Már de Vitéz Miskát lehet itt említenem, a’ ki / Szinte Komáromba jött parolára velem, / Ott, hol ugyan vala szép Lilláját vívni hiába / Bármilyen szerelmetesen ránk mosolyogna szeme.*”²³

Lilla sikertelen ostroma után Csokonai Édesnél keresett menedéket, fél évig vendégeske-dett barátja nagyvázsonyi otthonában: „*Ő Nagy Vázsonybann szinténn kenyeremre szo-rult és / Ott hat holdnap alatt volt maradása velem. / Míg nem, hogy tsak ugyan Csurgónn neki jutna Tanító / Szék, ki tsinálhattuk Festetics által előbb.*”²⁴ Később ismét felelevenít-te elhunyt barátja emlékét, immár a mindkettejükre oly jellemző, nyelvi bravúrban és iróniában bővelkedő stílusban: „*Miska, te! Már téged sokan is dicsértek, / Kik oly közel, mint én, tán nem is ösmértek, / Koszorút is méltán rakták már fejedre, / A szűz Múzsák mellé ültetvén helyedre, / De én csak azt mondom, nézvén sok éneked, / Hogy élni még tovább kellett volna neked.*”²⁵

Ami Édes Gergely kritikai megítélését illeti, tekintsük át, hogy az évszázadok során kik foglalkoztak a személyével, és hogyan ítélték meg őt! A sor Kazinczyval kezdődik, akinek személyes álláspontja meghatározta Édes Gergely esetében a negatív szemléleti alapot.²⁶ Ezt a véleményt képviselte Schedel-Toldy Ferenc irodalomtörténész és Kölcsey is. De már ekkor ismerünk kivételeket: Vörösmarty ifjúkorának kedvelt szerzője volt Édes Gergely,²⁷ a már említett Aranka György pedig eleve partnernek tekintette a dunántúli protestáns lel-kész. A 19. század végéről meg kell említenünk legkitartóbb életműkutatóját, Abafi Lajost.²⁸ A változást a 19. század második felében Arany János 1860-ban írt *Irányok* című tanul-mánya indította el, amely a maga szigorú álláspontja ellenére újra „felfedezte” a nevezett irány-

zathoz tartozó költőket.²⁹ A folytatás már könnyebben ment: 1932-ben kiadták az *Eredeti oktató meséket*,³⁰ majd 1941-ben Édes Gergelyre felfigyelt Illyés Gyula („a forrásából akadozva kitörő magyar nyelvnek olyan friss ízeit, tiszta színeit őrzik versei, amelyekért hálásak lehetünk szerzőjüknek”³¹), ezt követően pedig Weöres Sándor, aki 1977-ben megjelentette a *Három veréb hat szemmel* című költészettörténeti antológiát.³² Édes Gergely irodalomtörténeti rehabilitációja Bán Imre nevéhez fűződik.³³ A 20. század vége és a 21. század eleje az előzőeknél még bőségesebb kutatásokról tanúskodik. Az 1990-es években az objektív értekezések sorát gyarapította Bíró Ferenc.³⁴ Költőnkkel (is) kapcsolatos irodalomtörténeti újdonságokat tartalmaz Szilágyi Ferenc 1998-ban „Az Ész világa mellett...” címmel megjelent tanulmánykötete.³⁵ Ugyancsak az 1990-es években foglalkozott Édes Gergellyel Kovács Sándor Iván. 1999 áprilisában a költő munkásságáról tudományos konferenciát rendeztek a Pápai Városi Könyvtárban, amelynek anyagából kiadvány született, *Édes Gergely emlékezete* címmel.³⁶ Ugyanezen évben jelent meg a *Mesterkedők* című antológia.³⁷ 2004-ben – szintén Pápan – látott napvilágot Máté István történész kötete *Toll és palást. Édes Gergely és családja: költők és lelkészek* címmel.³⁸ Nem feledkezhetünk meg ifj. Hermann István történészről sem, akinek a nevéhez Édes Gergely kupi éveinek részletes feldolgozása fűződik.³⁹ 2004-ben a szlovákiai Csúzon,⁴⁰ az ottani Művelődési és Kultúrtörténeti Intézet szervezésében – az Édes család találkozója keretén belül – rendeztek emlékkonferenciát *Édes Gergely emlékezete* címmel. A szimpóziumot követően 2005-ben jelent meg – e sorok szerzőjének tollából – *Az Édes Gergely élete és munkássága* című emlékkiadvány.⁴¹

Édes Gergely református lelkész volt, ezért az értékelések sorában utolsóként, de nem utolsó sorban, hadd idézzük Márkus Mihály ny. dunántúli püspök szavait: „[Édes Gergely] versei, műfordításai, „Iramatai és danái”, „keservei és nyájaskodásai” az irodalmi művéség nagyszerű mesteréről vallanak. A műveiből sugárzó, felszabadult, olykor tréfás derű örök szóloán bizonyítja a régiek által jól ismert igazságot: nem az a döntő, hogy hol él az ember, hanem az, hogy mit csinál. (...) A késő puritánus iskolázottságú (...) költő-lelképásztor így teremthetett máig maradandó értékeket.”⁴²

Édes Gergely költői életművének teljes, filológiai igényű értékelése napjainkig még nem történt meg (mintegy 113 000 sort számláló életműről van szó). A költő-lelképásztor léte és tevékenysége mégis mintegy kétszáz esztendeje ott él a magyar kulturális közéletben, s mint hajdan ő maga jósolta: feltámadásra vár. Mindez azt bizonyítja, hogy Madar község szülőföldjének,⁴³ „felújuláskori irodalmunk érdemes költőjének”,⁴⁴ Tiszatarján halottjának⁴⁵ helye van a 18. század második és a 19. század első felének magyar irodalmában.

Jegyzetek

¹ Komárom (ma: Komárno, Szlovákia)

² Madar (ma: Modrany, Szlovákia)

³ Édes Gergely életének rövid kivonása 1826-ban, *Vízöntő havábann. 5-14. sor. In: Édes Gergely emlékezete (szerk.: Csillag István, s. a. r.: Ozsvár Andrea), Pápa, 1999. 19. o.*

⁴ Édes Gergely Élet-Írása 1829-ben, *Vízöntő havábann. 307-324. sor. In: Édes Gergely emlékezete, i. m. 68. o.*

⁵ Hetény (ma: Chotín, Szlovákia)

- ⁶ Martos (ma: Martovce, Szlovákia)
- ⁷ Vö. Abafi Lajos: *Édes Gergely élete = Figyelő, V. (1878), 101-116. o.*
- ⁸ Vö. Katsányi Sándor: *A Parlagi Múzsza költője (Édes Gergely dunántúli éve) = Életünk, 1968. 2. szám, 116-121. o.*
- ⁹ Vö. Abafi Lajos: *Édes Gergely és fia Albert I-II. = Figyelő, XVII. (1884), 228-234, 276-288. o.; Abafi Lajos: Édes Gergely és fia János = Figyelő, XVII. (1884). 360-366. o.*
- ¹⁰ Kiss Gyula: *Édes Gergely ébresztése. Halála 130. évfordulóján = Napjaink, 1997. 10. szám, 2. o.*
- ¹¹ Abafi Lajos: *Édes Gergely élete, i. m. 109. o.*
- ¹² *Az Édes Gergely sírján álló, 1999-ben felújított emlékoszlop szövege (Tiszatarján).*
- ¹³ *Édes Gergely Élet-Írása 1829-ben, Vízöntő havábann. 1095-1116. sor. In: Édes Gergely emlékezete, i. m. 95-96. o.*
- ¹⁴ Tolnai Vilmos: *A leoninus. Budapest, 1892.*
- ¹⁵ Vö. Pándi Pál: *„Édes Gergely több volt, mint leoninusai és rím-mutatványai...” In: A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig (szerk.: Pándi Pál), A magyar irodalom története 2. Budapest, 1965. 297-299. o.*
- ¹⁶ Jancsó Elemér: *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai. Budapest, 1955. 280-281. o.*
- ¹⁷ Abafi Lajos: *Édes Gergely művei. Figyelő, V. (1878). 186-200. o.*
- ¹⁸ Vö. *Édes Gergely életének rövid kivonása 1826-ban, Vízöntő havábann. 1-1056 sor.; Édes Gergely Élet-Írása 1829-ben, Vízöntő havábann. 1-1182. sor. In: Édes Gergely emlékezete, i. m. 17-53., ill. 55-98. o.*
- ¹⁹ Vö. Abafi Lajos: *Édes Gergely levelezéséből = Figyelő, XIII. (1884). 355-359. o.*
- ²⁰ Vö. Abafi Lajos: *Kazinczy Ferenc és Édes Gergely = I-IV. Figyelő, VI. (1879), 52-60, 145-151, 310-317, 367-378. o.*
- ²¹ Vö. Abafi Lajos: *Édes Gergely és Wesselényi Miklós = Figyelő, XIII. (1882), 195-203. o.*
- ²² S. Sárdi Margit: *A magyar női költészet történetének első fejezete. In: A magyar irodalom története I. A kezdetektől 1800-ig. (2. kiadás.), Budapest, 2008. 553. o.*
- ²³ *Édes Gergely Élet-Írása 1829-ben, 825-828. sor. In: Édes Gergely emlékezete, i. m. 86. o.*
- ²⁴ *Édes Gergely Élet-Írása 1829-ben, 831-834. sor. In: uo. 86. o.*
- ²⁵ Cs. Vitéz Miskáról. In: *Mesterkedők. Antológia (szerk.: Kovács Sándor Iván), Budapest, 1999. 61. o.*
- ²⁶ *Kazinczy egyik levelében mégis azt írta Édes Gergelynek, amit a kiemelkedőbbnek tartott Kisfaludy Sándornak: „Hogy ha az úr a felét a kinyomtatott daraboknak megégette volna (...), úgy az Úr most minden fogyatkozás és köd nélkül nézhetné a maga fényét; úgy az úrnak szíves örömmel nyújtaná minden ízléssel bíró olvasó a megérdemelt borostyánt. (...) Annyi talentum mellett, mint amennyit az úrnak a természet adott, és annyi könnyűség mellett, mint amennyit az Úr maga szerzett magának, (...) s ha egy újabb kiadásban verseinek két harmadát elégeti, az urat legszerencsésebb poétái közé fogja számlálni a mi köz anyánk, Sáros-patak.” (Kazinczy Ferenc levele Édes Gergelynek, 1803. szeptember 1. Közli: Abafi Lajos = Figyelő, VI. (1879), 58. o.) Aligha tévedünk, ha e véleményben a kritika mellett az elismerést is észrevesszük.*
- ²⁷ Vö. Kovács Sándor Iván: *„A honfoglalási eposz hívatott költője, Vörösmarty is lelkes olvasója Édes Gergelynek.” In: Felföldi figyelő. A madari Édes Gergely és életrajzi eposza. http://www.jamk.hu/ujforras/9905_14.htm, 2009. augusztus 20.*

- ²⁸ Abafi Lajos – a fentiekén kívüli – további tanulmánya: Horváth János és Édes Gergely = Figyelő, XII. (1882). 72-77. o.
- ²⁹ Arany János: Irányok (1860). In: Arany János összes művei. XI. Prózai művek 2. 1860–1882. (s. a. r.: Németh G. Béla), Budapest, 1968. 154-170. o.
- ³⁰ Vö. Édes Gergely: Eredeti oktató mesék. (s. a. r. és kiadta: Zsigmond Ferenc), Magyar irodalmi ritkaságok. (szerk.: Vajthó László), VIII. szám. Budapest, 1932.
- ³¹ Vö. Illyés Gyula: Magyar irodalmi ritkaságok. In: uő: Iránytűvel. Budapest, 1975. 95-100. o.
- ³² Vö. Weöres Sándor: Három veréb hat szemmel. Antológia a magyar költészet rejtett értékeiből és furcsaságaiból. Budapest, 1977.
- ³³ Vö. Bán Imre: Losontzi István poétikája és a kései magyar barokk költészet. In: uő: Eszmék és stílusok. Budapest, 1976. 215-228. o.
- ³⁴ Vö. Bíró Ferenc: A felvilágosodás korának magyar irodalma. Budapest, 1994.
- ³⁵ Vö. Szilágyi Ferenc: Erdélyi ritkaságok. Kiadásra váró 17-18. századi szépirodalmi és filozófiai művek marosvásárhelyi és kolozsvári könyvtárakban. V. Édes Gergely levele s kiadási terve az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társasághoz. In: „Az Ész világa mellett...”. Tanulmányok a magyar felvilágosodás irodalmából. Budapest, 1998. 174-178. o.
- ³⁶ Édes Gergely emlékezete, i. m. 1999.
- ³⁷ Mesterkedők. Antológia, i. m.
- ³⁸ Máté István: Toll és palást. Édes Gergely és családja: költők és lelkészek. Pápa, 2004.
- ³⁹ Ifj. Hermann István: Édes Gergely kupi református lelkész. Kup–Pápa, 1999.
- ⁴⁰ Csúz (ma: Dubník, Szlovákia)
- ⁴¹ Cseh Gizella: Édes Gergely élete és munkássága. Komárom, 2005.
- ⁴² Márkus Mihály: Köszöntő. In: Édes Gergely emlékezete, i. m.
- ⁴³ Édes Gergely legújabb (Nagyvázsony [1966], Kup [2000], Pápaderecske [2000] és Tiszatarján [2004] után sorrendben ötödik), 2004 decemberében felavatott emléktáblája szülőhelye, a madari református templom falán lett elhelyezve. Felirata a következő: „Édes Gergely (1763–1847) református prédikátor, a felvilágosodás jeles költője ebben a templomban részesült a keresztség szentségében. 2004.” 2010. június 30-án ugyancsak Madaron került sor első domborművének leleplezésére, amely Nagy János szobrászművész alkotása, s az Édes Gergely Magyar Tanítási Nyelvű Alapiskola falán kapott helyet.
- ⁴⁴ Lásd a nagyvázsonyi emléktábla feliratát: „Édes Gergely (1763–1847). Felújuláskori irodalmunk érdemes költője Nagyvázsonyban volt református lelkész. Csokonai Vitéz Mihály (1773–1805) 1798-ban hónapokig itt vendégeskedett nála. 1966.”
- ⁴⁵ A madarihoz hasonlóan Tiszatarján közoktatási intézménye is Édes Gergely nevét viseli, és testvériskolai kapcsolatokat ápolnak.

Sarkadi Tünde

Mindennapok az észak-magyarországi világörökségi helyszíneken

Bevezető áttekintés

(*A kutatás célja és módszertana*) Észak-Magyarország ma az egyetlen magyarországi régió, amely három világörökségi helyszínt is a magáénak mondhat: Hollókő ófalut és táji környezetét (a továbbiakban: Hollókő), az Aggteleki-karsztot, valamint a Tokaji történelmi borvidéket (a továbbiakban: Tokaji borvidék). A kutatás elsődleges célja az érzelmi viszonyulás, identitás és felelősségvállalás, valamint az együttműködési készség vizsgálata volt. További szempont a kulturális és turisztikai szegmens kapcsolódása a közművelődési feladatellátáshoz. Lényeges volt feltárni azt is, hogy a rangos cím birtokában milyen kezdeményezések valósultak meg intézményi és vállalkozói szinten, illetve jelenleg mekkora integráló erővel bír a világörökségi cím. A kutatást négy célcsoportban végeztük; a lakosság körében a világörökségi címmel kapcsolatos ismeretek és jártasság, a vállalkozói körben a gazdasági környezet változása, a felelősségvállalás és az együttműködés, a kulturális intézményekben a termékkínálat kapcsolódása és az együttműködés, valamint önkormányzati szinten a világörökségi címhez való viszonyulás és az integráló szerepkör megismerése állt előtérben.¹

(*Vizsgált minta és mintavétel*) Megfelelő források hiányában nem állt módunkban reprezentatív mintát használni, ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a kutatás – a vizsgált indikátorok tekintetében – hiánypótló, nemcsak régiós, hanem országos viszonylatban is. A kérdezőbiztosi feladatok ellátására minden településen felkészült és a vizsgált területet jól ismerő szakembereket kértünk fel. A három helyszín lakóinak körében összesen 269 kérdőív készült, 70%-ban 20-60 év közötti válaszadóktól, akik között a nemek és az iskolai végzettség megoszlása kiegyensúlyozott volt. Számszerűen: Hollókőn és az Aggteleki-karszt területén 60-60 db, a Tokaji borvidéken 149 db lakossági kérdőívet töltöttünk ki. Vállalkozói körben 50 db kérdőíves és személyes megkeresést kezdeményeztünk, a kulturális és önkormányzati területen pedig széles körben megkerestük az intézmények dolgozóit és képviselőit. A fókuszcsoportos beszélgetéseket területi lefedettséggel és reprezentatív módon végeztük.

(*Az UNESCO és a világörökségi cím*) A világ kulturális és természeti örökségének védelmére vonatkozó Egyezményt 1972-ben hozta létre az UNESCO azzal a céllal, hogy jogi, adminisztratív és pénzügyi keretet biztosítson a Föld egyetemes értékeinek védelmére. A szerződésben meghatározták a „kulturális” és a „természeti” örökség fogalmát is. A címre felterjesztett helyszínek komoly versenynek és bírálati szempontoknak kell, hogy megfeleljenek, és a kiválasztás szempontjait számos – politikai, kulturális, gazdasági, természeti – tényező határozza meg. Magyarország 1985-ben csatlakozott a Világörökség

Egyezményhez. Az UNESCO Világörökség Bizottsága 1987-ben két magyarországi helyszínt vett fel a Világörökségi Listára, Budapestet (Várnegyed) és Hollókőt. 2002-ben a Tokaji történelmi borvidékkel már nyolcra emelkedett hazánk világörökségi helyszíneinek száma. A helyszínek közül hét a kulturális, egy a természeti kategóriában kapott státuszt. 1995-ben az Aggteleki-karszt és a Szlovák-karszt barlangjai a természeti kategóriában Szlovákiával közösen kapták meg az elismerő címet.

(Az észak-magyarországi turisztikai régió) E régió jellemzően az egynapos belföldi utazások legnépszerűbb úti célja (25,2%), megelőzve Dél-Alföldet (19,3%) és Budapest–Közép-Dunavidéket (16,3%). A többnapos utazások esetében pedig Budapest–Közép-Dunavidék után a második (19,4%). Az utazások jelentős része az egynapos (35,6%) és a többnapos (52,4%) tartózkodás esetén is jellemzően a nyári, június-augusztusi időszakra esik. A vendégforgalom 2009-ben a kereskedelmi szálláshelyeken mindenütt csökkent, Észak-Magyarország esetében a vendégek száma 8,3%-kal, a vendégéjszakáké pedig 8,4%-kal. E mutatókkal a régió a középmezőnyben foglal helyet, megelőzve Budapest–Közép-Dunavidéket (-9,7% és -9,9%), valamint Észak-Alföldet (-10,9% és -12,2%) és Dél-Alföldet (-10% és -11,1%). A régióba látogató vendégek több mint 80%-a belföldi.²

(A régió fejlesztési stratégiája) A Magyar Turizmus Zrt. megbízásából 2006-ban elkészült az *Észak-magyarországi régió turizmusfejlesztési stratégiája*, amely a 2007–2013 közötti időszakra vonatkozóan kíván irányokat és viszonyítási pontokat mutatni minden, a régióban történő turisztikai fejlesztésnek. A dokumentum figyelembe veszi a 2000-ben készített regionális turizmusfejlesztési koncepció óta szerzett tapasztalatokat és a megváltozott piaci körülményeket.³ Egyik fontos célkitűzése a közösségi és vállalkozói szintű együttműködés megvalósítása. Kiemelt vonzerőként kezeli a világörökségi helyszíneket és a hangsúlyt növekvő ismertségükre helyezi. Fontosnak tartja a tematikus utak és a kulturális szolgáltatások bekapcsolását a helyi és térségi szintű fejlesztésekbe annak érdekében, hogy integrált működési elvek valósulhassanak meg. Az összesített régiós vonzerőleltárban messze a legmagasabb „pontszámmal” (találatok) szerepelteti a kulturális és örökség vonzerőket, mint a stratégia időszakában (2007–2013) kiemelten kezelt területet. Fejlesztendőként jelöli meg – többek között – a jelenleg még közepes szintű termékkínálat és turisztikai szolgáltatások színvonalát. Gyenge értékesítési- és kommunikációs tevékenységet állapít meg, ezért javítani kívánja a szakmai együttműködések hatékonyságát. Legfőbb cél a versenyképesség erősítése: fogadókészség és színvonalas termékkínálat, valamint – a hatékony piacra jutás érdekében és a különböző szintű együttműködések létrejöttével – a desztinációs menedzsment megteremtése. Észak-Magyarország sokszínű és egyedi arculattal rendelkezik, amely mint értékes turisztikai márka (brand) jelenhet meg. A világörökségi helyszínek egyedisége nemzetközileg is jól pozícionálható: Aggtelek és térsége, Tokaj–Zemplén, Hollókő–Szécsény–Ipolytarnóc. Ugyanezen elvet erősíti az ún. „3D Stratégiai program-kocka”, amely a három világörökségi helyszín tengelyén javasolja a turizmusmarketing és márkafejlesztés erősítését.⁴

(A Turisztikai Desztináció Menedzsment /TDM/ szükségessége) A látogatók többségét a kultúra, az örökség és a természeti értékek iránti érdeklődés motiválja, ugyanakkor a cím elnyerése nem jelenti automatikusan a látogatószám növekedését. Ezt különböző tényezők befolyásolják, így pl. a helyszín megközelíthetősége, infrastruktúrája, ismertsége és márkanéve. A kevésbé ismert helyszínek általában nem vonzanak jelentősen több látogatót a cím elnyerését követően sem. Ennek eléréséhez célzott marketing tevékenységre,

tudatos és hosszú távú térségfejlesztésre, valamint a piaci szereplők összefogására és együttműködésére van szükség. A térségi menedzsmentnek foglalkoznia kell nemcsak a megközelíthetőség és az ismertség kérdésével, hanem a helyi turisztikai és kulturális szolgáltatásokkal, az információellátással és a turizmus térségre gyakorolt hatásával, problémáival is. Gyakori, hogy a jelentkező problémák érdekellentéteket eredményeznek: míg a helyi lakosok a foglalkoztatottság és az életszínvonal emelkedését várják a világörökségi címtől és a látogatói szám növekedésétől, a vállalkozók a szigorúbb és nehezebb előírások következtében fejlesztési-befektetési nehézségekkel szembesülnek, a térség vezetői pedig az értékek megóvásáért további korlátozásokat léptetnek életbe.⁵ Az ellentétek feloldása általában szervezeten, a helyi intézményi együttműködési struktúrán belül vezethet eredményre.

(A TDM szerepe a térség fejlesztésében) A régiós sajátosságok – a humán és anyagi erőforrások hiánya – visszatükröződött a régiós TDM-szervezet kialakulásában, ugyanakkor elmondható, hogy az észak-magyarországi rendszer jelentős fejlődést és integrációt ért el az elmúlt évek során. Vizsgált területünkön, a világörökségi helyszínekhez kapcsolódva, mások mellett létrejött a Hollókő–Ipolytarnóc–Salgótarján és a Tokaj-Hegyalja, Taktaköz–Hernád-völgye TDM. Az egyesületek legfontosabb célja a turisztikai programkínálat koordinálása és az idegenforgalmi információs infrastruktúra hatékonyabb működtetése. Előkészítés alatt áll az Aggteleki- és Szlovák-karszt esetében a magyar–szlovák TDM-együttműködés, amely a közös turisztikai infrastruktúra fejlesztését, ezen belül a szálláshely kapacitás színvonalának javítását, valamint a turisztikai és kulturális szolgáltatások bővítését és fejlesztését irányozta elő. A régióban jelenleg hét nyertes TDM-szervezet működik.⁶

Kutatási eredmények

(Ismertség, tájékozottság) A világörökségi cím ténye mindhárom helyszínen és minden vizsgált célcsoportban kiemelkedően magas volt: a lakosság körében a Tokaji borvidék kivételével (ahol 97% volt az igennel válaszolók aránya) minden megkérdezett tudta (100%), hogy lakóhelye az UNESCO által védett területen található. Vállalkozói körben – erre a kérdésre – mindhárom helyszínen ugyancsak 100%-ban pozitív választ kaptunk. A kulturális intézmények dolgozói és az önkormányzatok képviselői mindennapi munkájukból adódóan az első témakör kérdéseire szintén igenlő válaszokat adtak, ugyanakkor a megkérdezettek köre számarányában – objektív okokból – nem mérhető az első két csoportéhoz. A logó ismeretére – érthető módon – már jelentős szórással kaptunk értékeket. A lakossági válaszok azt tükrözték, hogy Hollókőn 41% „már látta” (vagyis nem volt feltétlenül tudatában) és 44% tudatosan felismerte a logót. Az Aggteleki-karszt esetében meglepően pozitív eredményt kaptunk: 75%-uk pontosan ismerte a logót. A Tokaji borvidéken szinte fordított volt az arány: 56% mondta, hogy már látta és csak 18% ismerte fel határozottan. Ez utóbbi helyszínen a földrajzi kiterjedtség és az eltérő fejlettségi színvonal is eredményezhette ezt az adatot. A kiadványok elérhetőségére vonatkozóan („Találkozott-e már a világörökségi helyszínt bemutató kiadvánnyal?”) a válaszok az előző kérdéshez hasonlóan alakultak. Hollókő esetében 30%, az Aggteleki-karszt esetében 40% azoknak az aránya, akik rendelkeznek kiadvánnyal, és 40%, illetve 32%, akik gyakran találkoznak vele. A jóval kiterjedtebb Tokaji borvidéken 21%-uk még soha sem, 48%-uk pedig egyszer már látta.

1 tudomány és társadalom

(Életminőség és mikrokörnyezet) A megélhetési lehetőségek változása és annak megítélése kapcsán a lakosság Hollókön 80%-ban pozitívumot tapasztalt, ugyanakkor az Aggteleki-karszton és a Tokaji borvidéken kiugró arányban, 70%-uk véli úgy, hogy nem történt változás. A vállalkozók esetében kapott válaszok jóval diverzifikáltabbak: Hollókön 50%-uk véli úgy, hogy nem történt semmi, ugyanennyien pedig pozitívan ítélik meg az eltelt időszakot. Az Aggteleki-karszton 80%, a Tokaji borvidéken pedig 60% azok aránya, akik nem tapasztaltak változást. Figyelemre méltó, hogy a „nincs változás” mint csöndes passzivitás jelenik meg, vagyis burkolt elutasítása a világörökségi címhez kötődő új körülményeknek. Közvetlenül tapasztalható eredmények nem látszanak. A Tokaji borvidéken leginkább a már említett nagy területi kiterjedés és eltérő infrastruktúra lehet – egyebek mellett – a magyarázat. Az Aggteleki-karszt területén is több tényezőből adódhat az eredmény: részben a terület hagyományosan elzárt és fejletlen gazdasági-infrastrukturális szintje, részben pedig az ott élők bezártsága, a kulturális és turisztikai szolgáltatások fejletlensége, forráshiányos állapota miatt. A külső környezetben tapasztalt változás megítélése sokkal egyértelműbb. A kérdésre („Változott-e a település arculata, amióta világörökségi helyszín?”) adott pozitív lakossági válaszok lényegében egybehangzóak: mindhárom helyszínen magasan 50% feletti értékeket kaptunk.

(Érzelmi viszonyulás és együttműködési készség) A még kihasználatlan lehetőségek szempontjából is jelentős tényező a világörökségi címmel való azonosulás, lojalitás és vállalás kérdése. A civil szervezetbeli tagságra utaló kérdésre („Tagja-e civil szervezetnek, amely tevékenységében köthető a világörökségi címhez?”) adott válaszok jól mutatják a civil szféra fejletlenségét és elégtelen integráló hatását. Az Aggteleki-karszt területén közel egyenlő arányban vannak a tagsággal rendelkezők és nem rendelkezők (47% és 48%), Hollókön és a Tokaji borvidéken viszont rendkívül magas (88%, illetve 71%) a tagsággal nem rendelkezők aránya. Valamivel tudatosabb és szervezettebb a vállalkozói réteg. Az Aggteleki-karszton nincs lényegi eltérés a két célcsoport között, Hollókön és a Tokaji borvidéken azonban valamivel kedvezőbb adatokat kaptunk; úgy tűnik továbbá, hogy a két utóbbi helyszínen minden második tagsággal rendelkező vállalkozó egy vagy két szervezetnek is tagja. Hollókön és a Tokaji borvidéken igen magas az önkéntességi arány (57%–48%), amely a jelenlegi helyzetben jórészt kihasználatlan, hiszen az egyesületi tagsággal nem rendelkezők aránya is nagyon magas. Meglepő az Aggteleki-karszton adott válaszok megoszlása: 69%-uk csak akkor részt, ha megfizetik, vagyis a világörökségi címmel való azonosulás és lojalitás nagyon alacsony fokú, ugyanakkor a nemmel válaszolók aránya elenyésző, vagyis a világörökségi helyszín kézzelfogható és létező tényező, de a lakosság többsége úgy érezheti, hogy közvetlenül nincs köze hozzá és ezért nem is érdeke, hogy a helyszín érdekében önzetlenül tegyen. (Ezzel szemben a másik két helyszínen a fizetséget várók és nem várók aránya közel azonos.) Az Aggteleki-karszt esetében olyan, védettség alatt álló természeti kincsről van szó, amely a föld felszínén nem látható (hiszen barlangrendszerrel van szó), és a helyszínt kezelő és megóvó szervezet a településektől független, állami intézmény. Az éves működtetésbe és a szolgáltatások kialakításába a helyiek nem, vagy csak elvétve vannak bevonva. Részben joggal érezheti tehát az ott lakók többsége, hogy „a világörökségi helyszín a nemzeti parkra (Aggteleki Nemzeti Park) tartozik, nekünk nincs hozzá közünk.” A vállalkozói célcsoport viszonyulása azonban egyöntetűen pozitív, az Aggteleki-karszton kiugró, 80%-os hajlandóságot mértünk, gyökeresen ellentétes szemléletet, mint a lakossági körben. A to-

vábbi két helyszínen, Hollókő és a Tokaji borvidék 70–70%-ban vállalna részt önkéntességi alapon. Megállapítható, hogy a civil szféra megerősítésére és integráló szerepvállalására nagy a hajlandóság mind a lakossági, mind pedig a vállalkozói célcsoportokban. Sajnálatos módon, jelenleg ez a fontos terület teljességgel kihasználatlan.

A világörökségi címhez kapcsolódó adatokból kiolvasható, hogy a települések lakossága nagy elvárásokkal tekintett a világörökségi cím elnyerésére. Hollókőn kaptuk a leginkább kiegyensúlyozott eredményeket: a válaszadók 46%-a véli úgy, hogy „voltak elvárások, egy része meg is valósult” – a mérleg tehát pozitív. Ne felejtsük el, hogy Hollókő az egyik legrégebbi címtulajdonos, így a legtöbb tapasztalattal rendelkezik. A világörökségi cím az ófalura, tehát egy településre koncentrálódik, ellentétben az Aggteleki-karszt és a Tokaji borvidék településeivel. A karszt területén a válaszadók 42%-a véli úgy, hogy a korábbi elvárások csak részben, és további 43%, hogy nem valósultak meg. A borvidéken, amely egyben a legfiatalabb a magyarországi helyszínek között, a lakossági megkérdezettek 32%-a csak részben látja megvalósulni elvárásait és 34%-nak pedig egyáltalán nem voltak elvárásai, de érdeklődéssel figyelte a folyamatokat. A vállalkozói szemlélet néhány pontban diverzifikált, ugyanakkor jelentős eltérést nem mutat: Hollókőn 60% véli úgy, hogy a várakozásai csak részben valósultak meg, de a nem-választ adók részaránya közel a fele a lakosságiaknak (10%). Az Aggteleki-karszt esetében 40%, aki úgy véli, hogy csak részben valósultak meg a várakozásai, és 50%-uk nem tapasztalt megvalósulást. A Tokaji borvidéken kiegyensúlyozott válaszokat kaptunk. Figyelemre méltó az elvárást meg nem fogalmazók aránya (20%), amely magasabb a két másik helyszínen kapott válaszok arányától.

Szintén a vállalkozói célcsoportban vizsgáltuk a szponzorációs tevékenység mértékét. A kapott válaszok alapján megállapítható, hogy Hollókő és az Aggteleki-karszt esetében nem jellemző a szponzoráció, ha mégis előfordul a tevékenység, akkor Hollókőn a civil szervezethez, az Aggteleki-karszton pedig az önkormányzathoz kapcsolódik. Ez utóbbi területén nem a világörökségi helyszínhez köthető. Ennek egyik markáns oka lehet a korábban már említett elkülönültség, valamint a világörökségi helyszín településtől független, állami intézményrendszerben való működése és a kooperáció hiánya. A Tokaji borvidéken kiegyenlített számadatokat kaptunk; 34%-uk nem folytat szponzorációt, 42%-uk azonban igen: fele-fele arányban önkormányzatot és civil szervezetet támogat.

(Kulturális szolgáltatások és a programkínálat) A kulturális intézmények rendezvénykínálata lassan változó folyamat. A megkérdezett intézményi dolgozók és önkormányzati képviselők körében megoszlottak a vélemények a tekintetben, hogy történt-e változás vagy sem. A legnagyobb változás Hollókőn tapasztalható, ahol 100%-ban átalakult a kínálat, ugyanakkor a világörökségi címhez közvetlenül nem kapcsolódik esemény. Mindhárom helyszínen hiányos a tudatosság, ugyanakkor a Tokaji borvidéken rendeznek a legtöbb (23%) kapcsolódó eseményt. A három örökségi téma közül a borvidék és évszázados tradíciói, valamint a megújuló hagyományok láthatóan jól illeszthetők a kulturális kínálatba. Mind a fókuszcsoportos beszélgetéseken, mind pedig az interjúkon megfogalmazódott, hogy a világörökségi cím integrálása a helyi hagyományokba nem zökkenőmentes, hosszú folyamat. A kulturális tevékenység során alkalmoszerű (Hollókő), vagy esetleges (Aggteleki-karszt) a többi helyszínnel való együttműködés. A Tokaji borvidéken egyelőre nem jellemző (85%) a további két észak-magyarországi helyszínnel való közös munka. A kulturális intézményekkel folytatott interjúk során felmerült az intézményi feladatellátás

problematikája: kinek szólnak a programok, illetve kinek szervezzék a programokat, a helyi lakosoknak vagy a helyszínre látogató turistáknak? Hollókő és az Aggteleki karszt esetében mindkettőt fontosnak tartották; a Tokaji borvidéken azonban főként a turistáknak szóló események meghatározóak. A mindennapok tapasztalata, hogy az ott lakók magánélete jelentősen háttérbe szorul vagy szinte nem is megvalósítható – vélte az egyik fókuszcsoporton résztvevő hollókői lakos. Szintén a hollókőiek hiányolták leginkább a helyieknek szóló rendezvényeket, a „saját örömeinkre” rendezett hagyományápolást és ünnepeket. Megfogalmazódott az is, hogy más igényeket kell kielégíteni egy turistáknak szóló rendezvényen, és mást egy helyi eseményen. Ezeket a szempontokat a kulturális és turisztikai szolgáltatások kialakítása során figyelembe kell venni, egyébként sérülhet a világörökségi címmel szemben támasztott igény és elvárás, valamint a hosszú távú és „egészséges” értékmegőrzés.

(*Világörökségi cím és településfejlesztés*) Egybehangzó véleményként rögzítettük, hogy a világörökségi cím elnyerése mindhárom helyszín esetében fejlődést és fejlesztési lehetőségeket rejt magában, amit nem, vagy csak részlegesen használtak ki a települések. Egyik leggyakrabban említett indok a forráshiány, az infrastruktúra fejletlensége, a szigorú szabályozás és az ebből adódó befektetői bizalmatlanság. A címből eredő korlátozások visszafogják a fejlesztéseket és így a munkalehetőségek is beszűkülnek. A világörökségi cím számtalan előírás betartásával, kötelezettséggel jár. A települések gyakran öncélúnak, illetve nehezen megvalósíthatónak tartják ezeket; ha nincs munkalehetőség, akkor hogyan „éljék túl a mindennapokat”, miből finanszírozzák a szükséges fejlesztéseket, vagy akár a címmel együtt járó kötelezettségeket? A fejlesztési stratégia régiós szinten elkészült, de a helyi, kistérségi leképezés még várat magára vagy folyamatban van. Néhol a településfejlesztési stratégia nehezen tud kapcsolódni a világörökségi címmel együtt járó követelményekhez; mindez általában forráshiánnyal párosul. A finanszírozás területén probléma, hogy nincs elkülönített forrás a világörökségi helyszínekkel kapcsolatban, ezért a tervezés gyakran „ad hoc” jelleggel és nem feltétlenül hosszú távra történik. Mindezt a fókuszcsoportos beszélgetések során az aggteleki-karszt képviselői különösen nehéz problémaként értékelték. Tovább nehezíti az önkormányzatok helyzetét, hogy a cím elnyerése óta az adóbevételek leginkább stagnálnak, vagy csak szerény mértékben nőttek. A Regionális Operatív Program keretében nagy a hajlandóság a pályázati források elnyerésére, ugyanakkor az elégtelen vagy a minimálisnál alig jelentősebb helyi együttműködések megakadályozzák a nagyléptékű fejlesztések megvalósítását. A szigorú és bürokratikus szabályozás, valamint a formai hibák is nehezítik a sikeres pályázást. Eddig csak Hollókő nyert pályázatot kifejezetten a világörökségi címhez kapcsolódva. A jelenlegi pályázati rendszer a jelenleginél szélesebb körű összefogást és hosszú távú gondolkodást igényel.

Összegzés és javaslatok

A kapott és összesített számadatok alapján a három világörökségi helyszín társadalmi–kulturális fejlődési különbségeket mutat, anélkül, hogy e különbségek összevethetők lennének. Hollókő jelenleg sikeresen együtt él a világörökségi címmel és az abból adódó előnyökkel és hátrányokkal. Vendégforgalmára a látogató-turizmus, az ún. kirándulók jellemzőek; nem generál vendégéjszakát és a szolgáltatások köre is egyhangú. Ez hosszú

távon visszavetheti a szükséges fejlesztésekben és a versenyképesség, valamint a szolgáltatások színvonalának emelésében. Korlátozott munkalehetőséget teremt és gyengíti a falu/ófalú lakosságmegetartó erejét. A kirándulók szakaszolt és időben nehezen tervezhető leterhelést jelentenek mind infrastrukturálisan, mind pedig a lakosság megszkott életvitelére nézve. Aránytalanul nagy terhelést és szennyezést kap a falu és természeti környezete egy-egy néhány napos ünnepi időszakban, tehát magas szezonálitással kell számolnunk. A lakosság és a vállalkozók körében kiemelkedően magas az önkéntességi hajlam, amely a szervezetlen és hiányos együttműködések (civil tagság és szervezetek hiánya) folytán teljességgel kihasználatlan. Távolatilag mindenképpen szükség van a helyi lakosokra nehezedő terhek csökkentésére, saját hagyományok újratereztésére és saját ünnepek megtartására, a közösség ápolására. A meg nem valósult elvárások tendenciáját javítani csak hosszú távon lehet, például a civil szféra fejlesztésével és a hagyományos kézműves szolgáltatások bővítésével.

Az Aggteleki-karszt több szempontból is speciális helyzetben van: hagyományosan elmaradott és fejletlen térségben, ahol a növekvő szociográfiai problémák erősítik az elvándorlást és a települések elnéptelenedését, ún. „üdülőfalvakká válását”.⁷ Alapvető társadalmi gondok középette és forráshiányosan rendkívül nehéz fejlesztésről és stratégiáról gondolkodni. A karszt önkormányzati vezetői és a nemzeti park között párbeszéd sincs, nemhogy széleskörű együttműködés. A települések úgy érzik, nem vonják be őket a döntésekbe, kérdések merülnek fel a területi lehatárolással kapcsolatban is, és nincs egységes törvényi szabályozás sem. A fókuszcsoportos beszélgetések során ezek voltak a leghatározottabban megfogalmazott problémák, gátló tényezők. Mindezek nemcsak társadalmi szinten, de a turisztikai mutatókban is megmutatkoznak: évről-évre csökken a turisták száma (vendégéjszakák), hiszen mindösszesen egy kereskedelmi szálláshely található a karszt közelében. Látható, hogy a térség nem tudja felvenni a versenyt a távolabbi és fejlettebb térségekkel; távolatilag nagy szükség lenne a szlovák szervezetekkel és turisztikai szolgáltatókkal való együttműködésre is. A helyi idegenforgalmi marketing – a helyzetből és a szakemberhiányból adódóan – nélküli az összefogást és a tudatos tevékenységet, a kiszámítható működést. A nem túl távoli jövőben létrehozandó Aggtelek–Edelény TDM-szervezet sokat javíthatna a térségi összefogáson, a kulturális és turisztikai szolgáltatások fejlesztése és hatékonyabb piacra juttatása érdekében.⁸

A Tokaji borvidék változatos és különböző fejlettségű településeket foglal magában, ennek következtében nehézkes az összefogás, nemcsak távolságokat, hanem eltérő érdekeket kell összehangolni. Szükség van a civil szervezetek megerősítésére, annak érdekében, hogy a nagymértékű önkéntesség kifejthesse szinergikus hatását mind a vállalkozók, mind pedig a lakosság körében. Ezt a pozitív tendenciát erősíti az időközben megalakult Tokaj TDM-szervezet, amely ez év márciusában 14 helyi önkormányzat, 2 kistérségi társulás, 50 turisztikai szolgáltató és 6 szakmai egyesület összefogásával alakult meg. Tevékenységével javulás várható az információ menedzsment és a közös marketing tevékenység területén is.

Bár a jelenlegi kutatás forrásai nem tették lehetővé a tágabb, a turisztikai tevékenység indikátorait is magában foglaló vizsgálatot, a téma elemzése során szükségesnek láttuk felvázolni a régiós turizmusfejlesztési stratégia néhány fontos és idevágó kérdését, valamint néhány meghatározó tendencia bemutatását. A régió kulturális, gazdasági, turisztikai fejlődése csak összefogás és hatékony együttműködés útján valósítható meg.

A TDM-szervezetek megalakulásával és fejlesztésével erre kedvező lehetőség nyílik. A közös érdekek felismerésével, az erőforrások hatékony alkalmazásával minőségi előrelépés érhető el.⁹

Jegyzetek

¹ *Jelen tanulmány alapjául a Kul-túra Közművelődési és Idegenforgalmi Alapítvány 2009. IV. negyedévében végzett kutatása szolgált, amelynek megvalósítását a Nemzeti Kulturális Alap (NKA) Közművelődési Szakmai Kollégiumának egyedi pályázati támogatása tette lehetővé. A kutatásban közreműködő szakemberek: Berecz Béla, Bordás István, Csatlósné Komáromi Katalin, Dévald István, Sarkadi Tünde, Stumpf Gábor, Smelkó István, Szablyár Péter.*

² Erről részletesen lásd: *Turizmus Magyarországon 2009. Magyar Turizmus Zrt., Budapest, 2009.*

³ *Észak-magyarország turizmusfejlesztési stratégiája 2007–13. Az MT Zrt. megbízásából készítette RMC Regionális Marketing Centrum Kft. Miskolc, 2006. március. E tanulmány-nak nem feladata a kutatás során tapasztalt nehézségek és hiányosságok összevetése a stratégiában foglaltakkal, azonban az összegző fejezetben vázolt következtetések mellett javaslatokat kívánunk tenni, utalva a fejlesztési stratégiára. Lásd még: Észak-magyarországi Regionális Marketing Igazgatóság (RMI) marketing terve 2010. Magyar Turizmus Zrt., Budapest, 2009. október*

⁴ *Észak-magyarország turizmusfejlesztési stratégiája 2007–13, i. m.*

⁵ *Puczko László – Rátz Tamara: Az attrakciótól az élményig, Geopress Zrt., Budapest, 2000. 83–85. o.*

⁶ *TDM Turisztikai desztinációs menedzsment helyzete a régióban – helyzetelemzés, pályázati tapasztalatok. 2009–2010. Észak-magyarországi Regionális Marketing Igazgatóság, Miskolc, 2010.*

⁷ „Az itt élőkben elsősorban érzelmi indulat él; az alacsony jövedelmű lakosság szemében a nemzeti park korszerű gépjárműállománya és a státusban lévő dolgozók egyenruhája egy elérhetetlen anyagi jóléthez kapcsolódik, amely ráadásul egy haszontalannak tartott, és az itt élők boldogulását akadályozó munkáért jár. (...) A Jósua-patak völgyében (...) jelentősebb a nemzeti park munkáltatói hatása, de a Torna-medencében csak néhányan dolgoznak és csak időszakosan.” *Osgyáni Gábor: Mindentől távol, in: Váradi Mónika Mária (szerk.): Kistelepülések lépéskényszerben. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2008. 196–231. o.*

⁸ „A kutatás lezárásáig nem volt precedens arra, hogy egy hétvégi lakos végérvényesen letelepedjen valamelyik községben és nincsenek információink arról sem, hogy valaki ezt tervezné.” *Durst Judit: Bárók, patrónusok, versus komák, in: Váradi Mónika Mária (szerk.): i. m. 232–267 o.*

⁹ A kutatáshoz felhasznált honlapok: <http://whc.unesco.org/en/35>; <http://whc.unesco.org/en/sustainabletourism>; www.ksh.hu; www.nordtour.hu/info/szakmai-hirek; www.itthon.hu/szakmai-oldalak.

Szirányi János

A Rádió és zenekara

Az európai zenetörténet sajátos teremtménye a szimfonikus zenekar. Úgy is, mint a majd félezer éves zenei fejlődés szüntelenül gazdagodó hangeszköze és egyúttal ihlető ereje, de úgy is, mint minden alkotói korszak legmeghatározóbb letéteményese, megkerülhetetlen tükre. Az orgona uralkodó évszázadai után a 18. század derekától bizonyos, hogy a legegységesebb zenei megszólalás már megkerülhetetlenül a szimfonikus zenekaroké, rendre új és új távlatokat nyitva zenei műfajoknak, kifejezéseknek, az emberi lélek megannyi rezdülése megjelenítésének. Vannak (és értelemszerűen lesznek is) hatalmas alkotók, akik utolérhetetlen természetességgel és harmonikus könnyedséggel játszanak rajta, s vannak zsenik, akik vízióikat megjelenítve már-már szétfeszítik harmóniai, akusztikai, sőt technikai lehetőségeit is, hogy aztán később, újabb zenei ízléssel, tudással és előadói talentummal ismét csak a legtermészetesebb hangszernek hallhassuk a nagybetűs Zenekart. Mindenhol, mindenkor és minden műfajban. S mert ebbe a sodró és rohamosan bővülő egyetemes zenei kultúrába, mint valami vízvázalasztó lépett be a 20. század elején a rádiózás technikai, de még inkább határtalan távlatokat nyitó szellemi világa – a zenekari fejlődés útjai is visszavonhatatlanul vettek új irányt. Mert tagadhatatlan tény, hogy a hangrögzítés és hangtovábbítás találmánya alapjaiban rengette meg a zenei világot, végérvényesen beépült egész rendszerébe, legbensőbb lelkébe. Mindent megváltoztatott, ami zene és ember, előadó-művészet és társadalom sok ezer éves kapcsolatában addig rejtőzött: a megismételhetőség, a visszajátszás megszüntette a zenei előadás egyszerűségének eladdig mitikus legendáját, örök nyomot hagyott a művészi tudás minden rezdülésén, miközben szinte felfoghatatlan méretűvé tágította a muzsika hallgatásának, megismerhetőségének határait. A rádió intézmények Európa-szerte pillanatok alatt váltak a legnagyobb zenei fogyasztókká, s egyúttal – szükség- és értelemszerűen – megkerülhetetlen „zenegyártó” alkotó műhelyekké.

A rádiózás és zene szimbiózisa máig szétválaszthatatlan, önálló zenei szakmaiságával éppúgy, mint tartalomhordozó képességével, közvetítő erejével. Szinte nincs is olyan rádióprogram, amely mondanivalóját, szolgáltatásait ne valamilyen, jól kiválasztott, megcélzott hallgatóságának „kedves” zenei folyamaton juttatná el. A rádiózás azonban, amellet hogy mérhetetlen „étvágyával” valóságos zenei piacot generált, nemcsak beépült nemzetének, társadalmának zenei közéletébe, hanem egyenesen legfőbb és megkerülhetetlen zenei intézményévé is nemesült. Egyaránt vált a legnagyobb koncertpódiummá, a legjelentősebb mecénássá, a zenekari kultúra sajátos kiterjesztőjévé és nem utolsó sorban a zenei ismeretterjesztés leghatásosabb fórumává. Ezt bizonyítja közel százéves története, és – hitem szerint – máig ez jelenti a média közszolgálati létezésének egyik, ha nem éppen legfőbb ismérvét. Így talán megbocsátható, ha a magyar rádiózenekar megszüle-

tésének és magasra ívelő fejlődésének (sőt jelenlegi, oly méltatlannak látszó) történetét e rendíthetetlen „elfogultsággal” szemlélem és próbálom felvázolni.

Előzmények

Önálló rádiózenekarunk megalapításának dátuma (1943 ősz) majd két évtizeddel későbbre esik, mint a fejlettebb nyugat-európai rádiók zenekarai legtöbbször születési napja, másfelől viszont Budapest szinte mindegyik rádiót megelőzte zenekar-közvetítési programjaival. Puskás Tivadar zseniális találmánya ugyanis, a Telefonhírmondó, már 1893 februárjában megszólalt, s a Millennium évétől kezdve, amikor már közel hatezer előfizetővel rendelkezett, esténként rendszeresen adott élő közvetítéseket az Magyar királyi Operaházból. Később közvetlen kapcsolatot építettek ki az új Zeneakadémiával, a Nemzeti és a Király Színházakkal, s nem utolsósorban jó néhány budapesti kávéházzal, étteremmel – rendszeresen közvetítve teljes operafelvonásokat, filharmonikus hangversenyeket vagy éppen katona- és cigányzenekari programokat. A vételi hálózatok rohamos fejlődésének köszönhetően Magyarországon szinte elsőként ismerkedhetett meg a hallgatóság az élő zenei, legtöbbször zenekari hangverseny-közvetítések élményével. S bár a Telefonhírmondó szolgáltatásának még a 30-as évek derekán is közel tízezer előfizetője volt, 1925-től az „éter” rádiózás itthon is átvette a vezető média szerepét.

A Magyar Rádióban 1925. december 1-jén, este nyolc órakor, a méltató ünnepi beszédek után követően csendült fel az első stúdióhangverseny – kis kamarazenei összeállítás a magyar zene évszázadaiból, régi daloktól Bartók *Allegro Barbaro*jáig. A heti 50 órányi adásidő már ekkor is főként élő zenei adásokból állt, hol a Rákóczi úti kis stúdióból, hol pedig – a rohamosan kiépített vonalakon – a főváros és az ország egyre több helyszínéről. Csak adalékként: 1926. március 3-án már Bartók Béla is szólóestet adott a stúdióban, míg az első „gramofon adás” március 13-án hangzott el. Májusban – igaz nagyon bezúfolódva – egy 34 tagú zenekar tolmácsolta Kacsóh Pongrác *János vitéz*ét, amit pár nappal később Mozart *Színigazgató*jának komplett stúdió-előadása követte, alig egy esztendő múltán pedig nagyszabású zenekari Beethoven-émlékesteket rendezett a Rádió a Zeneakadémián és az Operaházban – ekkor már Dohnányi Ernő vezényletével.

1935-ben, a Rádió alapításának 10. évfordulóján tovább érett a saját zenekar szükségességének a gondolata – elkészült a pompás akusztikájú zenekari stúdió, a 6-os (tervezője a későbbi Nobel-díjas Békésy György), rögvest otthont adva az Operaház zenekarának, elsőként Rajter Lajos vezényletével. Szeptemberben aztán a Nemzetközi Liszt-év nyitányaként Budapestre figyelt a világ: a Magyar Rádió Európa-hangversenyét a kontinens és Amerika majd mindegyik jelentős rádióállomása egyenes adásban közvetítette. A zenekart Dohnányi vezényelte, közreműködött Báthy Anna és Bartók Béla – a műsorban felcsendült a *Tasso*, a *Haláltánc*, majd dalok következtek, végül a *XIV. Magyar rapszódia* zárta az estet.

Döntő jelentőségű, hogy nagyszerű muzsikusok irányították a zenei programokat: elsőként Kern Aurél, majd 1931-től Dohnányi Ernő – megnyerve a hazai előadóművészi élet színe-javát, és bemutatva a magyar zene romantikus alkotásait éppúgy, mint az új hangját kereső fiatal zeneszerző nemzedék legfrissebb termését. Szinte valószínűtlenül nagy a mindennapi élő adásokban pár esztendő alatt foglalkoztatott muzsikusok száma, a legjelentősebb művészekről a szórakoztató zenei műfajok képviselőiig, szimfonikus zenekarainktól, hivatásos kórusainktól és öntevékeny dalárdáinktól a legkülönfélébb kama-

raegyütteseken át a divatos szalonzenekarokig. Így az Operaház 66 tagja mellett fellépett közel 120 magánénekes, 90 zongoraművész – köztük a legelismertebbek (pl. Bartók, Dohnányi, Stefániai Imre, Kentner Lajos, Kabos Ilonka, Székely Arnold) éppúgy, mint a jövő tehetségei (Farnadi Edit, Fischer Annie, Földes Andor, Ungár Imre) –, közel hetven hegedűművész, több mint húsz csellista, tucatnyi vonósnegyes, kamarazenei együttes, valamint a legkülönbözőbb hangszerek szólistái. Mindemellett óriásivá nőtt a napi műsorok saját „zenekar-igénye”, amit 1936-tól jórészt a tipikusan rádióra szakosodott, minden zenei műfajban otthonosan mozgó, remekül képzett (és jó kottaolvasó!) muzsikusból álló Szalonzenekar volt hivatott ellátni, leggyakrabban Bertha István és Polgár Tibor vezetésével. Egyre növekvő létszámban – a harmincas évek végén már kb. 30 főből állt az állandó tagság –, nagyobb műveknél persze sok külső kisegítővel.

Az első alapítás

Ennek a kiváló zenekari magnak felnötté, azaz igazi – akkor 70 fős – rádiózenekarrá válásához a végső lökést Dohnányi Ernő kezdeményezése adta meg 1943 őszén. A magyar zenekultúra legmagasabb színvonalú képviselőjének szándékával – megszerezve a kormányzati döntéshozók támogatását is – „zenekar alapító” hangverseny-sorozatot indított útjára a Városi Színházban (akkor a Magyar Művelődés Háza), immár a *Rádióélet* (a Magyar Rádió hivatalos műsorújsága) tanúsága szerint is Rádiózenekar néven. Az első hangverseny közvetítése 1943. október 7-én 19 óra 05 perckor kezdődött. Dohnányi Ernő vezényelt, zongorán Károlyi Gyula működött közre. A program Liszt: *Les Preludes*, Chopin: *f-moll zongoraverseny*, Dohnányi: *Szimfonikus percek*, végül Csajkovszkij: *V. szimfónia*. Az újság következő száma már képes beszámolóban méltatta a hangverseny és a zenekar alapítás jelentőségét, a képeken pedig láthatók a zenekar tagjai (közülük többen a háború után is vezető muzsikusi maradtak az együttesnek), Dohnányi ünnepelése, de az is, hogy a bemutatkozót jelenlétével megtisztelte – családjával együtt – Horthy kormányzó is. Dohnányi nem kis meglepetéssel nyilatkozta, hogy a zenekari muzsikusból közel két évtizedes kiváló együttműködése beérett. *„Életre kel a rádió egy régi terve és nagy sikerre hivatott újítása is. Ünnepi külsőségek között, a forró siker jegyében zajlott le a Rádiózenekar nyilvános bemutatkozása.”* Ezzel véglegessé vált, hogy azt a szerteágazó és meghatározó zenei feladatot, amely a Rádió hivatása és kötelessége – beleértve a napi hangversenyeket, az új művek bemutatóit és a harmincas évek végén már elkezdődött hangfelvételi megörökítéseket – immár saját zenekarral tudja ellátni.

A sorozat második koncertjére november 11-én került sor – ekkor Sergio Failoni vezényelt és a világhírű hegedűművész, Martzy Johanna lépett fel. A program lélegzetelállítóan monumentális: Weber *Oberon nyitányát* Beethoven *Hegedűversenye* követte, majd szünet után Richard Strauss *Don Juanja* és Muszorgszkij *Egy kiállítás képeinek* Ravel hangszerelte ciklusa csendült fel, jelezve, hogy nem csak megszületett az új zenekar, de máris képes a legnehezebb zenei feladatok megoldására. A folytatásba azonban beleszólt a történelem. A história 1943 karácsonyán még feljegyzett a zenekarról egy nagyszabású könnyűzenei programot Bertha István, Friedl Frigyes és Vincze Ottó vezényletével, de ezt követően, a '44-es német megszállás miatt már elmaradtak a további fellépések. Mindenesetre – a műsorújság tanúsága szerint – ettől kezdve a Szalonzenekart végleg felváltotta, és gyökeret eresztett a Rádiózenekar elnevezés. A háború zaja viszont egy időre elnyomta a rádiózene hangját, a műsorokban a politika vált uralkodóvá. A zenekar

újrakezdésére jó egy esztendő t kellett várni, hogy aztán fényesen ívelő pályája majd méltón igazolja az alapítók előrettekintő szándékát.

Az újrakezdés

Még javában folytak a harcok a főváros felszabadításáért, amikor 1945. január 25-én a Budapesti Nemzeti Bizottság az alábbi utasítást adta ki: „... ezennel meghatalmazzuk dr. Ortutay Gyulát, hogy a rádió s a Magyar Távirati Iroda vezetését haladéktalanul átvegye, ott a szükséges munkákat elvégeztesse.” A demokratikus újrakezdés lelkesültsége magával ragadta a zenei élet színe-javát is. A Zenei Osztály új vezetője, Lajtha László Ferencsik Jánost és Polgár Tibort kérte fel a zenekar újrászervezésére, de a romeltakarító és újrakezdő munkából – többek között – máris olyan muzsikus-kiválóságok vették ki részüket, mint Tátrai Vilmos, Lehel György, Vásárhelyi Zoltán vagy a fiatal hazai zenetudomány jeles „ismeretterjesztői” közül Szabolcsi Bence, Molnár Antal, Bartha Dénes és Várnai Péter.

A Rádió 1945. május 1-jén délben szólalt meg újra: „A demokratikus Magyarország szíve szólal meg a magyar rádió hangjában. Az első igazán szabad május 1-jei ünnepen újból beléptünk a felszabadult Európa nagy kultúrközösségébe.” – mondta Csorba János, Budapest polgármestere. Az emelkedett hangulatot az új Rádiózenekar, Ferencsik János karmesteri intésére, a *Himnusz* és Beethoven *III. Leonóra nyitányának* emlékezetes eljátszásával tette teljessé. Ettől a pillanattól kezdve fergeteges évek, évtizedek következtek a rádió zenei szárnyalásában, a zeneközvetítő és ismeretterjesztő munkában éppúgy, mint zenekarának, s rövidesen életre hívott többi zenei együttesének életében. A vezetés egyértelműen állt ki a zenekar alapvetően fontos, sokoldalú és nélkülözhetetlen rádiós szerepvállalása mellett, pontosan kijelölve legfőbb funkcióit is a műfaji sokoldalúságtól a fiatal muzsikuskok felkarolásáig, vagy éppen az új magyar zene bemutatásától a zeneirodalom remekeinek magas színvonalú interpretálásáig. S a heti 2-3 (!) élő zenekari megszólalás mellett elkezdődtek a nagyléptékű rádiós stúdiófelvételek is, a rádió zenei archívumának felépítése.

Már az első esztendők megmutatták, hogy a zenekar páratlanul sokszínű repertoárjában milyen óriási szerep jut az új magyar zene megjelenítésének, és azt, hogy milyen gazdag is ez a Bartók és Kodály utáni zeneszerző generáció jelentős tehetségeiben. Csak ízelítőül néhányan az új vagy éppen újra „felfedezett” szerzőkből: Lajtha László, Szervánszky Endre, Járdányi Pál, Weiner Leó, Kadosa Pál, Ránki György, Jemnitz Sándor, Kósa György vagy a valóságos muzsikus-polihiisztor, Polgár Tibor. Már 1946-tól káprázatos a bemutatkozó vendégkarmesterek és szólisták: Fricssay Ferenc, Lukács Miklós, Somogyi László, Bródy Tamás, Komor Vilmos, Kórodi András; a szólisták közül: Böszörményi Nagy Béla, Kentner Lajos, Gertler Endre, Serly Tibor, vagy Zathureczky Ede. De pompás volt az énekesek választéka is, Báthy Anna, Orosz Júlia, Rösler Endre és Székely Mihály a legkülönbözőbb oratórium- és operakonzerteken szinte mindennapos vendégei lettek a zenekarnak. És – amíg lehetett – jöttek a külföldi művészek is, elsőként említve az Operaházunkhoz szerződött Otto Klemperert, de hallhatta a közönség a zenekar élén Constantin Silvestri, Arthur Bliss, Stockholmból Garaguly Károly fellépését. 1947-ben Ferencsik vezényletével Böszörményi Nagy Béla Magyarországon is bemutatta Bartók *III. zongoraversenyét*, de akkortájt a klasszikuskok mellett még bőven lehetett játszani a mikrofon előtt Bruckner, Mahler, Sztravinszkij, sőt Gershwin műveit.

Új együttesek

Az 1948-as politikai „fordulat éve” a Rádiót sem hagyta érintetlenül, elkezdődtek az önkényes tisztogatások, letiltások, átrendeződések (már '47-ben Lajtha Lászlót Kókai Rezső váltotta a Zenei Osztály élén), miközben a lendületes, új zenei együtteseket alapító „lelkessültség” tovább folytatódott. Egy esztendővel később a remek részfűvós Zsoldos-fivérek, Ernő és Imre vezetésével – az egykori Szalonzenekarra emlékeztetően – útjára indult a Táncczenekar, ezt követve Rácz Zsiga és a még alig 25 esztendőes Lakatos Sándor prímások 12 taggal létrehozták a Rádió Népi zenekarát, majd 1950-ben Székely Endre és Heltay László irányításával megalakult az ország első professzionális nagykórusa, a Rádióénekkar. (Unikális történetként: az intézmény művészegyütteseinek sorában – kiszolgálva az egyre kelendőbb rádiószínházi produkciókat – Láthatatlan Színház néven még egy rövid életű saját színtársulatot is alapított!) De az évtized fordulóján voltak változások a zenekar belső életében is: Tátrai Vilmost Ney Tibor és Ország Tivadar váltották a koncertmesteri székben, a vezető karnagy pedig – Ferencsik Jánost és Polgár Tibort követően – 1951-től Somogyi László lett.

Az egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a hazai zenei élet újraszerveződésében rádiós funkcióikon túlmutatóan is meghatározó szerepet kaptak és játszottak ezek az együttesek. Kialakult az ország egyenrangúan kezelt, de eltérő típusú feladatokat teljesítő, egymást mintegy kiegészítő három „első osztályú” szimfonikus zenekarának státusza – az Állami Hangversenyzenekar, az Operaház (s hozzá csatlakozóan a Budapesti Filharmoniai Társaság) zenekara, valamint a Rádiózenekar. A magyar kórushagyományokból táplálkozó, de jószerivel öntevékeny szerveződésű Budapesti Kórus mellett itthon is megszületett az első magasan képzett, hivatásos oratórium-kórus. S nagy átjárhatóságuk okán – a Rádiózenekar tagjai szinte minden zenei stílusban otthonosan mozogtak – csak a Rádión belül vált lehetségessé a könnyedebb zenei műfajok – operett, szimfonikus könnyűzene, szórakoztató- és táncczene, jazz, népi zene stb. – bármely változatának igényesen „mikrofonképes” megszólaltatása.

Az ötvenes évek

Az évtized végén aztán, egyre erősödő szovjet zenei befolyás mellett, érlelődött egy súlyos művészetpolitikai fordulat is. Annak rossz és jó oldalával együtt. A zsdanovi szocialista-realista elképzelések durva szelektálást, cenzúrát és alkotói igazodást eredményeztek, különösen az új zene, formalistának bélyegzett repertoárjában – megritkítva még az orosz-szovjet nagyjainak, Prokofjev és Sosztakovics műveit is. Ugyanakkor nagyszerű szólistáik – pl. Ojsztrah, Oborin, majd Richter – bemutatkozása ihlető élményt nyújtottak nemcsak a hallgatóság, hanem a muzsikusok számára is. A személyi kultuszt dicsőítő „kötelező” kantátákon és a szimplifikált stílusú, szocialista divertimento-zenén túl azonban a zenekar számára ezek az évek is a szakmai „erőgyűjtést” és zenei gazdagodást jelentették. Többek között ekkor jött vezényelni Anoszov, Rossi, Abendroth és Ancerl, jeles ősbemutatói voltak Ránki Györgynek, Szabó Ferencnek, Szervánszky Endrének és 1952-ben revelációként hatóan a fiatal Sugár Rezső, Hunyadi évfordulóra komponált, nagyszabású *Hősi énekének*. 1951-től – immár kilépve a 6-os stúdióból – rendszeressé váltak a zeneakadémiai fellépések, '52-ben pedig lengyelországi meghívásra lezajlott az első külföldi turné is. Ekkor Somogyi László mellett már alkalmanként Lehel György is dirigálta az együttest. (Ő '47 óta vett részt a Rádió zenei munkájában éveken, mint zenei

főszerkesztő.) Egyértelművé vált, hogy a „stúdiózenekarnak” egyben kiemelkedő tudású „koncertzenekarrá” is kell válnia, hiszen a közönség előtti szakmai megmérettetés mindenkorai éltető ereje a zeneművészetnek.

S egy sajátos érdekesség: ez idő tájt a zenekar amolyan „próba-hangszerként” részt vett a Zeneakadémia fiatal karmesterjelöltjeinek vizsgáin – hogy csak megemlítsük Borbély Gyula, Kertész István, Kulka János vagy éppen Szalatsy István és Vavrinecz Béla sikeres bemutatkozását. Aztán '54-ben jött Richter a felejthetetlen Csajkovszkij-tolmácsolásával (vezényelt Komor Vilmos), majd egy évre rá a Bartók-évforduló, végre szabad utat adva legnagyobb alkotásai – pl. a *Cantata Profana*, *A csodálatos mandarin*, *III. zongoraverseny* (ezúttal Fischer Annie tolmácsolásában) – újrafelfedezésének. 1956 zenekari élete is fontos zenei emlékezések, Mozart és Liszt művészetének rádiós megünneplése köré szerveződött – jól bizonyítva, hogy milyen nagy szakmai erő is rejlik abban, hogy a rádiózás egyszerre képes integrálni értékközvetítő, ismeretterjesztő és élő zenei lehetőségeit.

Ezek az évek eredményeztek még egy fontos zenei együttes-alapítást. Felváltva a Rádió gyermekkori feladatait addig – Kodály által is nagyra értékelt színvonalon – ellátó Andor Ilona vezette, de mégis csak külsős iskolai kórust, két fiatal karvezető, Botka Valéria és Csányi László, teljessé téve zenei együtteseinek körét, 1954-55 fordulóján életre hívták a Rádió Gyermekkórusát.

A zenekar „harmadik” korszaka

E vázlatos áttekintésnek nem feladata részletezni és értékelni azokat a politikai eseményeket, amelyek 1956-ban megrázkódtatták a Rádió életét is. Mindaz a tudatos és nagymértékben „zenepárti” szerveződési fejlődés, ami az intézményen belül az 1957-es újrakezdéstől végbement, szinte évtizedekre kijelölte a zenekar fejlődésének magasra ívelő pályáját. A Rádió mindenkorai legfelső vezetése, rádió-szakmai érdekből és zene-politikai meggyőződésből egyaránt, a zenei igazgatás hitével és elkötelezettségével támogatva zenei együtteseinek a lehetőségei szerint legmagasabb szintű működtetését. Az újjáalakult Zenei Osztály néhány esztendő alatt főosztállyá növekedve (vezetője Faludi Rezső), szakmai szerkesztőségei mellett nagy önállósággal (titkársággal és nemzetközi kapcsolatokat építő szakemberekkel) rendelkező szervezeteként irányította zenekarnak irodáját (vezetője Vermes István). Az énekkar és gyermekkórus munkáját – talán személyi adottságok okán is – közvetlenebb főosztályi irányításban vezették. Azonban a hangverseny, turné és felvételi terveket mindvégig egységes szerkesztőségi rendben készítették és valósították meg. Somogyi László a forradalom után elhagyta az országot, így '57-ben előbb Bródy Tamás, majd ('89-ben bekövetkezett haláláig) Lehel György lett a zenekar vezető karmestere (1964-től igazgató karnagya). Miután a zenekarnak ezekről az éveiről Boros Attila kitűnő könyvében (*Muzsika és mikrofon*, Zeneműkiadó, Budapest, 1985) szinte minden fontos történést elolvashatunk, a továbbiakban itt már csak néhány kiragadott, véleményem szerint jellemzően meghatározó jelentőségű tényre hívom fel a figyelmet.

1958 tavaszán lezajlott az együttes első nyugat-európai – Párizs, Brüsszel (Világkiállítás) – turnéja, Lehel György és a vendégként társuló Lukács Miklós számára is emlékezetes sikerrel. (Lajtha: *VII. szimfónia*, Bartók: *Két kép*, *Concerto*, *III. zongoraverseny*, *A kékszakállú herceg vára*). A Rádiózenekar következő éveinek munkássága egyben a

magyar zeneszerzés története is: nagy tehetségű szerzők esetenként korszakos jelentőségű alkotásainak sora. Önkényesen válogatva: Szokolay Sándor: *A tűz márciusa*, *Hegedűverseny*; Szöllősy András: *Concerto*; Maros Rudolf: *Öt zenekari darab*; Petrovics Emil: *C'est la guerre*, *Lysistraté*; Lendvay Kamilló: *Hegedűverseny*; Durkó Zsolt: *B-A-C-H epizódok*, *Halotti beszéd*. A későbbi évekből – csak példaként: Balassa Sándor: *Kassák requiem*; Decsényi János: *Öt Csontváry-kép*; Vajda János: *Barabbás*. Megállás nélkül következtek a külföldi turnék, Európa szinte valamennyi országában, az USA-ban három alkalommal, de éppúgy visszatérően Kelet-Ázsiában, Japánban, vagy Dél-Amerikában – szerte az egész világon. Az impresszáriók javaslatára (sajnos?) Budapest Symphony Orchestra néven bevezetett zenekar nemcsak hogy rendre valóságos nemzeti sikereket aratott, hanem bemutatóival mindannyiszor szinte jószolgálati követként öregbítette a magyar zeneszerzés hírét is. Sok zeneszerzőnk éppen a Rádiózenekar jóvoltából tudott nemzetközi elismertséget szerezni. Ugyanakkor megszámlálhatatlan a jeles vendégkarmesterek, szólisták, énekesek sora, akik – gyakran ismétlő rendszerességgel – felléptek a zenekarral. Nem túlzás állítani, hogy az együttes hívására – ezekben az időkben a hátrókat még nagyon is korlátozó vasfüggöny ellenére – a világ zenei élvonalának szinte minden jelentős művésze megfordult Budapesten (csak a karmesterek közül megemlítve Stokowskit, Abbadót, Barbirollit, Gardellit, Kletzkít vagy Charles Münch-t).

A '70-es évek derekától a zenekar egyre jelentősebb helyet kért magának a hazai koncertéletben, megszokott zeneakadémiai bérleti hangversenyein túl intenzíven keresve a saját rendezési, megjelenési lehetőségeit (Csepeli Munkásotthon, Magyar Nemzeti Galéria, Olasz Kultúrintézet, majd Budapest Kongresszusi Központ, Művészetek Palotája). Nem titkolható, hogy ezt a „küzdelmet” jórészt a kényszer szülte – a Magyar Rádió (talán Európában egyedüliként!) a mai napig nem sikerült felépítenie korszerű, a közönség befogadására is alkalmas nagyzenekari stúdiót.

Végül még valami, ami maradandóan, mintegy a magyar zene krónikájaként fémjelzi a zenekar útját: a sok ezernyi rádiófelvétel és több mint száz lemezfelvétel. Az a nemzeti zenei archívum, amelyet nem lehet eléggé megbecsülni, s amelyre a kortársaknak, de az utódoknak is a legnagyobb féltéssel és értékkel kötelező vigyázniuk.

Utóhangok

A nyolcvanas évek végétől a zenekar irányítási és szakmai útján is – időnként hektikusan – jelentős változások történtek. A rendszerváltás évei – beleértve a „médiaháború” küzdelmeit, a médiatörvény megalkotását, a közmédia új státuszának és működésének életbe lépését, s az egész plurális rendszer kialakulását – máig tartóan változtatták meg a rádiózás irányítási rendszerét, szervezetét, gazdasági lehetőségeit és egész közszolgálati filozófiáját. Ebben a folyamatban – úgy tűnik – jelentősen sérült, sőt bizonytalanná vált a zenei együttesek intézményi helyzete.

Lehel György utódlása – Ligeti András igazgató karnagy kinevezése – egybe esett több rendszerváltó történéssel és következménnyel. Az Országos Filharmónia, a Nemzetközi Koncertiroda és a Hungaroton majdnem-megszűnései okán az önálló hangversenyrendezés mellett az együttesek külföldi menedzselését is saját kézbe kellett venni, miközben folyamatosan csökkentek a lemezkiadási és stúdió felvételi felkérések. Fogyni látszottak a Rádió belüli elkötelezettségek is, '93 elejére belső vezetői viták is rontották az együttesek szakmai és lelki állapotát. A kudarcokból végül Vásáry Tamás főzeneigazgatói

megnyerésével sikerült kirántani a muzsikus testületeket. Strausz Kálmán kórusvezetői és Thész Gabriella önálló gyermekkórus irányítói kinevezésével – néhány esztendőre – mindhárom együttes szakmai fejlődése töretlenül folytatódhatott. Miközben, kiváltképp a részvénytársasági működés és finanszírozás következményeként jól látszottak az előjelek, a média közszolgálati értelmezésének lényeges megváltozása. Eleinte csak az hangzott el, hogy nincs elég pénz az együttesek működtetésére, aztán az is, hogy a közrádió nem lehet „jótékonykodó” mecénás (pl. a magyar zeneszerzés „eltartója”), végül, hogy a zenei együttesek léte tulajdonképpen idegen a rádiózás alapfeladataitól.

A pénzügyi források hiányát a '90-es évek végétől még részben lehetett pótolni az Országgyűlés célzott költségvetési támogatásával, de ez ma már nem akadályozhatja meg azt a szakmai és fenntartói folyamatot, amelynek eredményeként megszűnt az ország legjelentősebb oratóriumkórusa (a leépítések eredményeképpen ugyanis a korábban közel 70 tagú Rádióénekkar ma már csak negyvenvalahány főt számlál), a zenekar fellépései pedig többségükben már csak szakmailag értékelhetetlen üzleti vállalások. Az intézmény vezetése mintha nem hinne a média zenei közszolgálatának jelentőségében, a Rádióknak a magyar zenei élet egészében betöltött hivatásában és kötelezettségeiben, de legfőképp a zenei értékteremtés semmivel nem pótolható fontosságában. Persze valóban igaz, és tudni lehet: magas szellemi értéket teremtő zenei együtteseket tisztán üzleti alapon fenntartani – bár a források és támogatások rendszere nagyon különböző lehet – eddig még talán sehol a világon nem sikerült. Ugyanakkor, amíg egy-egy zenekar, énekkar vagy éppen gyermekkórus szakmailag és erkölcsileg, sőt egész létében igen rövid idő alatt leépíthető, addig nemzeti értékeink majdani újraalapítása és felépítése évtizedek szakmai küzdelmét és befektetői szándékát igényli. Talán a Magyar Rádió esetében is érdemes lenne még újragondolni.

Csavar a szerkezetben

Beszélgetés Bánóczki Tibor animációs filmrendezővel

Bánóczki Tibor 1977-ben született Sárospatakon. A tokaji Tokaji Ferenc Gimnázium és Szakközépiskola elvégzése után a Magyar Iparművészeti Főiskola és a londoni National Film and Television School animáció szakán szerzett egyetemi diplomát. Számos ösztöndíjat nyert itthon és külföldön. Eddig közel tíz animációs filmet és egy nagyjátékfilmet rendezett. Animációs rövidfilmjei a legrangosabb nemzetközi filmfesztiválok rendszeres résztvevői, meghívottjai és díjazottjai. Tejfogak (*Milk Teeth*) című diplomamunkája 2007-ben megnyerte a zsűri különdíját az Annecy Nemzetközi Animációs Filmfesztiválon, a nagydíjat az Ottawai Nemzetközi Animációs Filmfesztiválon, díjat nyert és vetítették többek között Karlovy Varyban, Clermont-Ferrandban, Stuttgartban, Szöulban, Sanghajban és Sydneyben.

Osztálytársak voltunk a tanítóképző gyakorló általános iskolájában. Hova kerültél Patakról, és mikor döntötted el, hogy animációs filmrendező leszel?

A tokaji gimnáziumba mentem biológia tagozatra. Az volt a szerencsém, hogy akkoriban költözött oda egy fiatal szobrász házaspár, akik az iskolánkba is eljöttek, hogy felkutassák a tehetségeket. Veres Gyula Alpár és felesége, Csirpák Viktória védőszárnya alatt kezdtem el komolyabban rajzolni. Veres Gyula Alpár készítette Tokajban a II. Rákóczi Ferenc szobrot és a sárospataki II. világháborús emlékművet. Igazi mester-tanítvány kapcsolat alakult ki közöttünk. Hozzájuk mentem iskola után, náluk töltöttem szünideim nagy részét. Harmadikos koromban már tudtam, hogy az Iparművészeti Főiskolára szeretnék menni animáció szakra. Láttam ugyanis egy híres, 1987-ben készült kanadai animációs filmet, *Az ember, aki fákat ültetett*. Úgymond ez a film nyitotta fel a szemem, és tárta ki előttem az animációs filmek világát. Animációból nem voltam képzett, a gimnázium után nem vettem fel rögtön a főiskolára. Elmentem egy animációs rajzoló képző tanfolyamra a Pannónia Filmstúdióba. Ott Richly Zsolt tanított. Ő készítette többek között a *Háry Jánost* és a *Kockásfülű nyulat*. A tanfolyam elvégzése után tovább foglalkozott velem, majd kihúzóként, később animátorként dolgoztam az *Árgyélus királyfi*ban, amelyet épp akkor rendezett. Ezután felvettek az Iparművészeti Főiskolára, ahol animációs filmrendezést tanultam.

Közben más műfajokkal is kísérleteztél.

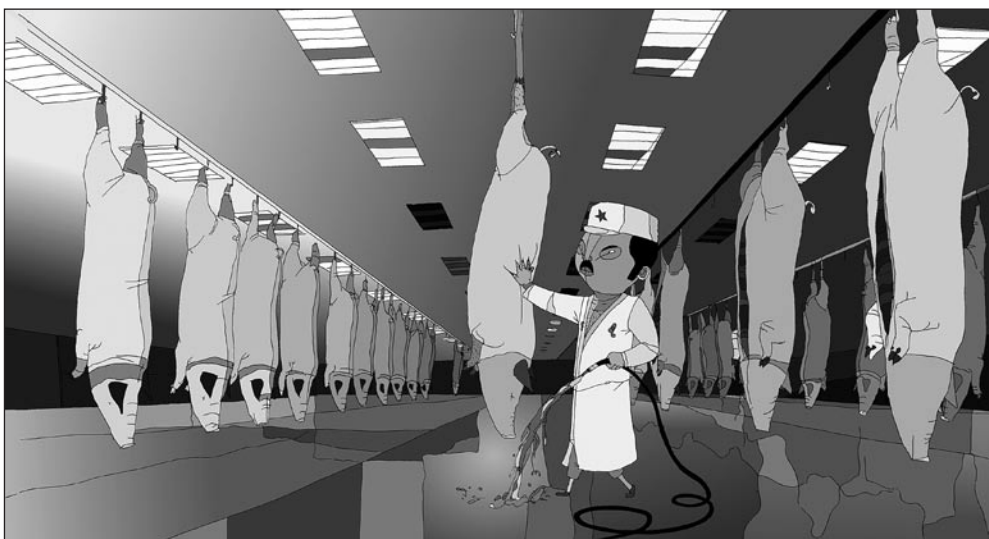
Igen. Érdekelt az írás. Az esztétika tanárom, Miltényi Tibor biztatására elkezdtem forgatókönyvet, novellát, drámát írni. A főiskolán közeli barátságba kerültem egy évfolyamtár-

sammal, Csáki Lászlóval, aki filmrendező, festő, grafikus. Hirtelen felindulásból rendeztünk egy játékfilmet, hogy kipróbáljuk magunkat egy hosszabb lélegzetvételű műfajban. Először egy animációs nagyjátékfilmet akartunk rendezni, de ehhez nem éreztük magunkat elég felkészültnek. Úgy döntöttünk, hogy élő szereplőkkel keverjük az animációt. Szirtes János tanárunk a magyar képzőművészet egyik emblematikus performere és festőművésze segítségével olyan művészekkel, esztétákkal kerültünk kapcsolatba, mint feLugossy László vagy Antal István Jufusz. Nem volt sok pénzünk, de a baráti társaságunk közreműködésével kijártuk a filmkészítés iskoláját *Az ifjúság megnyugtat* című film rendezése közben.

Bár első animációs filmjeidnek, a Holtágban-nak és a Tripper Fiúknak különböző a technikája, mégis mintha hasonló témát járnál körbe velük. Jól gondolom, hogy ez az elhagyott kisvárosi, kihalt, vidéki világ zempléni emlékekből épült?

Másodéves koromban a Magyar Mozgóképek Közalapítványtól nyertem pénzt, hogy elkészítsem első önálló animációs filmemet, a *Holtágban*t, amely egy festői animációs film. Sokáig készült, minden kockáját külön festettem. A bodrogkeresztúri vasútállomás szerepel benne. Az ember mindig arról ír, amit ismer. Érdekeltek a szürreális, nem gyerekeknek való, morbid, kemény történetek. Az animáció technikája csak eszköz. Elsősorban a téma foglalkoztat, közben kísérletezem, milyen vizuális nyelven tudom ezt jól kifejezni. A *Holtágban*-ban az volt az érdekes, fel tudom-e dobni a színes, posztimpresszionista világot egy, a Monet, Degas, Pissarro képektől teljesen idegen érzéssel, hogyan működik az életigenlő táj és benne egy örült jellem kontrasztja? A zempléni táj, hangulat volt a kiinduló pont. Egy fikciós dokumentumfilmet akartam készíteni, mintha egy valós ember beszélne. Később, hogy a film készítésének háttérét kicsit kiszínez-

Tripper Fiúk

zem, azt mondtam, ő a nagyapám. Bár ez nem igaz, a világon mindenütt elhitték, s a film így még többet adott a nézőknek. A nagyapám mozdonyvezető volt, a motívum innen ered, de a történet maga teljes egészében fikció. A film készítése idején sokat írtam, a szöveg is ekkor született. Cserhalmi György mondja a monológot, az ő hangja, színészi alakítása sokat ad a filmhez. Közben azt is megtanultam, hogyan hozható egyensúlyba az irodalmi szöveg és a kép. A filmet a Pannónia Filmstúdióban készítettem, számos fesztiválon megfordult, s bár diákkoromban készítettem, nem diákműként vetítették. A *Holtágban* után nemcsak játékfilmmel kísérleteztem, de kipróbáltam egy sokkal alkalmazottabb műfajt, a televíziós sorozatot is. Készítettem egy pilotfilmet, amely egy sorozat bevezető része, és megjeleníti a sorozat koncepcióját, amire a megrendelő igent mond vagy nemet. A *Tripper Fiúk* három srácról szól, akik egy Patak nagyságú, kelet-európai, ipari kisvárosban élnek, ahol már semmi sem működik. Szeretnének alakítani egy rockzenekart, de igazán a kisvárosi élethelyzetük a lényeges. Ez a film fejesugrás volt a televíziós animáció mélyvízébe. Egyedi rövidfilmeknél, ha megvan a szükséges pénz, a saját magad ura vagy, nem kell mások ízlését kiszolgálni. Ha jó a film, sorra vetítik a fesztiválok, szereti a fesztiválközönség, ha nem jó, eltűnik nyomtalanul. A tévés műfaj sokkal kötöttebb, több a szabály, nagyobb a stáb. A *Tripper Fiúk* is arra volt jó, hogy megtanuljak sok olyan dolgot, amit az Iparművészetin nem lehetett. Nem szerettem volna gyerekfilmet készíteni, de kiderült, hogy erre a fajta, felnőtteknek, kamaszoknak szóló animációs filmre nincs kereslet. Bár van néhány sikeres, fiataloknak szóló sorozat, a *Simpson család* és a *South Park* inkább kivétel, mint példa. A *Tripper Fiúk*kal diplomáztam Magyarországon.

Az Iparművészeti elvégzése után Londonba mentél, mi motiválta ezt?

Az Iparművészeti nem filmes iskola, ott a vizuális képzésen van a hangsúly. Szerettem volna jobban elmélyíteni filmes ismereteimet. Azért választottam a londoni National Film and Television Schoolt, mert láttam néhány ott készült diplomamunkát, ami nagyon tetszett. Itt igazán nem az számított, ki mennyire tud rajzolni, hanem az, hogy hogyan tudsz elmesélni egy történetet, összerakni két jelenetet, együtt dolgozni a vágóval, operatőrrel, hangmérnökkel, díslettervezővel.

Milyen volt a felvételi?

A világ minden tájáról jelentkeznek ide. Egy filmes portfóliót kellett beküldeni. Ennek alapján tíz embert hívnak be a második fordulóra, amely hét napos intenzív vizsga. A hét végén a tízből hat embert választanak ki. Nagyon összekovácsolódtunk, nehéz volt négy társunktól megválni. Az évfolyamon hatan voltunk animációs filmrendezők. A két éves MA képzésen minden osztályban hatan vannak: hat animációs rendező, hat dokumentumfilm rendező, hat filmrendező, hat operatőr, hat vágó, hat hangmérnök, hat producer, hat díslettervező és három zeneszerző. Mindez azért, hogy amikor a második éven elkezdjük a diplomamunka készítését, összeálljon egy csapat. Az animációs filmrendezők között volt még egy budapesti fiú, a többiek spanyolok és angolok voltak.

A diplomamunkád, a Tejfogak is ilyen nemzetközi csapatban készült?

Igen. Az operatőr spanyol volt, a producerem, akivel azóta is együtt dolgozom, angol, a hang designer dél-afrikai, a vágó dán, a zeneszerző új-zélandi. A film alapötlete az enyém, a forgatókönyvet ketten írtuk a producerrel, s persze én rendeztem.

Ezzel elindult a nemzetközi karriered, hiszen a Tejfogak rengeteg fesztiválon vett részt, és rangos díjakat nyert.

Nagyon jó fesztivál körutat futott be, több nemzetközi díjat nyertem vele, még mindig sok helyen vetítik, pedig már három éve befejeztem. Talán azért, mert különleges film az animáció világában, kilóg a sorból. Távol áll tőlem a gegek humoros világa, ahol egy tündi-bündi figura valami vicceset csinál. A *Tejfogak* olyan, mintha egy natúr film lenne, csak a technikája animáció. Persze van más ilyen jellegű animációs film is, de nem ez a jellemző. Ez egy lassú film, úgymondhatnám, van egy tipikus kelet-európai hangulata. A történet elmesélés Tarr Béla vagy Tarkovszkij filmjeihez hasonló, amely nagyon távol áll a mai gyors vágásokkal dolgozó animációktól. Rengeteget építke a hangulatra. Nemcsak a történet érdekel, hanem az is, hogy mi zajlik egy szereplő belsejében, és hogyan tudok egy helyszínnek olyan atmoszférát adni, hogy az külön szereplővé váljon. Elhagyott, lepusztult gyárak tűnnek fel a filmjeimben, ez biztosan valami bizarr szerelem. A *Tejfogak* alapötlete is onnan ered, hogy imádtam a nagyapám kukoricásában lenni. A kukoricás egy matematikai pontossággal alkotott, mégis természeti alakzat. Ha a közepén állsz, úgy érzed, elvesztél, holott körülötted mindenféle utak vannak. Ennek a helynek a hangulata izgatott, ez a szürreális tér volt a kiindulópont, amely köré írtuk a történetet.

Meséj a nemzetközi filmfesztiválokról!

A világban sok filmfesztivál van. Ezeknek van rangsora, ami nem biztos, hogy mindig minőségi szempont alapján állítódik fel. A filmeket különböző ízlésű emberek véleményezik. Van egyfajta hierarchia abban is, hova küldöm először a filmet. A nagy fesztiválok sokat adnak arra, hogy ott legyen a film világpremiere. Ha beválasztanak egy filmet a versenyprogramba, a fesztiválon más fesztiválok programigazgatói is látják. Ha tetszik a film az embereknek, valószínű, hogy máshová is meghívják majd. Mivel mi az egyik leg-rangosabb animációs filmfesztiválon, az Annecy Nemzetközi Animációs Filmfesztiválon nyertünk a *Tejfogakkal*, innentől kezdve elindult egy lavina. Nevezni sem kellett mindig, mert nagyon sok helyre automatikusan hívták, hívják. Idén májusban például a 17. Sydney Biennálén vetítették Ausztráliában. A díjazásra nem lehet felkészülni, vagy nyersz, vagy nem. Az animációs filmfesztiválokban az a jó, hogy annyifajta filmet vetítenek, hogy nézőként biztos találsz a tetszésednek valót. Ha egy fesztiválon vagyok, igyekszem minél több filmet megnézni, hiszen a rövidfilmekhez nehéz máshol hozzájutni.

Kik néznek rövidfilmeket, s hogyan lehet ezeket megtalálni?

Az internet sokat segít a rövidfilmek megismertetésében. Jó, hogy vannak olyan csatornák, ahol könnyen és ingyen lehet filmeket nézni. Persze kérdéses, van-e olyan hatása

egy bélyeg méretben látott filmnek, mintha a moziban néznéd. Sokan támadják a rövidfilmfesztiválokat azért, mert az ott vetített filmeket csak egy kiválasztott réteg látja. Ha a te városodban van a fesztivál, beülhetsz érdeklődőként, de egyébként csak a fesztiválról-fesztiválra utazó, szakmai közönség látja a filmeket. Néhány magyarországi moziban a játékfilmek előtt vetítenek rövidfilmeket, de ez más országokban még kevésbé jellemző. A nyugati országokban viszont kezdik kiadni dvd-n a rangos rövidfilmfesztiválok díjnyertes filmjeit. Azonban ezeknek sincs széles közönsége. A Magyar Televízió is hajnali kettő és három óra között vetít néha rövidfilmeket.

Míg a normál filmeseknél a rövidfilm általában csak belépő a játékfilmek készítéséhez, az animációs filmrendezők esetében más a helyzet. Te szeretnél nagyjátékfilmet rendezni?

Már el is kezdődött egy tervezési folyamat. A *Tejfogak* producerével közösen tavaly megvettük egy amerikai regény forgatókönyv írásának és filmkészítésének a jogait. Upton Sinclair *A dzsungel* című regénye Magyarországon biztosan kevésbé ismert. Ha valaki jártas a filmek világában, Sinclair neve ismerős lehet, mert az ő regénye alapján készült 2007-ben *A vérző olaj*, amely Daniel Day-Lewis-nak a legjobb színészi alakításért Oscar-díjat szerzett. *A dzsungel* egy litván bevándorló családról szól az 1900-as évek elején, akik a világ legnagyobb mészárszékében dolgoznak Chicagóban. A tényfeltáró regény 1906 és 1908 között nagy port kavart az USA-ban, hiszen keményen támadta az akkori élelmiszeripart és az abban dolgozó munkások szociális helyzetét. A történet ma is erős és ugyanolyan aktuálisnak tűnik, mint száz évvel ezelőtt. Mi ebből szeretnénk egy felnőtteknek szóló animációs nagyjátékfilmet készíteni.

Hogyan zajlik a film előkészítésének a folyamata?

A producer feladata, hogy megtalálja a film finanszírozásának módját, az enyém a művészi előkészítés. Ez párhuzamosan fut, együtt dolgozunk. Elkészült a *treatment*, amely a film koncepcióját írja le és a forgatókönyv egy része. Mindezt közösen megbeszéltük, látványterveket készítettünk. Ő közben befektetőket, filmes cégeket, szervezeteket keres. Ez a folyamat tarthat egy fél évig vagy akár évekig, attól függ, milyen gyorsan jutunk a szükséges pénzhez. Ha ezen a fázison túljutottunk, akkor egy újabb előkészítési szakasz következik. Manapság a filmfinanszírozás rendszere is átalakulóban van. A válság miatt nehezebben lehet nagy költségvetésű, független, kísérletező filmet készíteni. Bár születnek felnőtteknek készülő animációs nagyjátékfilmek, például ilyen volt a *Persepolis* vagy a *Libanoni keringő*, szerintem ez még mindig egy felfedezetlen terület. Nagy kihívás ma, a hollywoodi recepttől eltérően, valami más, ugyanakkor jó animációs játékfilmet készíteni.

*A filmkészítés csapatjáték, s úgy látszik, te szereted ezt, hiszen a pároddal közösen is van egy érdekes alkotói együttműködésed, a *Domestic Infelicity*.*

Alkotótársam, Szabó Sarolta fotográfia szakon végzett a Magyar Iparművészeti Főiskolán, majd a londoni Royal College of Art-ban. Eleinte nem dolgoztunk együtt, külön utakon jártunk. Aztán gondolkozni kezdtünk, milyen jó lenne közösen is létrehozni valamit.

Mivel az animáció nagyon munkaigényes, ezen a területen nem ritka a párok együttműködése. A *Domestic Infelicity* olyan alkotócsoporthoz tartozom, amelyben kettőnk ízlése, elképzelései ötvöződnek, és mind a kettőnk kreativitása megmutatkozhat. Mindig lesznek olyan munkák, amit külön jegyzünk, de ha közösen rendezünk egy filmet vagy fotót, annak a *Domestic Infelicity* az alkotója. Most éppen egy animációs rövidfilmet készítünk közösen. Az Annecy Fesztiválon ugyanis tavaly a *„La Conquête”* (A hódítás) című rövidfilmünk forgatókönyve megnyerte a Canal+ díját, és mellénk állt egy nagy francia filmstúdió, a Folimage, amely összeszedte a még hiányzó összeget a film költségvetéséhez. Márciustól tíz hónapig Franciaországban leszünk, hogy elkészítsük. Ez egy fotómontázs film, pixillációval készül. Blue box előtt lefényképezzük, szaggatottan mozgó, reális figurák mozgulatsorát játsszuk le egymás után, amit majd egy montázsháttérbe teszünk.

A tavaly bemutatott Sleep című videoklipetek is hasonló technikával készültek? Hogyan találtatok egymásra Ethavval, az énekesssel?

Különleges volt a találkozás. A londoni iskola, ahova jártam, a diplomavetítésekre minden évben kiad egy katalógust az odajáró diákokról és filmjeikről. Egy éjjel valaki a londoni metróon felejtette ezt a katalógust. Ethav megtalálta, hazavitte és átnézte. A *Tejfogak* vagy talán az, amit életrajzként magamról írtam a katalógusban, megtetszett neki. Megkértem, s mondta, hogy szeretne egy videoklipet. Ő fiatal, indiai-iráni származású énekes lány, aki már régóta Londonban él. Meghallgattuk a zenéjét, amely azonnal megragadott minket. Sokat beszélgettünk, megmutattuk, miket készítettünk a *Domestic Infelicity* név alatt. Szabad kezet kaptunk, és szabad időnkben csináltunk neki egy videoklipet, amit a *British Animation Awards* beválogatott a legjobb animációs zenei videó kategóriába. Azóta már több nemzetközi animációs filmfesztivál versenyprogramjába is bekerült.

A díjakkal pénzjutalom is jár? Miből éltek?

Rügyek jégben

Néha igen, néha nem. Vannak olyan neves díjak, amelyekhez nem jár pénzjutalom. Reklámokat készítünk, sokat pályázunk. Angliában elég sok animációs reklám készül. Nemrég a Red Bull megbízásából készítettünk animációs filmet, de az inkább művészeti projekt volt, mint reklám, mert a Red Bull szabad kezet adott az alkotóknak. Most fejeztem be egy új, magyar filmet az Inforg Stúdió gyártásában, az a címe, hogy *Rügyek jégben*.

Akkor ezek szerint nem szakadt meg a kapcsolatod a magyar filmesekkel?

Nem, butaság lenne felégetni a hidakat magam mögött. Persze nagy különbség van abban, ahogyan itthon vagy ahogy kinn készülnek a filmek. Magyarországon mindig a rendező van a piramis tetején, külföldön viszont a producer. Külföldön a rendező egy csavar a szerkezetben, s a film mindenkié, aki dolgozik benne. Egy film „nemzeti hovatartozását” az határozza meg, hogy honnan kaptak rá az alkotók pénzt, és mivel ezt sokszor nehéz egyetlen országból összeszedni, sok a koprodukció. Attól még, hogy egy rendező magyar származású, a filmje nem lesz magyar. A diplomamunkám angol filmként fut, a most készülöben levő rövidfilmünk francia film lesz. Sajnos nem tudom irányítani, hogy a jövőben Magyarországhoz mennyi közülük lesz a filmjeimnek. Természetesen szívesen készítek Magyarországnak magyar filmet, de mivel egyre nehezebb az itthoni filmgyártás helyzete, én pedig egyre kevesebb időt töltök itt, ez évről-évre nehezebbnek tűnik. Tudom, hogy a film, mint művészeti forma fontos a mai magyar kultúra meghatározásában, mégsem érzem hűtlenségnek, hogy más országban, más országnak készítek filmeket. A mai világban az lenne furcsa, ha valaki azért utasítana vissza egy francia meghívást, mert csak magyar filmeket akar készíteni. A külföldi stúdiók kutatják a tehetségeket, akik önmaguknak és persze a stúdió országának termelik a babérokat. A kultúrához pénz kell, jó, ha van egy olyan réteg, aki igényli és meg tudja fizetni. Mindenütt küzdeni kell, de a világ nyitott, oda kell menni, ahol lehetőséget adnak, legyen ez akár Franciaország, Románia vagy az Egyesült Államok.

Angliában éltek. Hova tartozónak érzed magad?

Magyarországnak a huszadik század eleji és az ötvenhat utáni emigráció miatt furcsa kapcsolata van azokkal, akik elhagyták az országukat. Minden nap olvassuk a hazai híreket, követjük az itthoni közéleti eseményeket, de nem vagyunk itt, így tulajdonképpen virtuális a kapcsolatunk az anyaországgal. Persze ugyanígy olvassuk az angol sajtót is, és igyekszünk a londoni kulturális életnek is része lenni. A londoni magyaroknak nincs olyan összetartó közössége, mint a lengyeleknek, az indiaiaknak, spanyoloknak vagy az olaszoknak. A Magyar Kulturális Központ szervez különböző eseményeket, az idei nyári magyar filmfesztiválon a *Holtágban*-t is levetítik, de mi magyarok nem alkotunk zárványt. Persze a statisztikák szerint más kelet-európai országokból érkezőkhöz képest kevesen is vagyunk.

Hogyan látod, büszkék vagyunk itthon a külföldön sikereket elérő magyarokra?

A kérdésnek két oldala van. Egyrészt mivel Magyarország kicsi ország, állandóan azért küzd, hogy felkerüljön a világtérképre. Nem hiszem, hogy erre a bizonyos térképre felke-

rülünk csak azért, mert valaki rendez egy jó filmet vagy rövidfilmet. Nem gondolom, hogy nagyobb szeretettel gondolnék Ausztriára, mert a kedvenc filmem osztrák, vagy Magyarországra, mint országra, melegebb szívvel gondolnak a külföldiek, csak azért, mert ismerik Puskás nevét. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne terjeszteném a magyar kultúrát kinn, s ne mutatnék, ajánlanék filmeket, művészeket a barátaimnak, ha azokat különleges tehetségeknek tartom. Másrésztől viszont a magyarok cinikusak, ami egyrészt jó, néha viszont sok. Mindig megkérdőjelezünk mindent és mindenkit. Szeretjük és büszkék vagyunk a hőseinkre, de azért szívesen döntögetjük a szobraikat. Például Magyarországon rengeteg támadás érte Tarr Bélát, pedig, amikor egy new york-i filmes körben meghallották, hogy magyar vagyok, rögtön a *Sátántangó* jutott az emberek eszébe. Nagy-Britannia úgy tűnik, jobban megbecsüli a tehetségeit.

Mennyire tartjuk számon itthon a te eredményeidet?

Az animációs filmek nincsenek benne a köztudatban. Egy Oscar-díj vagy Oscar-díjra jelölés felhívhatja rájuk a figyelmet, de az, hogy Ottawában nyertem, nem mond sokat egy átlagembernek. A *Teffogak*, amivel eddig a legnagyobb sikereket értem el, angol film, nem baj, ha nem ettől hangos a magyar sajtó. Ezek kicsiny filmek, nem a világ igazán fontos dolgai.

Az őszinteség és személyesség mennyire feltétele a művészetnek? A Sleep című videoklipetek nagyon intim.

Az őszinteség és az önátadás biztosan fontos. A *Sleep* intimitása a zenéből adódik, ez jól passzolt ahhoz a koncepcióhoz, amit a *Domestic Infelicity* alkotócsoport képviselni akar. A *Domestic Infelicity* régimódi amerikai kifejezés, amely azt jelenti: otthoni boldogtalanság. Michael Lesy *Wisconsin Death Trip* című albumában találtunk rá, amely az amerikai Wisconsin államban, a 20. század elején történt furcsa balesetek, öngyilkosságok, bűnesetek dokumentumgyűjteménye. Ezt a kifejezést gyakran használták az esetekről tudósító újságcikkekben. Mivel egy pár vagyunk, úgy gondoltuk, művészi szempontból erre sok mindent építhetünk. Tulajdonképpen beléptünk egy fikcióba, amely köré teremtettünk egy világot. A honlapunk és a készülő munkáink ebbe a világba hívják a közönséget. A valóság és a fikció egybemosásával játszunk. Vicces, amikor meglepődnek az emberek, ha nem az általunk teremtett karakterek ruháiban látnak minket.

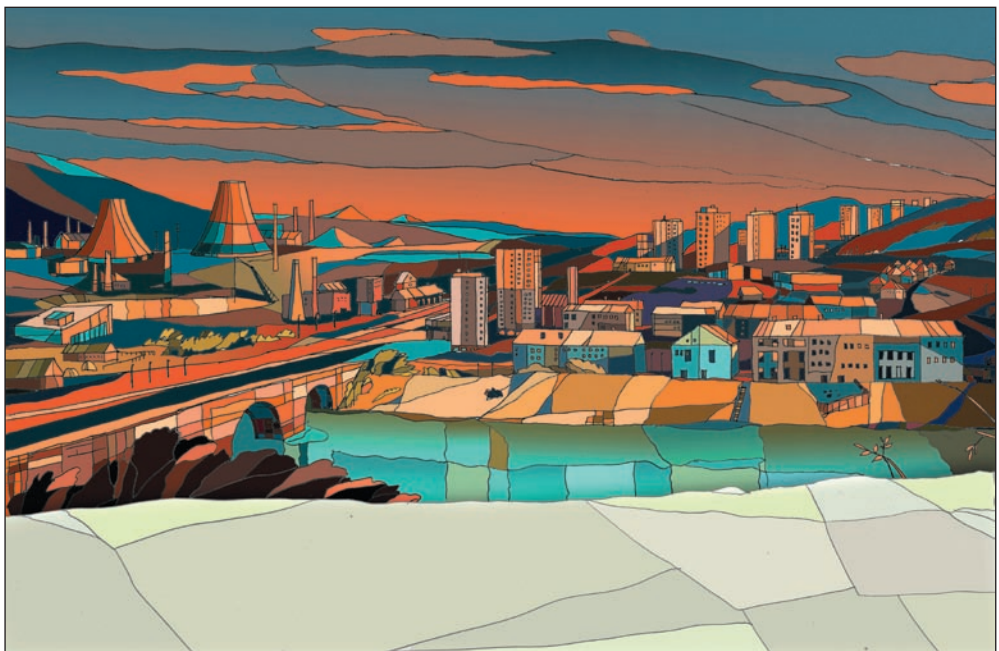
Szerinted mi a feladata a művészeknek és a művészetnek?

Ahhoz, hogy a művészet feladatát meghatározzuk, először is a művészet fogalmát kellene tisztáznunk. Ez viszont lehetetlen, hiszen mást jelent a művészet nekem, és mást mondjuk a szomszédomnak. Mint ilyen a művészet definiálhatatlan, s ezért nem hiszem, hogy konkrét feladata lehetne. Személy szerint úgy érzem magam, mint egy bűvész a színpadon. Időről-időre előrántok valamit a kalapomból, majd várom a közönség reakcióját. Van, aki megdöbben, van, aki nem vesz róla tudomást, van, akinek tetszik, és tapsolni kezd. És ez így van jól.

(Az interjút készítette: Földy Krisztina Lilla)

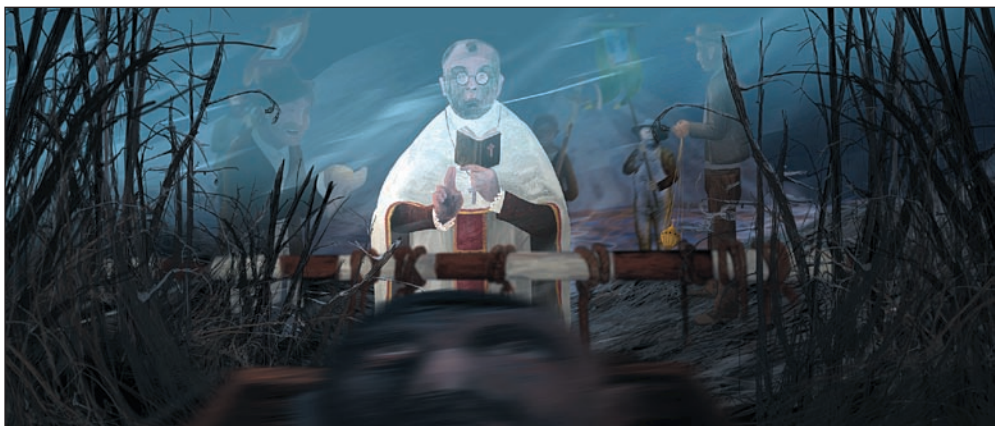
Tejfogak

Tripper Fiúk

Tripper Fiúk

Rügyek jégben

Rügyek jégben

Domestic Infelicity

Domestic Infelicity

Tejfogak

Takács Béla

A felügyelő megdicsőülése

Tévedések elkerülése végett sietek kijelenteni: a szóban forgó felügyelő, akinek az életéről és a halálát követő megdicsőüléséről szeretnék írni, semmiféle kapcsolatban nem állt a bűnüldöző szervekkel. Elhunytát nem „gyilkos golyó” okozta, holmi elvetemült betörőikkel, rablókkal folytatott harcban. Életének hetven esztendeje alatt soha nem találkozott szűrő, vágó, öldöklő eszközt akár támadó, akár önvédelemből használó emberekkel, nem katonáskodott, így a háborúban sem vett részt, de a cím mégis megillette, mert nyugalmazott MÁV felügyelő volt. Abból következően, hogy a túlságosan is zsúfolt szövegű, ám-bár fennkölt hangú gyászjelentés, amely a felügyelő halálát tudtul adta, 41 éves hűséges szolgálatról tesz említést, amit a MÁV-nál eltöltött, erről a 41 évről beszélek.

Mit rejteget ez a több mint negyven esztendő? Kétségtelen hűséget! Hiszen ha arra gondolok, hogy négy évtizedet el lehet tölteni egy hajdúsági kisvárosi vasútállomás árufeladási pénztárának szűkre szabott helyiségében, ez valóban hűség. A felügyelő jó nevű és nagy múltú családból származott, tehetsége azonban az érettségi után csak a MÁV-ig futotta, ami persze nem jelenti az általam nagyra becsült – ahogy mondani szokták – az ország érhálózatát biztosító állami nagyvállalat személyi összetételének bírálatát. Tudom, milyen karriernek számított az 1930-as években a szerény, de biztos megélhetést, fokozatosan növekvő fix fizetést, majd nyugdíjat juttató vasútnál állást kapni, az egyenruhát felölteni, akár csak egy váltóórnek vagy bakternek. Emlékezetemben fennmaradt a sláger is: „teheti, mert vasúti, / magyar állam fizeti”.

A felügyelő tehát – bár nem ezzel a ranggal kezdte hűséges pályafutását – biztos révbe ért az élet viharos tengerén. Kapott egy kis hivatali helyiséget, benne asztalt, széket, vas-kályhát, szekrényt, fogast és egy fémből készült – évre, hónapra, napra beállítható – bélyegzőt, amellyel a fuvarleveleket hitelesítette. Cégjelzésű papíron kívül indigóra nem volt szüksége, mert a bizonylatokat a MÁV úgy nyomtatta, hogy ezek hátlapját fekete színű és tapadó festék borította. A felügyelőt egyáltalán nem érdekelte a MÁV által szállítandó tárgy, élőállat, mert ezek mérlegelése tőle függetlenül, az árufeladásnál történt. Ő csak a megállapított szállítási díj pontos, a megfelelő rubrikába való beírásával törődött. Arra sem fordított különösebb figyelmet, hogy ki vette igénybe a vasút teherfuvarozási tevékenységét, mert a szállítási díjat fizető személy arcából alig látott valamit a 20x30 cm-es ablakocskán, ahol a felek a pénzt befizették, a bizonylatot átvették, a finnyásabbak úgy fogva a papírt, hogy a fekete maszat ne kenje össze a kezüket. A felügyelő egykedvűen – meg kell azonban mondanom – kalligrafikus, ugyanakkor jól olvasható írással töltötte ki a szállítóleveleket, és akkor sem jött volna izgalomba, ha – teszem azt – olyan szállítólevelet nyújt be valaki, amely szerint feladták a helyi vasútállomáson Attila koporsóját. Nyugodt, kiegyensúlyozott, jámbor ember volt. Hivatalát, kis szobácskáját munka közben

csak akkor hagyta el, ha a természetes szükség a jobb esetben csak ammónia szagú nyilvános klozetre kényszerítette.

Egyébként pontosan tizenkét órakeresztelték az ablakocskáját, majd a szobáját – ezt különös gonddal, mert a fuvardíjjal délután számolt el, páncélszekerény pedig nem volt a szobában. Aztán nyugodt és kimért léptekkel elindult haza, hogy megebédeljen. Lakása kissé távol esett az állomástól, viszont ez azzal az előnnyel járt, hogy – egészségét ápolandó – sétát tehetett, oda-vissza. Egy óra múlva újra a helyén ült, felelőssége teljes tudatában: átvette a szállítóleveleket, a táblázat alapján kiszámította a fuvardíjat, az összeget megszámlolta, ha kellett visszaadott, a bizonylatot lepecsételte, aláírta, a lyukon kidugta az „arctalan” ügyfélnek és várta az öt órát, amikor ismét bezárta az árupénztárt, majd miután a napi bevétellel elszámolt, a jól végzett munka érzésével hazaindult.

Magával a helyiséggel, már tíz az árupénztárral a felügyelőnek különösebb gondja nem volt. Télen – enyhe széngázzal vegyes, de határozottan – meleg levegő vágta mellbe a lyuk előtt álló ügyfelet, nyáron pedig az évek óta olajozott padló avas szaga. A fűtést, kenést természetesen nem ő végezte. Az árupénztár vezetője az esztendő múltával előbbre jutott a ranglétrán, tehát a színen egy alacsonyabb beosztású vasúti dolgozó hozta a szobáscskába, ő gyűjtött be már korán reggel, hordta ki a salakot, sepergetett. Ablakot azonban soha nem kellett tisztítani, mert a lyukon kívüli egyéb nyílászárók előrelátóan piszkosszűrőre voltak mázolva, vagy az ablakszemeket különféle felhívások, hirdetések takarták, ennél fogva a szobáscskában a nap túlnyomó időszakában égett a villany. Beszélgetésre, netán magasabb szintű véleménycserére eleve nem kerülhetett sor, mert a felügyelő a negyvenegy esztendő alatt – szintén állandóan – egyedül ült a szobáscskájában. A forgalomtól függően hol több, hol kevesebb szállítólevelet töltött ki, írt alá, pecsételt le, egyébként pedig ült, várta a legközelebbi ügyfélre, nem gondolt semmire, munkaidőben, illetve ügyfél híján nem olvasott újságot, Pengős Regényt, klasszikusokat, nem fejtett rejtvényt: ült, emésztett, élt, szolgálta a vasutat hűséggel.

Országunk-világunk eseményeiről mégis tudomást szerzett a felügyelő, mert otthon átböngészte a lapokat, amelyek címe és tartalma a korok változását követve szintén változott. Sőt, növekvő fizetése azt is lehetővé tette, hogy rádiót, később tévét vásárolt, és a készülékek nem álltak némán a hitvesi ágy éjjeli szekrényének tetején. Azonban sem az újságban, sem a rádióból, tévéből elhangzó hírek, képek nem váltottak ki belőle különösebb érzést. E mérsékelt, sőt inkább közömbösnek nevezhető magatartásból következett, hogy nem volt soha tagja semmiféle pártnak, szervezetnek, egyesületnek, sem a Horthy-korszakban, sem a világháború után. Legfeljebb az egyházzal tartott némi kapcsolatot, de csak a feleségére való tekintettel, aki viszont vallásos lélek volt. Túlzás lenne azonban állítani, hogy gyakran koptatta a templom küszöbét, ezért senkinek sem jutott eszébe, hogy presbiternek jelöljék vagy válasszák, viszont dicséretére legyen mondva, hasonlóan viszonyult a világi élvezetekhez, a korcsmákhoz, vendéglőkhöz is. Nem volt ugyan antialkoholista, de soha senki nem látta nyilvános helyen sörözés, kvaterkázás közben, soha nem húzott a primás vonójába pengős, sem forintos bankót. Még halkan sem játszott a fülébe kedvenc nótáját a banda, mert a felügyelőnek ilyen nem volt. Egyszer részt vett az unokatestvére lakodalmán, amely igazi falusi lagzi volt. Enni-innivaló bőven állt a vendégek rendelkezésére. A táncolókról és a cigányokról szakadt a verejték, rekedtre dalolták magukat, de ebben a hacacaréban csak a felügyelő ült színjőzanan az asztal mellett. Délután öt órától hajnali hatig legfeljebb két nagyfröccsöt fogyasztott. Méltán kiérdemelte

volna, hogy a felesége falvédőt hímezzen az ismert szöveggel: „Az én férjem csak a vizet issza: / Nem is sírom leányságom vissza”. – E mély tartalmú versike csak azért maradt el a konyha faláról, mert a felügyelő felesége nem foglalkozott hímmel. Időt agyonütendő a felügyelő néha, de csak vasárnap délután, szűk baráti körben kártyáztatott és csak ultit, filléres alapon. Mindig biztosra ment, nem kockáztatott, ennél fogva soha nem nyert, de nem is veszített jelentősebb összegeket.

Történelmünk nagy eseményei nyomtalanul múltak el a felügyelő fölött. A nyilasok nem keresték halálra haladó magatartása, a kommunisták nem üldözték jobboldali volta miatt. 1944 nyarán tudomásul vette az árupénztár forgalmának csökkenését, amely abból következett, hogy sok volt a katonai szállítás a MÁV vonalain. De az sem váltott ki benne különösebb felháborodást, hogy később a katonák helyett csendőrök nyüzsögtek az állomáson a kisváros zsidó lakosainak bevagonírozása végett. Ez a ténykedés az árupénztárt nem érintette, ilyen jellegű „szállítmányok” esetében nem kellett aláírni, pecsételni.

Az új világ a felügyelő életében csupán annyi változást hozott, hogy leszokott a dohányzásról. Eddig sem volt rabja a nikotinnak, hiszen a legolcsóbb cigarettát szívta, azt is kettétörve és szipkából, szigorúan meghatározott időközökben. A dohányzásról való lemondás nem valami önuralom eredménye volt, hanem egy gyógyszer szigorú rendben történő beszedése. A kúra sikerrel zárult, a szutykos fa szipka a tűzbe került, ettől kezdve a felügyelő lakását, az árupénztár levegőjét nem rontotta többé a cigarettafüst.

No persze más változást is történt a felügyelő életében. Pengő helyett forintban számolt, viszont a fémbélyegző, a szállítólevél ugyanaz maradt. A felügyelő zökkenőmentesen tért át a „feudálkapitalista–horthysta–fasiszta” rezsimből a „népi demokrácia” útjára, vagy hogy a szakmájánál maradjak: sínpályájára. A váltót nem ő kezelte és ennek állításába a maga részéről soha nem szólt bele. Nem lett élmunkás, nem éltette Sztálint és Rákosit, 1956-ban nem volt sem forradalmár, sem ellenforradalmár, változatlan nyugalommal ült szobácskájában, számolt, aláírt, pecsételt.

Lehetetlen, de felesleges is volna kinyomozni, hogy a felügyelő 41 esztendő alatt hány fuvarlevelet pecsételt le, az viszont kiszámítható, – jöllehet nem a tőle megszokott pontossággal – hogy nagyjából 11700 napot töltött a MÁV szolgálatában. Természetesen a hűség túlnyomó többsége mégis a feleségnek, a családnak jutott, végtére is a felügyelő csak nyolc órát tartózkodott az árupénztárban, a nap további részét szerettei körében töltötte. Már második évét töltötte a vasútnál, amikor megnősült. Felesége illő hozományt, bútorokat kapott, de ezek a négy évtized év alatt semmivel sem bővültek, legfeljebb a használat folytán koptak. Az ifjú feleség nem örökölte viszont anyjának pedánságát. Bérelt lakásuk két szobája olykor a rendezettség képét mutatta, de a konyhára ezt a legnagyobb jóindulattal sem lehetett elmondani. Fürdőszobájuk soha nem volt, tehát kád-kagyló sikálásával nem kellett időt tölteni a családnak. Elismerés illeti azonban a felügyelő feleségét, hogy a nem éppen bőséges fizetést úgy tudta beosztani, hogy ebből tellett kosztra, s ezen kívül két gyermekük és a maga számára tisztességes ruhákat tudott venni. A felügyelőnek 41 esztendő alatt ilyen gondjai nem voltak, egyenruhában járt, még az esküvői képen is ebben feszít.

„Hol a boldogság mostanában” – ismétli a kérdést híres költőnk egyik versének refrénjében. A felügyelő ezt nem kereste, mert ez a kivételes adomány végigkísérte életútját. Nem voltak különösebb igényei, nem érezte a siker jó ízét, a kudarc keserűségét, a szegyen pírját, nem lázongott és lázított, nem szitkozódott vagy káromkodott, egyszerűen

tudomásul vette a tényeket. Noha lett volna joga a tényért falhoz vágni, amikor a felesége kozmás levest, lötytyedt főzeléket, odaégett húst, desszertként keletlen pogácsát, laposra sikerült süteményt tálat elébe. A felügyelő szó nélkül elfogyasztotta az ebédet, vacsorát. Nem zsémbelt a konyha rendetlensége miatt, nem kuncsgorgott a tanácsnál, hogy lakásába fürdőszobát építsenek szép fali csempékkel. Soha nem fenyegette az a veszély, hogy mialatt ő az árupénztárban hűségezen pecsétel, a felesége dévajságra adja magát. Kölcsonösen megbíztak egymásban, hiszen a felügyelő sem volt soha szoknyapecér. Boldogságot és örömet jelentettek a felügyelő számára a gyermekek, növekedésük, iskoláik, sikeres pályafutásuk. Jóval nyugdíjazása előtt lett többszörös nagypapa és később is élvezte az öregkor minden szépségét, békességét, ha egyáltalán ezt az állapotot még fokozni lehet.

Amint láttuk, az élet nem sok gondot okozott a felügyelőnek, de ő sem szállt perbe az élettel, tehát a halál ugyanígy bánt vele. Nem szenvedett, csendesén és szerényen halt meg. A körzeti orvos nem próbálta különféle injekciókkal kiszabadítani a halál karmaiból, nem végzett rajta bravúros műtétet klinikai professzor. Egyszerűen meghalt, a gyászjelentés szavait idézve: „Az Úr magához szólította”. Távolról sem illett volna a felügyelő halálára az anekdotabeli eset, amely szerint két barát találkozik egymással: – Mi a csuda, hát te még élsz, hiszen halálhíredet hallottam! – mondja a fiatalabb. – Igen, az Úr magához szólított, de én nem mentem! – válaszolja az idősebb. A felügyelő minden hercehurca nélkül ment, még a halálba is boldogan, és itt kezdődik a megdicsőülése.

Ebben azonban nem őt illeti az elismerés, nem őt kell szerénységgel gyanúsítani vagy vádolni, mert a felügyelő a gyászjelentés szövegében magasztosult fel, vált nagygyá. Ezt a szöveget pedig nem ő fogalmazta. A hitelesség kedvéért idézem a gyászjelentés vonatkozó szakaszát: „N. N. ny. MÁV felügyelő. Élt 70 évet, ebből 39 évet boldog házasságban, 41 évet a MÁV hű szolgálatában. Tavaszra várva, boldogan hunyta le szemét örökre 19... febr. 25-én”.

A felügyelő tehát várta a tavaszt, ámbár erre semmi elfogadható okot nem látott. Nem kellett aggódnia a fagykárók miatt, mert gyümölcsöse, szőlője, de még egy talpalatnyi kertecskéje sem volt, ahol nyugdíjas korában elpepecselt volna. Méhészettel sem foglalkozott, így nem kellett tervet készítenie a májusi virágzást követő legeltetésről, akácok erdők felkutatásáról. A tavasz legfeljebb a fűtési szezon végét jelenthette számára, a szénhordás, salakozás megszűnését.

A felügyelő „boldogan hunyta le szemét”. Boldogan meghalni: ez valami kivételes eset. „Nemo ante mortem beatus” – senki sem boldog a halála előtt. Hérodotosz szerint Szolón, a nagy athéni államférfi mondotta ezeket a szavakat. Valóban, a legtöbb ember fél a haláltól és csak a hőstől, zseniktől maradhatott fenn ilyen valódi vagy képzelt kijelentés. „Boldogan halok meg – mondhatta a Nobel-díjas tudós –, mert az emberiség javát szolgáltam!” Sajnos, rejtély maradt számomra, hogy miért halt meg boldogan a felügyelő. Aligha okozhatott számára örömet, hogy a neve, bár halála után, de egyszer nyomtatásban és öles betűkkel megjelenik majd. Lehetséges, hogy mint mérsékelt vallásos lélek, hitt a mennyei boldogságban, a feltámadást követő örökéletben. Ismétlem azonban, a mélységes hit nem volt jellemző rá. Az bizonyos: a halála előtti percekben nem lehetett boldog, mert csak annyi ideje és ereje volt, hogy az ablakot kinyissa, és kiszóljon az udvaron teregető feleségének: – Erzs, gyere, nagyon rosszul érzem magam! – Mire az asszony beért a lakásba, a férjét már holtan találta.

A gyászjelentésben naggyá vált, megdicsőült felügyelő eltakarítása – mi tagadás – elég közönségesen történt. Két napig feküdt egyedül, az egész télen fűtetlen, tehát az áru-pénztárhoz képest cudarul hideg szobában, amíg a hullaszállítók érte jöttek. Éjjel egy 25-ös égő világította be a szobát, jóval gyengébb fénnel, mint az áru-pénztárt, mert az özvegy a villanyszámlára is gondolt. Nem öltöztették a díszegyenruhájába, nem ravalozták fel lángoló kandeláberekkel, gyertyákkal, ékes szemfedővel. A fájdalmas szívű gyászoló család elhamvasztotta a felügyelő hült tetemét, megtakarítva ezzel a koporsó és a sírhely árát.

Egy rokon lelkész temette az édesapja mellé, így még stólát sem kellett fizetniük.

Takács Béla írásművészete. Nyolcvan éve született Takács Béla (1930–1997) református lelkész, néprajzkutató, művészettörténész, a sárospataki, majd a debreceni református kollégiumi múzeum igazgatója. Munkásságának eredményei alapvetően tudományos és ismeretterjesztő könyvekben és tanulmányokban öltöttek testet, de olykor szépirodalmi igénnyel is írt. „Állomások” című novelláját a *Confessio* 1980/2. száma és a *Zempléni Múza* 2001/2. száma, „A kisézüst”-öt a *Confessio* 1983/2. száma közölte. Sajátos hangvételű, csehovi jellegű művek ezek, élményanyaguk az életből táplálkozik. Szerkesztőségünk a most közzölt, eddig publikálatlan kispróza közlésével tiszteleg a szerző születésének évfordulója előtt, egyúttal folytatja sorozatát, amelyben már nem élő pataki tanárok és tudósok nyomtatásban eddig meg nem jelent munkáit adja közre. A novellát sajtó alá rendezte: Bolvári-Takács Gábor.

Sleep

Áfra János

kivonulás

várt, és táncolt, mikor a fűtetlen szobába léptem,
meg akart lépni, de olyan komikus volt az egész,
utolsó megújulási kísérlet, ködös szenvelgés télen,
és nekem szar érzés, mert akkor már nem éppen
meglepődni mentem, hanem rövidre zárni azt,
ami másodjára halt el, de megölelte a kabátom,
lehajtottam a fejem, és nem csókoltam szájon,
bíztam abban, hogy valamelyikünk többet

nem lép ebbe a térbe, szomorú hosszúkás arcától
utoljára mégis bedobogott a szívem, de mit csináljak,
már késő volt, akkor, másodjára tényleg és végleg,
hánynom kellett attól a háztól, a túlzsúfolt szobától,
a plafonról lógó csillagoktól, ott volt a dohos múlt
mindenben, mindenhol, és az is, ahogy hideg asztalra
ültetett, ahogy végignyálazta testem, ahogy mellemre
markolt, bőr feszült meg a legfinomabb pontokon,

pontosan ott, és lent izzadt a combom, a homlokom,
de már csak testrészek mozgásszaga villan át néha
agyamon, ha az inzulint beadom, más nem köt hozzá,
csak emlékek a második próba reménytelenségéből,
sokszor mondta ugyan, hogy *az életem adnám érted*,
a közhelyei nyugtatattak, és hogy tudtam, egyszer
úgyis elhagyom, mégsem bomlik meg, mert egybe
tartják összezsúfolt emlékei és a rég elfelejtett nevek,

az ilyen alakokért olykor buta nők szenvednek ki,
én is kifolyattam, ami folyhatott, és ahova éppen,
így ürült ki a szív, így fagyott meg a szoba hidegében,
eszembe jut még néha egy többet nem harapó ajak,
az enyhe szájszag, és a merev, testemre feszülő kezek
utolsó mozdulata, ahogy előttem a szőnyegre simulnak,
miután elmondtam halkán, amit átgondoltam, vége,
ahogy egy arc nyögi bokámra, *ne hagyj el, még ne*,

*hisz megígérted, hogy soha, hogy sosem lesz vége!,
régen másra sem gondoltam, persze, mondtam is,
én ki akartam engedni vele együtt ezt a sok szelepet,
de most utoljára kellett szembenézni a bűntudatommal,
hogy elapasszam végre ezt a magába zuhant gyereket,
újra megígértem, hogy vele maradok örökre, sőt, többet
eszembe sem jut majd az ellenkezője, lassult reszketése,
és én, mint valami keresztet, magamra kényszeríttem*

ezt a kábult testet, és utoljára szoptam le, tiszta szívből,
aztán amikor hazakísért, elmondtam, hogy átgondoltam
séta közben, és mégsem lehet tovább, elég volt, ennyi,
mert ezek után nem lenne már a régi, soha semmi,
második kiborulásával nem is próbált meggyőzni,
kínosan néztem, hogy fetrengeni sem képes értem,
a halálról beszéltem, meg hogy nem kéne beadni
többet az inzulint, úgylis tönkretettem két életet,

másnap azonban megnyugtató érzés ébresztett,
újra tudtam szeretni azt, amibe be vagyok zárva,
lesétáltam a lépcsőn, a meleg nappaliba mentem
fehér fürdőköpenyben, a nyugalomtól beremegett
a mellem, reggeli után nézegettem a tükörben,
majd bűntudat nélkül nyúltam magamhoz
a zuhanyzó alatt, hiszen végre ismét sikerült
elképzelni egy tökéletesen idegen testet

Palágyi László

megváltás

azt mondd hajlongnak előttünk a mezők
azt mondom fújja őket a szél,
nézed a tájat az ablakon át
nézem az ablaküveget –
eddig sem eszme sem megszokás
semmit meg nem oldott csak elintézett

de álmodtam már tyúkot repülni az égen
én nem tudtam hogy ezen illik nevetni
csőrüket madárijesztőkbe vájták a varjak
gyufaszálak lángoltak föl a skatulyákban
és nem angyalok álltak a mozgólépcsőkön
de az emberről úgy mállott le a szerelem
mint a vakolat egy pesti polgárház faláról

azt mondd darabokra hullott
mert még a kezdeteknél tartasz
amikor még, hogy el ne vesszünk
szép csendben mindent elneveztünk
s nem érzed a törmelék megváltásszagát

Mester Györgyi

Édes élet

A nap még melegen süttött, lassan azonban végéhez közeledett a nyár. Peregtek a sárga levelek az öreg cseresznyefáról, augusztusi szelek bújócskáztak a szárazon zizegő lombok között.

Idáig nem nélkülöztek, valami mindig érett a kertben. Kezdődött az eperrel, folytatódott a ribizlivel és az egressel, azt követte a málna, a sárga és őszibarack, de mostanra már leérett a szőlő és a szilva is. Víz állt ugyan egy vödörben a kerti csap mellett, azonban a darazsak és a legyek nem szomjasak voltak, inkább valami édességre vágytak. Valami mennyei ízre, zamatra, melybe bele lehetett harapni, bele lehetett olvadni, elmerülni, feloldódni az édes mindenségben...

Előző nap még egyedül ebédelt az öregasszony a konyhában. Ide látszott az ablakon át. Reggeltől azonban gyerekek zsi bongása töltötte be a házat. A nagy, valaha fehér, mára szürkére kopott asztalt kivonszolták a fűre, a déli étkezéshez készült a család.

Öt terítéket raktak a nagypöttyös, papíryanagú abroszra, melyet a sarkoknál jól odaerősítettek, nehogy lefújja játékos kedvében a szél.

Az asztal közepére kancsó került, benne illatozó, teltsárga, édes nedű.

A hiányzó gyümölcslé! A kedvenc, a nehezen nélkülözött! A legyek és a darazsak azonnal körülzsongták. Egy közülük, a legbátrabb légy, a kancsó szélére telepedett. Már maga az illat orrbavágta, majdnem beleszédült a fenséges aromafelhőbe. Körbe-körbe mászkált az üveg szélén, lábait egymáshoz dörzsölgetve tanácstalanul toporgott, mit is tegyen. A poharak üresen álltak, az asztalnál még nem ült senki, az ebédre várók szanaszéjjel ténferegtek a kertben, várva az étkezéshez hívó szót.

Ha csak valahol elcsöppent volna egy csepp is az isteni nedűből..., de a terítő makulátlan volt, sehol egy folt. Mit tegyen? Még sohasem csinált ilyesmit. Belerepülni egy kancsóba, alászállni, lecsapni, akár a sas...Na, ez kicsit túlzás. Hogy jön ő egy sashoz? Azonban az érzékszervei mást mondtak. Meg volt mámorosodva, érezte, nem bírja sokáig. Átjárta a kábulat, szinte szédült...

Talán nem is alászállt, beleszédült a kancsóba, a gyönyörök mélységes kútjába. Először csak azt érezte, szája valami nedvesbe merül, majd lassan kezdett belészivárogni a tömény édes íz. Elárasztotta a melegség, bensőjét valami csodálatos érzés töltötte el. Boldog volt. Nem gondolt a társaira, se magára, az egész világ megsemmisült körülötte. Igen, a sok nélkülözés teljesen elvette az eszét. Aztán furcsa érzése lett. Valami belécsimpaszkodott, húzta lefelé. Minél gyorsabban, erőteljesebben rezgettette a szárnyait, annál rohamosabban süllyedt. Ráébredt a valóságra, el fog merülni, a cukros, sűrű lé lehúzza, megfojtja. Nincs kiút. Isten veled drága napfény, sose látlak többé! Elsötétedett előtte minden...akkor hirtelen valaki felkiáltott: Na, a legyek már előkóstolták az italunkat!

Azzal a családfő, szárnyainál fogva ujjai közé csippentve, kiemelte a kancsóból. Letette egy szalvétára, az asztal sarkára.

Sorban érkeztek a többiek, mindenki elfoglalta a helyét. Utolsónak a kisiskolás kamasz fészkelődött fel a székére. Meglátta a terítéke mellett éppen magához térő, félig alélt rovar, mely szárnyait tisztogatva készült visszatérni az életbe.

Fúj, egy döglődő légy! – kiáltotta, és nyomban agyonnyomta a pohara aljával.

Holdvilág

A lenvirág kékségű ég ibolyaszínűre fordult, majd mélyfekete lepel borult a tájra. A jellegtelen, fehér korong feltornázta magát az ég közepére, egyre feljebb és feljebb, hogy elfoglalja szokásos helyét, s ragyoghasson, de olyan áthatóan, hogy a szomszédos csillagok fénye csak sápadt utáztatnak tetszen mellette....

Egy krumplival megrakott szekér kocogott az úton. Gazdája a két sovány ökörral hazafelé igyekezett. A krumpli drága kincs, és bár munka közben rájuk esteledett, szekérra rakodták. Haza kell vinni, a földön, a puszta ég alatt nem maradhat. Reggelre lába kelne, s oda lenne az egész téli élelem. Ekkor az égen felragyogott a hold, és olyan erővel sütött, hogy végig bevilágította a szekér előtt az utat. Milyen szerencse, hogy holdtölte van – gondolta a gazda.

Ezalatt egy szegény paraszt és a kislánya ráerősítették a targoncára az utolsó rőzseköteget is, s az apa körbekémlelt. Csak most el ne kapjon bennünket az erdőkerülő, mert akkor lesz nemulass! Elveszi a nehezen összegyűjtött fánkat, nem tudunk főzni, fagyoskodhatunk majd a télen. Óvatosan, lassan közelítették meg az erdő szélét. Bárcsak ne sütné a hold, bárcsak koromsötét lenne, nem kellene tartanunk attól, hogy észrevesznek! A hold, meghallva az apa fohászát, vastag felhőpárnát húzott az arca elé, s eltűnt mögötte, mint ha csak bújócskázna. A rőzsegűjtők viskója a közelben volt, az átmeneti sötétség leple alatt szerencsésen hazaértek.

Amikor a hold eltolta maga elől a felhőt, ragyogó tekintetét egy megkapó jelenet vonta magára. Az almáskert – háztól távolabbi, alsó végén – egy hevenyészve összetakolt padon, fiatal pár üldögélt. A fiú kereste, de nem lelte a megfelelő szavakat. Valami nagyon szépet szeretett volna mondani a kedvesének Olyan szép vagy, mint a, mint a ... ekkor felnézett az égre – mint a ragyogó hold! A lány szelíden a fiú vállára hajtotta a fejét. Hang nem esett közöttük. Érelődött az első csók, de szemérmesek voltak mind a ketten, ezért hát a hold hátat fordított nekik, s feljebb kúszott, hogy egy hatalmas lombkorona teteje éppen eltakarja őt.

A folyóhoz sietve közeledett egy férfi. Valami elől menekült tán, vagy csak a szeretteit kívánta minél előbb karjába ölelni, ki tudja? A révésznak nem akaródzott, de aztán mégis

rállt, hogy átvigye a túlsó partra. Beszálltak a csónakba. A hold éppen akkor bukkant ki a lombok közül, s ezüsthidat vert a folyón át. A csónak halkán, nyílegyenesen siklott a kivilágított úton, s partot érvén ugyanolyan zajtalanul úszott vissza az innesső oldalra.

Egy szegényes berendezésű, komor hangulatú szobában ketten virrasztottak egy kiságy mellett, melyben páréves fiúcska vívta magányos harcát a magas láz, és a súlyos kór ellen. Az anya fáradt kezét az apa karjára tette. Pihenned kell – mondta. Holnap munkába mész. Ha elveszíted a munkád, elvesz a kenyerünk is. Elég úgyis a magunk baja. Az apa lassan kisomfordált a szobából. Szégyellte magát, hogy ő, az erős férfi pihenni tér, az asszony pedig tovább virraszt. A hold ekkor éppen az ablak elé ért, és erős fényével bevilágította a szobát. A kisgyermek az erős fénytől felriadt, akaratlanul is könnyek gördültek alá a szeméből. Függöny nem volt az ablakon, nem telt rá. A hold ránézett a sápadt kis arcra, melyet az ő fénye még fehérebbé fakított, aztán, megszánta az alvót, s fényét visszafogva, gyorsan tovaúszott.

Ahogy gyenge fénye mellett, tovább pásztázta az alatt elterülő, csendesen lélegző tájat, az egyik tanya kerítésénél mozgást észlelt. Két alak valami rosszban sántikált. Az egyik bakot tartott a társának, mire az átlendült az amúgy sem túl magas sövénykerítésen. Az udvaron, kihasználva a félhomályt, az ólak felé osont. Kisvártatva újra feltűnt, hátán duzzadó zsákot cipelt. Már épp elérte a kerítést, amikor a kitisztuló erős holdfény, felriasztotta az alvó háziakat. A gazda feltápászkodott, az ablakhoz ment, s az olcsó gyolcsból varrt függönyt odébb húzta. Ekkor a vakító fényben észrevette az idegent a ház udvarán. Azonnal átlátta, mi történik. Mezítláb rohant az udvarra, közben csak a seprűt kapta a kezébe. Kiabálására a tolvaj eldobta a zsákot, s a földön kisebb-nagyobb rikácsoló szárnyasok keltek lábra és szárnyra. A tolvaj elszelelt, de legalább kár nem esett.

A reggelbe hajló szürkületben már nem kellett a fény. A szekér hazatalált, rőzseláng mellett melegedett a család, a lány nem tudott aludni, mert az első csókon járt az esze. A révész és utasa révbe értek, a kis beteg kialudva magát a gyógyulás útjára lépett. A gazda hálát adott a holdnak, amely leleplezte a tolvajt.

A hold eközben égi pályája végéhez ért, reggelre egészen megfakult, elerőtlenedett. Az ismét jellegtelen, fehér korong aztán egész nap gyűjtötte az erőt, hogy estére fénye teljében ragyoghasson, de tudjon elhalványulni is, ha kell...

Nyerges Gábor Ádám

Hűtlen kezelés

1.

most töpreng, hogy csaljon-e velem
kimegy, rágyújt
míg én töprengök, hogy töprengjek-e
mire jutnánk valamire
az idő már nem jutna
idáig

2.

távkapcsolatban él de a neten
távmegcsalja azt a másikat velem
bár tudja jól hogy milyen igazi van
a jóképű rokonszenves távén mögött
sikamlós szavak esetén mosolygós
szmájlokkal védekezünk gondosan
nehogy elfajuljon
ez a véresen komoly szerelmi tragédia

3.

a gép meg közben helyettem is végkifejl
kattintok hogy letöltsek egy jobb verziót magamból
(a windows készen áll a frissítések telepítésére)
*de A Firefox azt észlelte, hogy a kiszolgáló
olyan módon irányítja át a kérést,
hogy az soha nem fog teljesülni.*

P. S.

I. Agónia

holt lombok hullása
lenge vasak táncai
álmodban pompásra
csiszolt érvek ráncai
öleljenek át

szívedben vérerek
közé bújó kis rögök
hangjával lépdelek
az ég belémfüstölög
a fák rámgújtanak

készítsünk képeket
amíg akad pillanat
életcelt kéreget
minden ami itt maradt
sajnálom, nincs apróm, mondog

II. Hunyász

most szilánkos öröksége mellett
egy percre megállok
nézem, s visszanéznek rám apró
méregzöld halálok

III. Egészség

és ti, sok hajdani bálvány
kiegítetek belőlem
mint a hullákból a járvány

IV. Sztornó

ja mégse.

Csíny

belenyaltam a krémbe,
ezt a mama sose hagyta volna.
fiacskám, minden gyerekkéz koszos,
mondta és a kezemet a víz alá dugta.
a papa nem a tévét nézte, már nem is tudom mit
nézhetett, nem emlékszem, de ült a fotelben.
ha meglátott bennünket, csak mosolygott.
én meg a papa mindig csínyen törtük a fejünket,
a mama volt a célpont. könnyű megijeszteni,
de hát, ilyenek a nagymamák.
a tréfa nem gyerekdolog, a papa fütyült egyet,
a mama be is csoszogott, hallgattunk némán,
és ahogy kell, megvártuk, amíg az ajtóig ér,
és elé álltunk. hol a leves, szóltunk rá.
ő csak a szívéhez kapott. morgott egyet,
s visszament a konyhába.

mama már az ágyban fekszik.
a földön ülve rajzolom azóta is:
a papát, magamat és a mamát.

Varga Bálint

más

élsz és észre sem veszed hogy szakadsz ki a világból, a valóságból, és szépen lassan teremtesz valami mást amit nem annak nevezel, amit általában egészséggel szoktak definiálni. csak vagy, de hogy hol és minek, azt már kezded feledni, és észreveszed, hogy másként éled meg a napok váltakozását, máshogy teljesedik be nálad az öröm, és másban. egyszerűen más. és szót nem találsz rá, csak kérded és mondod, hogy más. kérded a többit, és mondják, hogy más. nem veszed észre az embereket akik körülötted vannak, te csak vagy egy kiégett érzéssel, amelynek a nyomát csak tapogatódsz meg nyaldosod, és valami rémlik az emlékedben hogy még volt, mikor másokkal röhögteél, szórakoztál, söröztél, de mára valahogy nem találod őket sem magad, mert te valahogy vagy, de nem tudod leírni, hogy miként vagy. egyszerű unalom és a semmittevés alacsony színvonalának a délibábja lenne az egész élmény, vagy tényleg nem leled örömed az e világi dolgokban. mert vannak azok a tudatot módosító gondolatok, és kis játékok az elmédben, melyektől egyszerűen beteljesedik az öröm érzése, és olyan, mintha, de mégsem. aztán később észreveszed, hogy egyedül ez az, amiben ott van az apró kis dolog, ami feldob, és ha kimennél valahova, akkor csak jönne a szokásos rettenet, és a döbbenet, meg a többi hajtépés. vagy, létezel, lélegzel, élsz. ennyire egyszerű lenne az egész. de te raknád a pontot a végére, amikor is a tinta megdermed és képtelen kölcsönhatásba lépni a gravitációval, csak lóg ott a tollhegy végén, de még csak sejtet, hogy az akadályozó tényező az te magad lennél, vagy mégsem? ragaszkodsz ahhoz a ponthoz, és nem akarod a papírra hányni, majd ledobni a meszelő asztalára óbégatás közepette, hogy tessék, itt van, megírtam, hogy pukkadj meg. valami mást akarsz te azzal a tintával. körbenézel, átfutod a sorokat, mélyen elgondolkodsz. majd egy újfajta rettenet, vagyis csak ahhoz társított érzelencsomag, miszerint, csak ennyi? ezek után beindul a folyamat, ami már a rendszer háta mögött sokszor lefutott. a tervezés. de az akarat közbeszól a tapasztalattal karöltve, egymást nyaldosva, majd néhány apró mondat után pofon csapják azt. mert ők ketten

szépen egybe keltek, és gyerekeket neveltek. lett sok, csak hogy néhányat említsek: megszokás; unalom; félelem; nemtörődöm; meg sok-sok piszkos csetlő-botló csonka csúnyaságok. viszont eléggé szép házastársi életet élnek így ketten. én legjobban az akaratot sajnálom, mivel valamikor még volt tartása a tagnak, de mára. a tapasztalat megrontotta, és jöttek a gyerekek, és nem tudja már megcsinálni azt, mint régebben, hogy csak úgy kalandozzon az idegpályákon. felelősség meg a többi házassággal járó dolog. szóval most így állnak ott ketten, mögöttük a sok kis lurkó és leteremtették a tervezést, így az csak szépen nyugodtan összecsomagolja a kis papirosokat, és gondosan eldugja azokat a táskájába, hátha kell az még. így ülsz te ott a cseppnyi tintáddal a tollad végével, és nem tudod, minek is írtad ezt idáig, hisz mehetnél volna e helyett máshova. sörözni azokkal az arcokkal, akik azt mondják, hogy más, és nem értik a két mássalhangzó között megbújó mély magánhangzót. tán ezért kezdted el leírni azt a rondaságot. mert a más szó mély magánhangzóját szeretted volna kicsit fényesíteni, színesíteni, vagy csak egyszerűen leírni, hogy mennyire is mély az, de most, bizony, most félsz a pontot odabiggyeszteni a mondat végére, mert valami van még. és nem a kis sarkokban vagy az ágy alatt. inkább benne az ágyban, amikor ott fekszel, és behunyod a szemed, majd kinyitod, mert a fény köpte le azt, és jó gyorsan kimossa minden egyes nevet és emléket, amit te akkor annyira valóságnak éltél meg, annyira ragaszkodtál hozzá, és olyan szépnek találtad, és örültél, igazán örültél, hogy ott voltál, és veled volt ő is, és együtt eszeltétek ki a saját valóságotokat. így megveted, és gyűlölni kezded mindazt amit ez a fény éltet. de egy kicsit később ráismersz arra a valóságra azokban a dolgokban, így valamelyest megbékélsz vele. de más, és megint csak más. és most egy kicsit ércesre sikeredett ahogyan megkóstoltad, és nyelveden forgattad, mert ez nem az a mély magánhangzós volt, mint amiről te írtál. ezért megfogod a papirost és dühöngve összegyűröd, és hátad mögé hajítod, majd az szépen visszagurul a talpadhoz ültödben, ahogy halk suhanással lepattogott a kupac tetejéről.

Horváth Enikő

**Joyce után,
szabadon**

arcom a hamis kettősség
látszatában
figyelt engem,
ahogy a borostyánnak
keretet adtam...
elmerengve nem találtalak máshol,
mint éjjeli képzeletem
örvénylő mocsara felett lebegő lidércfényt...
mélybe húzó zöngéid
átfűzték a hangok járatait...
bágyadt kéz rebbent felém,
s néhány szaggatott mozdulat után
ráébredtem
önmagam űz gúnyt belőlem
intéseimnek karikatúrájával...
félelemtől növekvő
pupilla kutak bújnak
önnön függőnyeik mögé...
vaksötétben úgyis mindenki láthatatlan...
s kívántam Isten is hunyja le
mindig figyelő szemét...
nem látva kiutat rohanni kezdtem,
vállam az érkezőknek ütközött...
utam mentén mellettem elhaladva
egyre távolabb maradtak mögöttem...
a zsbongó tömegeből kinyúlt egy kéz
s vállamnál megragadva megállított...
én voltam...
s kipattant eddig zárt szemem...
becsületem fényébe burkolózva
szűntem meg
rossznak lenni...

Mezősi Miklós

Hiúság

Alekszandr Puskinnek

Hiúságból sosem elég
élet-gyertyánk úgyis elég
... akármerre tekingetek
kisgyerkőcöm ölelgetem
vagy szép lányok néznek engem
megölelnek tekingetnek
ideülnek elrebbenek
magányos fát szemlélgetek
tele szentély tele utca
beülök én most közjük
odébb rebben félénk lelkem
azt kérdezi álmodásom
büszke harcban vándorúton
hoggy hullámos hajba mártson
kaszás forma el ne siesd
van pár dolgom el ne szeresd
várd ki sorod ne sürgess hát
pihenj te is szükség lesz rá(d)

A. Gergely András

A „valóság pedagógiájától” a pedagógia valóságáig

T. Kiss Tamás könyve monográfia. Másként szólva: egytémájú mű a szónak abban a hagyománytartó értelmében, hogy a föltárandó témakör lényegében összes árnyalt kép-elemét úgy építi teljesebb összképbe, hogy sem idői, sem téri értelemben nem hagy hiátusokat, amennyiben ezt a tárgy és a források rendelkezésre álló egységei lehetővé teszik.

Impozáns ívű, széles merítésű áttekintésében szerzőnk a címben jelzett talányos témakör aprólékos rajzát adja, esetenként szinte konok precizitással mutatja be a magyar társadalmi önismeret – vagy mondjunk talán közismeret? – egy jellegzetesnek mondható korszakát (pontosabban inkább két vagy több időszakát), s világítja meg ezeknek szociálpedagógiai, mentalitáshistóriai és szociológiai összefüggéseit. Röviden: az 1960-as évek végétől az 1980-as évek végéig társadalomismereti gyakorlattá vált falukutató táborokról, valóságfeltáró terepkutatásokról olvashatunk, amelyek nem pusztán falujáró „népművelési” kirándulások voltak, hanem a (felnőtt)képzés sajátos színterei sok száz diák, s ennek révén egy egész nemzedék számára.

De miért „Tett-Helyek”, amelyekről itt szó van? Milyen helyek és milyen tettek nyomon követését vállalta T. Kiss, amikor kisöpört irattárak, megszűnő intézmények megmentett dokumentumaiból, egy elhalt (vagy tán csak „elaludt”?) mozgalom nyomában hiánypótló adatgyűjtésre, -fel-

dolgozásra, majd végül összegző műre vállalkozott? Mit találhatott azok körében, akik egykor e falukutató táborok felelős szervezői, elméleti iránymutatói voltak, s mit azoknál, akik akkor még diákként, kezdő kutatóként, tapasztalni éhes fiatalokként járták meg a „népismeret”, társadalomismeret első útvesztőit, vagy szereztek be sokadik meggyőző terepélményüket? S hogyan illesztette mindezt gondolati egységbe, elmondható formába, forrásműnek is alkalmas alapozó opuszba?

Akötet a társadalmi valóságismeret, a hazai valóságkutatás egy több ízben is reflektorfénybe került korszakával indít, amikor írók és publicisták, néprajzosok, jogászok és közgazdászok, orvosok és tanítók kezdtek bele olyan aktuális népismereti forrásanyag fölhalmozásába, amelynek „hasznosításától” azt remélték, hogy erkölcsi példázatul szolgál majd az irányító hatalmaknak, kormányzóknak és kisbírónak, tanfelügyelőnek és „nemzetnevelőnek”, lelkipásztornak és demográfusnak egyaránt. A kiegyezéstől a második világháborúig tartó időszakban, különböző helyszíneken és el-eltérő témaköröket vállalva „kirajzó” társadalomkutató táborok különböző tónusú, esetenként más-más mélységű, de pedagógiai értelemben fölöttébb tanulságos összképet adtak akkoriban az ország népeiről, s e társadalomismeret rangja mindmáig komoly becsben maradt. E közmegbecsülés, és számos húszas-harmincas-negyvenes években megjelent terepkutatás későbbi

újramejelenése serkentette a hatvanas évek végétől ismét megkezdődő mozgalmat, nemegyszer épp azok részvételével, iránymutató segítségével vagy elméleti és gyakorlati irányításával, akik egykor tagjai, alkotói voltak a mozgalmas vidékjárásnak vagy később a NÉKOSZ-os „valóság pedagógiájának”. Tettek inspirálták a hatvanas-nyolcvanas évek egyetemista korosztályát, hogy tényleges valóságismeretre törekedjen, s a Helyek maradtak befogadókészek, ahol választ remélhettek a kérdezők. E helyek és helyszínek szolgálták anno a népi írók mozgalmának is megdöbbentő információval, letaglózó állapotrajzzal, s váltak ugyancsak kontrasztos „másság” helyszínévé utóbb azok számára is, akik a könyvekből és tanítási órákon kapott társadalomismerettel nem lehettek elégedettek, ezért kíváncsisággal vállalták a tapasztalás kínját és örömeit. E kötetben is ugyanúgy ráláthatunk a magyar társadalmi „mélyvalóság” egyes tereumaira, az ott járó felfedezőkre, és elcsodálkozhatunk „saját indiánjainkon”, akiket éppoly kevésbé ismerünk, mint a csiwavákat vagy kwakiutlokat.

T. Kiss tettekről beszél, amikor a magyar társadalomkutatás évszázados hagyományának rangját vázolja föl, s midőn a félév-százados rejtett feszültséget körvonalazza: kiknek és milyen társadalomismeretre volt szüksége, kik és miért kerestek új utakat a valóság vonzásában, hogyan és mikor találkozhattak érdemben azokkal a helyekkel, ahol a történeti kontinuitás még honos volt, vagy ahol a szocializmus-kori megalomániás fejlesztési elgondolások épp a hagyomány értékeit számolták föl a leghamarabb. Tevőleges, a megismerésért tenni képes és hajlandó kutatókról, egyetemi hallgatókról, helyi népművelőkről, tanáreberekről, lelkiatyákról és kombájnosokról vagy fóliás kertészekről és tanyai iskolásokról van szó ezekben a tábori ta-

lálkozásokban. No meg tudományos igényű kérdésfeltevésekről és helyi igényű válaszokról, újrakérdezésről és más válaszókról. Tettek, tenni akarások és helyszínek, helyi színek és tettvágyak egyvelege rejtőzködik e sorok mögött, ahol a fölsorolások, tematikus listák, táborigramok, kutatói aspirációk hordozzák a megismerés vágyát, vagyis annak igényét, hogy a társadalmi valóság megismerése nevelő eszköz legyen azok kezében, akik a teljesebb tudás, az igényesebb belátás vagy a nem evidens történések mögött rejlő titkok megfejtésére merészek. Elkezdődik ez a folyamat akkor, amidőn a társadalomismeret nemcsak hiányos, elavult, hiteltelen immár, de amikor már kénytelen fölébredni a gyanakvás, hogy azért nem lehetnek érvényesek jobbító Tetteink, mert nem ismerjük a Helyek szellemiségét, nincs reális képünk a „genius loci” milyenségéről. A húszas-negyvenes évek falu-, tanya-, város-, lakótelep- és barlanglakás-kutatói nemcsak tapasztalni és megfogalmazni, felkiáltó módban közreadni törekedtek társadalmi tapasztalataikat, hanem hittek is abban, hogy a társadalmi valóság pusztá felmutatása is olyan didaktikai, pedagógiai, mentális hatású lehet, hogy talán megrengeti a magabiztos „mindentudás” bevehetetlen falait, és szolidaritást ébreszthet a megoldást keresők körében. A valóság pedagógiájában hinni azóta is felelős kötelessége a jobbító igényű értelmiségi szereptudatnak, a „Fáklya” példájával fényt, kiutat, megoldást kínálva azoknak, akiknek erre talán már igénye sincsen. T. Kiss e valóságpedagógiai előtörténetről vezetni tábor-kalauzát addig a „rendszerváltás előestéjén” fogant állapotig, mikor már a pedagógia valóságának kellett szembesülnie a kutatások megfogalmazásával, az egyre reménytelenebbé váló valóságismerettel, a növekvő érdektelenséggel, amely az intézményesült önismeret-kutatást körülvette.

A kötet íve tehát a valóságismeret és a megismert valóság közötti támpontok között feszül. Súlypontos fejezetei három egységre, vagy időkörre tagolódnak: elsőként a két világháború közötti falukutatói és társadalomismereti előzményekre, tudománytörténeti örökségre épülő tudástárat veszi szemügyre és ismerteti bőséges forrásanyagra utalva. Erre alapozza, de a történeti és kutatáselméleti cezúra okán (a negyvenes-ötvenes évek hamisvalóság-tanításai közepette „nem lett volna szükség” szociológiai önismeretre...) ettől el is különíti a hatvanas évek végétől a nyolcvanas évek végéig ívelő korszak megrajzolását a második nagyobb blokkban. A harmadik korszak napjaink reflexiója e korábbi kettőre, részint már a szerző attitűdjéből, szakmai életútjából és korábbi publikációiból vagy tevékenységeiből is fakadó okok alapján. A három történelmi pillér közötti időszakban ugyanakkor kénytelen például „átlépni” a negyvenes-hatvanas évek településkutatói és honismereti szakaszát, amelyből szinte teljes mértékben hiányzott a formális statisztikai-demográfiai vagy sematizált struktúra-leírás meghaladni képes közismereti forrásanyag. Hiányoztak a szervezett kutatások, s annak megvallása is, hogy nem tudjuk, amit tudunk kéne: miként áll a helyzet a faluban és a rurális társadalomban, s milyen tettekre volna szükség azokon kívül, amelyeket az osztályideológia előír.

Ismét csak a tettek és a helyek! Ahogy a kötet vége, az „együttes élmény” igénye és ez igény ellehetetlenülése szinte előre jelzi a tettek, a cselekvés, a segítség reménytelenségét, úgy a „mozgalmi” cél, a valóság-megismerés vágya is egyre okafogyottabbá válik. A kilencvenes évek-

től lényegében megszűnnek a kutatótáborok, elmarad a támogatás a társadalomismereti tudásterületek fejlesztése terén, elhalnak önismereti kurzusok, elnéptelenednek a népfőiskolák, relativizálódik a helyek értéke és a tettek tartalma. Új korszak indul a rendszerváltó évekkel, ahol a szerző már abbahagyja áttekintését. De hogy célja és normái, értékelő gesztusa és felelős vállalása miként hat vissza a valóságismeret és a társadalmi terepismeret oktatásának egészére, erről még ő maga vall záró bekezdéseiben: „Az 1970-es és az 1980-as évek különféle elnevezésű táborainak vitathatatlan érdemei között szükséges számon tartani, hogy valamennyi jelentős szerepet vállalt az új értelmiségi elit kialakításában, amely a rendszerváltás időszakában (1989/90) meghatározó, azt követően pedig különféle területeken fontos szerepet töltött be.”

T. Kiss Tamás nem először fog monografikus műbe, s jól ismeri ennek játékszabályait, formanyelvét, kötöttségeit. Amit e munkájában összeállított, azt nem tette meg más, s emiatt akkor is alapművet alkotott, ha az utókor (talán más források ismeretében, más aspektusból vagy más horizont felvázolásával) majd kiegészítéseket fűz hozzá. Tanítani, tudni, kételkedni és kérdezni egyaránt fontos maradt azoknak, akik helyek és tettek összefüggései között keresik a válaszokat és újabb kérdéseket. Tudomány és társadalom, társadalomtudomány és tudástársadalom nem csupán szójátékok elemei, hanem a változó világ reflexív felfogásának eszközei. Legalábbis addig, amíg a tettek és a helyek különbségei még a valósághoz viszonyulás embernevelő hatásához tartoznak.

(T. Kiss Tamás: Tett(Hely)ek. Egyetemisták valóságkutató táborai Magyarországon a 20. században. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2007)

Egeresi László

Ismeretlen föld a Holt-tengertől keletre

A *Kréné* jól ismert az orientalisztikát művelő és olvasó nagyközönség előtt. A sorozatban eddig csupa olyan könyv jelent meg, amelyek továbbvitték és mélyítették a hazai óorkutatást. Méltán lett néhány év alatt az Új Mandátum Könyvkiadó az egyik legnépszerűbb kiadó az ókortudomány, különösen a bibliakutatás hívei között, hiszen a szakavatott szerzők (Karasszon István, Kószeghy Miklós, Fröhlich Ida, Jutta Hausmann) mind-mind élvonalbeliek, akik nemcsak szakértelmükkel, hanem érthető, nem ritkán humoros stílusukkal is lebilincselik az olvasót. Ez a könyv is szépen illeszkedik a megjelentekhez. Külsejét illetően hasonló a sorozat többi tagjához: esztétikus borítólappal, erős kötés és szép tördelés jellemzi. Önmagában ez természetesnek tűnhet, de manapság nem az: annyi igénytelen, rosszul tördelt, csúnyán szerkesztett kiadvánnyal találkozni a mai magyar könyvpiacra, hogy a szép könyvnek tényleg lehet és kell örülni.

Tavaly Izraelben egy rendkívül jól felkészült idegenvezető, az erdélyi szombatos ősköztől származó Tibor Jordániára mutatva így szólt, amint Maszada felé haladtunk: „ha valaki meg akarja ismerni a bibliai Izrael történelmét, akkor a Jordán túlsó partját is be kell járnia.” Ezek a szavak jutottak eszembe, amikor debreceni kollégám könyvét a kezembe vettem. Még a teológiai oktatásból is jócskán kimarad a Jordántól keletre fekvő területek történelmének és bibliai tradícióinak a vizsgálata. Ilyen

szempontból hiánypótló alkotás született. Magyarországon ugyanis Rosenblüth Márton 1938-ban publikált *Móáb népe és története* című művének megjelenése óta senki nem foglalkozott ezzel a témával. Azóta pedig sok minden történt a bibliakutatásban. Két dolgot hadd emeljek ki. Egyrészt „felfedezték”, pontosabban elkezdték felfedezni a Jordánon túli területeket. Végre elkezdődött a térség régészeti feltérképezése. Bár aránytalanul kevés a feltárt terület a Jordán nyugati oldalához képest, megindult egy olyan folyamat, amely egyre több fekete foltot világít meg a térkép e részén. A másik az izraeli történetírás, illetve a korábban „bibliai régészetnek” nevezett diszciplína teljes átértékelése. Huszonöt-harminc éve a régészek „egyik kezükben az ásóval, másik kezükben a *Bibliával* végezték a feltárást.” E szakmai körökben jól ismert mondat azt jelenti, hogy a régészet céljának a *Biblia* igazolását tekintették. Bibliai személyeket, eseményeket, helyeket próbáltak kiolvasni a feltárt adatokból. Ma ez már nem így van. Elsősorban az újabb izraeli régésznevezékek teljesen szakítottak ezzel a felfogással (pl. Finkelstein). A feltárt adatokat elemzik, ennek során segítségül hívják forrásként olykor a *Bibliát* is, de már teljesen közömbös, hogy az eredmények megerősítik vagy cáfolják a *Biblia* által leírtakat. Olyan Izrael történet is létezik már, amely egyenesen két történelmet ír le (Liverani tollából): *A Biblia* által leírt történelmet, s Izrael külső források-

ból összeálló történelmét. A kettő között olykor jelentős különbség van. S mivel a régi nézetnek is jócskán vannak hívei, a történelemfelfogás körül zajló disputa az ún. minimalista-maximalista vita néven még ma is tart. Ezen a ponton kapcsolódik a történetünkbe Hodossy-Takács Előd a maga koncepciójával, amelyet számomra nagyon szimpatikusan, így fogalmaz meg: „Az egyik legfontosabb forrásom a *Biblia* volt, de a kutatásban végig arra törekedtem, hogy ez a kötet Móáb saját történetét és kultúráját vázolja fel. Nem az izraeliták Móáb-képére voltam kíváncsi.” (8. o.) Ez szép és erősen minimalista színezetű felfogás, amelyet a szerző, dicséretes módon, végig következetesen megtart. Csak sajnálni tudom, hogy nincs sokkal több feltárt volt móábi tell (feltárára váró régészeti domb), amely alapján a szerző cizelláltabb képet adna e nép történelméről. Arról pedig csak álmodhatunk, hogy valaha is lesz olyan személy, aki régészként vezethetné egy ilyen hely feltárását magyar református egyházunk képviselőjében. Pedig a szerző soraiból sugárzik, hogy e térség rabul ejtette.

A könyv hiánypótló jellege és a szerző felfogása után ejtsünk néhány szót a mű szerkezetéről is. A kutatástörténeti áttekintés után a forrásokkal ismerkedhetünk meg: a bibliai és *Biblián* kívüli anyaggal egyaránt. A vallástörténeti értékelés Móáb nemzeti istenéről, Kemosról szintén ide illő rész. A kortörténeti és politikatörténeti áttekintés ugyancsak értékes. Az írott források elemzésénél nem tudom, mennyire szükséges a vaskor kronológiai kérdésének ismertetése. A szakemberek ismerik az Albright és Aharoni nevéhez kapcsolódó rendszereket, illetve az utóbbi módosított változatát, a laikusok számára azonban ez a rész alighanem felesleges és talán egy kissé unalmas. Ugyanítt, a források ismertetésénél olvasunk arról (40. o.), hogy a

térségben beszélt nyelvek leginkább dialektusnak tekinthetők. A recenzens osztja e nézetet, de sokan nem. Itt megért volna legalább jegyzetben hivatkozni néhány kutatóra és kiadványra. A forráselemzésnél, különösen a bibliai forrásoknál mutatkozik meg a könyv egyik gyengéje, a német szerzők szinte teljes mellőzése. Genezist magyarázni Westermann kommentárja nélkül? Aki külön kutatóintézetet hozott létre a teremtésmítoszok és az őstörténetek kutatására (Gen. 1-11), valamint megírta a monumentális kommentárját? Azért is sajnálatosnak tartom ezt a hiányosságot, mert egyébként jól látszik, hogy a szerzőnek „van szeme a héber szöveghez”, ahogy mondani szokás, és utána járt az ókori fordításoktól a legmodernebb szintet képviselő angol nyelvű fordításokig (*New Revised Standard Version*, *New International Version*).

A szerző a magyarországi lehetőségeket meghazudtoló szorgalommal gyűjtötte össze és dolgozta fel az angol nyelvű szakirodalmat Móáb minden előbb felvázolt kérdésponjtjával kapcsolatban. Ezzel a fokozott erőfeszítéssel tudom magyarázni, hogy egy-két alapvető magyar nyelvű tanulmány is kimaradt a bibliográfiából. A másik alapvető kifogásom az újabb keletű nyelvészeti munkák használata. Tudom, a szerző nem hebraista, de a kritikus olykor kegyetlen. Miért kell folyton a BDB-re hivatkozni? (F. Brown, F. – S. R. Driver & C. A. Briggs: *The New Brown – Driver – Briggs – Gesenius Hebrew and English Lexicon*. Hendrickson, 1990. A rövidítés a szerzők nevéből ered.) Tudom, hogy angolszász nyelvterületen évtizedekig ez volt a vezető héber szótár, de ma már ott sem ez a helyzet. Miután az új Köhler – Baumgartner szótárt (HALAT: L. Koehler – W. Baumgartner: *Hebräisches und aramäisches Lexikon zum Alten Testament*. Leiden, 1974, E. J. Brill. A rövidítés a lexikon címéből ered.)

lefordították és kiadták angolul (HALOT: L. Koehler – W. Baumgartner: *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*. Transl. M. E. J. Richardson, Leiden – Boston – Köln, 2001, E. J. Brill. A rövidítés itt is a címből ered.), azóta a BDB-t érdeme-sebb visszatenni a polcra. S akkor még nem beszéltem a Jenni–Westermann páros kézikönyvéről, amelynek egy ideje már szintén létezik angol fordítása. De mindez nem azt jelenti, hogy tartalmi tévedések csúsztak volna az elemzésbe. A szerző nagy türelemmel igyekszik megvizsgálni

minden részkérdést, s ennek gyümölcseit örömmel olvassuk.

Végül néhány szó a stílusról. Hodossy-Takács Előd szépen, pontosan és olvasmányosan fogalmaz. Csak egy-két elírás és stilisztikai hiba maradt a munkában. Összességében azt kell mondanom, hogy érthető nyelven, nagy szakértelemmel és kitartó szorgalommal megírt könyvet kaptunk tőle. Szívvel ajánlom e hasznos és érdekes olvasmányt mindazoknak, akik szeretnék megismerni Izrael – Jordánon túl fekvő – egykori szomszédját, Móábot.

(Hodossy-Takács Előd: Móáb. Egy vaskori nép Izrael szomszédjában. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2008. Kréné sorozat 9. Sorozatszerkesztő: Kőszeghy Miklós. A recenzió eredetileg a debreceni Mediárium c. folyóirat 2009/1-2. számában jelent meg, az átvétel lehetőségét köszönjük!)

Domestic Infelicity

Boros László

Földrajzi lexikon a Zempléni-hegységről

Zempléni-hegység: a Hernád és a Bodrog között fekvő, az országhatáron emelkedő Nagy-Milictől a tokaji Nagy-hegyig terjedő, 1620 km² területű hegy- és dombvidéknek a földrajzi irodalomban és ennek folyamánként a nagyközönség körében széleskörűen használt neve. A geológusok – mivel az valójában az Eperjes–Tokaji-hegységnek nevezett vonulatsornak az országhatár által kettévágott délebbi része – leginkább Tokaji-hegységnek nevezik. A hegység neve a 20. századi Magyarország részletes tájféldrajzával foglalkozó munkákban is sokféle alakban jelenik meg. Cholnoky Jenő pl. ezt írja (1936): „Innen keletre kezdődik a Zempléni-vulkánsor. Régebben magam is Eperjes–Tokaji-hegységnek neveztem, de az elnevezés helytelen, mert először is Eperjes már kívül van a vulkánson, másodsor pedig a Tokaji-hegy nincsen benne a sorozatban, s nincs is a végén, hanem a déli harmadrész közepén ugrik előre. Az elnevezés tehát helytelen. A vulkánson nincs egész területével Zemplén vármegyében, de nagyobb és főként értékesebb része igenis Zemplénben van s az elnevezés rövidebb is, talán helyesebb lesz ezt használni.”

Hazánk e kis, de mégis jelentős szeletének alaposabb megismerését szolgálja a 2009 tavaszán napvilágot látott, terjedelmében, tartalmában és külső megjelenésében egyaránt impozáns munka, amelyből cikkünk első bekezdését is idéztük. Címében „földrajzi lexikon”, de kezünkbe véve és

tanulmányozva kiderül, sokkal több ennél. Olvasói sokoldalúan vehetik szemügyre egyik legszebb tájunkat, a Zempléni (Tokaji)-hegységet, az ott élő népesség életét, múltját, jelenét, gazdálkodását, alkotó tevékenységét, falvait, városait. Fokozza az értékét, hogy hasonló munka ez idáig még nem készült hazánkban.

Magyarországon (és mindenütt a világon) a lexikonokat erre szakosodott szerkesztőségek állítják össze külső munkatársak közreműködésével. A *Zemplén-hegység földrajzi lexikona* kivételt képez, mert a szerkesztési feladatokat három geográfus (Frisnyák Sándor, Gál András, Horváth Gergely) és egy informatikus mérnök (Mizsur Bálint) végezte. A kötet alapkonceptióját, a lexikonírást-szerkesztést Frisnyák Sándor emeritus professzor, a Zempléni (Tokaji)-hegység geográfus kutatója dolgozta ki és a felkéréseket követően, több mint három éven át irányította-szervezte a szerzők tevékenységét. A szócikkek írói olyan szakemberek, akik korábban is foglalkoztak a térség természet-, társadalom- és gazdaságföldrajzával, néprajzával, oktatás- és művelődéstörténetével. A Zempléni-hegység hazánk egyik legjobban feltárt, sokoldalúan kutatott területe. Tudományos feltárásában a 18–19. században a pataki kollégium tanárai, a 20. században a természet-, társadalom- és történeti földrajzi vizsgálatában előbb a debreceni egyetem (Kádár László, Pinczés Zoltán, Kerényi Attila, Csorba Péter, Süli-Zakar István), majd

az 1970-es évektől a nyíregyházi Besse-
nyei György Tanárképző Főiskola oktatói
jeleskedtek. A geológiai szerkezet, az ás-
ványi nyersanyagvagyon kutatásában az
Állami Földtani Intézet, a debreceni és a
miskolci egyetem (Földvári Aladár, Székiné
Fux Vilma, Pantó Gábor) tudósai és az itt
élő gyakorlati szakemberek (Mátyás Ernő)
vettek részt.

A mű a Zempléni-hegység kutatási ered-
ményeit foglalja össze szócikkek formá-
jában, tudományos igényvel, közérthető
megfogalmazásban. Egyszerre kíván
tájékoztatni és a további tájkutató-érték-
feltáró munkát segíteni. Az első magyar
tájföldrajzi lexikon megírásában negyven
kutató, egyetemi és főiskolai oktató, mu-
zeológus és a szerencsi gimnázium taná-
ra vett részt. Egy recenzióknak nem lehet
feladata valamennyi szerző nevét felsor-
olni, de azért engedtessek meg néhány
közreműködőt megemlíteni: Beluszky Pál,
Bencsik János, Dobány Zoltán, Fehér Jó-
zsef, Frisnyák Sándor, Frisnyák Zsuzsa,
Gál András, Gööz Lajos, Gyarmati Pál,
Horváth Gergely, Jósvainé Dankó Katalin,
Kókai Sándor, Papp-Váry Árpád, Pinczés
Zoltán, Süli-Zakar István, Tamás Edit, Tóth
József, néhai Tuba Zoltán, Viga Gyula.
(Közülük többen a *Zempléni Múza szer-
kesztőbizottsági tagjai, illetve szerzői – a
szerk.*). A kötetben több mint 1000 szó-
cikk, 311 fénykép (döntő többségében
Frisnyák Sándor felvételei), térképvázlat,
grafikon és földrajzi modell, továbbá 28
földrajzi táblázat és igen terjedelmes (36
oldalt kitevő ajánló bibliográfia található.
Ez utóbbi Kozma Katalin, Horváth Gergely
és Frisnyák Sándor munkája. A kötetről,
a Zempléni-tájról nagyszerű összefogla-
lót ad a Frisnyák Sándor által készített 32
színes fényképfelvétel, amely mintegy le-
zárja, összefoglalja a munkát. A szócikkek
a földtudományok, a botanika és zoológia
legújabb eredményeit és szemléletmódját

jelenítik meg, de történnek utalások a ré-
gebbi kutatásokra (a Zempléni-hegység
tudományos feltáróira) is. A hegység ku-
tatásának őscentruma a pataki kollégium,
egykori tudós tanárai, így néhány szócikk
a földrajzoktatás és -kutatás helyi, tájunk-
hoz kötődő hagyományait is bemutatja.

A lexikon foglalkozik a táj kialakulásával,
geológiai szerkezetével, felszíni forma-
kincse (geomorfológia) jellemzésével,
klímájával, vízrajzával, talajai leírásával,
növény- és állatvilágával, népesség- és
etnikai földrajzával. Áttekinti az emberi
tevékenységi formák idő- és térbeli válto-
zásait, a településhálózat kialakulását és
fejlődését, infrastruktúráját, a gazdasági
élet különböző ágazatait (pl. a világhírű
Tokaj-hegyaljai szőlő- és bortermeléssel)
stb. A településekről egységes felépítésű
szócikkek készültek, amelyekben rövid
történeti-művelődéstörténeti jellemzések
is helyet kaptak. De találunk olyan alapve-
tő információkat is, amelyek a természeti
és kulturális örökség mellett a mai társa-
dalmi-gazdasági valóság értékeléséhez
szükségesek. A települések adatai ösz-
szehasonlításokra alkalmasak és a helyi
politika formálásához, örökségvédelmi
és fejlesztési koncepciók kialakításához
is felhasználhatók. Ugyanakkor a lexikon
(tárgyának és címének megfelelően) tár-
sadalmi, politikai, művészeti stb. témakör-
ökkel nem foglalkozik.

Életrajzi szócikkek készültek azokról a ku-
tatókról, akik tevékenységükkel hozzájá-
rultak a Zempléni-hegység megismerésé-
hez. Talán az egyik szerkesztőt – Frisnyák
Sándort – hiányoljuk a felsorolásból, aki
szerénységből kihagyta magát – pedig
igen sokat tett a zempléni táj kutatásában,
történeti-földrajzi feltárásáért, és e lexikon
megjelenésében is elévülhetetlen érdemei
vannak. Külön említést érdemelnek azok a
témák, amelyek a Sárospatakon folyó föld-
rajzoktatással és tankönyvírással kapcsola-

tosak. Comenius pataki működésétől kezdődően – sok nagyhírű kollégiumot is megelőzve – a földrajzi ismereteket is tanították. 1845-ben Szeremley Gábor pataki tanár „A földrajz rövid vázolata” c. tankönyvében elsőként használta a földrajz megnevezést a korábban elterjedt geográfia, földisme és egyéb szóalkalmazás helyett.

A *Zempléni-hegység földrajzi lexikona* jelentős szakmai (tudományos) alkotás. Alapmű a polgármesterek, jegyzők, kisvállalkozók, s az egyre jelentősebbé váló idegenforgalom menedzsmenete számára is, segíti a tervezést, a település- és gazdaságfejlesztést. Hozzájárulhat az ökoturizmus, a falusi és gyógyturizmus növekedéséhez, a szőlő- és borgazdaságok fejlődéséhez. Fontos forrása lehet

a honismereti munkának, a földrajz-, biológia- és történelemoktatásnak. A lexikon írásának és kiadásának anyagi alapjait a helyi támogatók (polgármesterek, jegyzők, iskolák, egyesületek, alapítványok, vállalkozók, a hegyaljai szőlősgazdák és borászok) teremtették meg. Példamutató áldozatvállalásaikban – a nemes ügy támogatása mellett – az a felismerés is szerepet játszott, hogy a táj természeti szépségei, történelmi-kulturális öröksége, a tokaj-hegyaljai szőlőkultúra és a bor évszázadok óta kialakult hírneve ma is piaci érték. A szerzők és szerkesztők remélik, hogy a lexikonban rendszerezett ismeretek (örökölt és ma születő értékek) közreadásával az itt élő népesség táji identitása is erősödhet.

(A Zempléni-hegység földrajzi lexikona. Szerk.: Frisnyák Sándor – Gál András – Horváth Gergely. Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajz Intézete – Bocskai István Gimnázium, Nyíregyháza – Szerencs, 2009)

Sleep

Arday Géza

Arcképek az emigráció irodalmából

Lelkek tükre az író, a hazáján kívül is. Ha ez a tükör nem sima, hanem karcos, vagy nem elég tiszta, akkor a tükörkép is homályos lesz, s nem elég éles, ám az irodalmi emigráció egyes magyar alkotóinak biztos kézzel sikerült éles képet láttatni és egyéni teljesítményt nyújtani. Magyar irodalmat nemcsak Magyarországon írnak, adnak ki, ítélnek meg és olvasnak, hanem Kolozsváron, Újvidéken, Beregszászban, Pozsonyban, Münchenben, Párizsban, Londonban vagy akár Torontóban is. Ezt azzal a különbséggel teszik, hogy míg a szomszéd államokban a történelmi hagyományok jó része magyar, addig a nyugati magyar irodalom teljesen idegen nyelvű és kulturális tradíciókra épült társadalmi közegben jött létre.

Családom külföldön élő tagjainak könyvtárában (Bécsben és Torontóban) kezdtem el ismerkedni a nyugati magyar emigráció '45 utáni irodalmával. Munkámban fordulópontot jelentett, amikor több évvel ezelőtt megismerkedtem a hollandiai Mikes Kelemen Kör vezetőivel. Az évek során kialakult a közös, egymást segítő baráti munka a nemzetközi témákat kutató és ismertető Mikes International irányítójával, Farkas Flóriánnal. Több éves együtt gondolkodásunk eredménye ez a kötet, hiszen a kötetben közölt írások 2004-től a Mikes International folyóiratában jelentek meg. Magyarországi kiadványok (néhány kivételtől eltekintve) helyhiányra hivatkozva nem is vállalták e tanulmányok megjelen-

tetését, vagy egy-egy részlet kihagyására akartak rávenni. Szembesülnöm kellett azzal a ténnyel, hogy jelenleg is államosítva van a magyar irodalom, csak más módszerrel, mint az ún. „átkosban”. De számos írás egy szabad országban, Hollandiában, előadás formájában elhangozhatott.

A könyvet Sárospatakról készült fotók díszítik. Nem véletlenül, hiszen emigrációnk számos és erős szállal kötődik ehhez a városhoz, amelyet külföldön iskolarendszere és kultúrája miatt „Bodrog-parti Athén” néven emlegettek. Újszászy Kálmán kezdeményezésére ugyanis már a hetvenes évektől érkeztek ide, az egyhónapos, bentlakásos Nyári Kollégiumba a külföldön (Nyugat-Európában és tengerentúlon) élő magyarok középiskolás korú fiai és lányai a szünetekben, hogy magyar apa- vagy anyanyelvi ismeretüket, magyarságtudatukat, az óhazához való kötődésüket erősítsék. A rendszerváltási kísérlet után létrejött a Sárospataki Nyári Anyanyelvi Kollégium Egyesület, amely a másfél évtized alatt végzett öregdiákoknak szervezett nyári találkozókat. Jómagam is évekig egyik szervezője voltam ezeknek a programoknak, ekkor vált számomra is fontossá a város. Évről-évre folyamatosan vettem észre azokat az emlékeket, amelyek Patak kötődését mutatják egy-egy jelentős emigrációs személyiséghez. Ilyen például Bertalan Imre amerikai magyar református lelkész áldozatkész munkájának egyik gyümölcse, a most Vendégháznak

helyet adó Bertalan-ház a Kazinczy utca 40. szám alatt. Cs. Szabó László hatalmas könyvtára, íróasztala és a róla készült festmény londoni otthonából, ami végrendelete alapján a Kollégium Tudományos Gyűjteményeibe került. Szintén a Nagykönyvtár Repozitóriumában kapott helyet Szathmáry Lajos hagyatéka, amely az Egyesült Államokból tért haza. Szathmáry Lajosra bronzplakettel díszített pad is emlékezik a Kollégium udvarán. Cs. Szabó László és Rácz István a református temetőben nyugszik. Ezeket örökítettük meg e kötet lapjain, ám fotózás közben ismét elcsodálkoztunk Sárospatak szépségén, ezért az említettekén kívül, egy tucat pataki kép díszíti a könyvet kívül és belül.

Az összegyűjtött – egymástól független, ám tematikája szempontjából mégis összetartozó – írások mindegyike (költői-írói) életutakat mutat be. Azzal a szándékkal, hogy a téma iránt fogékony olvasók, tanítványaim és barátaim kezébe adhassam több éves munkám eredményét. A tanulmányok meghatározó személyiségeket, illetve irodalmi munkásságukat dolgozzák fel, akiknek gyermekkoruk, ifjúságuk, vagy

életszakaszuknak egy része Erdélyhez kötődik (pl. Cs. Szabó Lászlóé, Wass Alberté) és egyúttal reformátusok, mint például az Oslóban élő Sulyok Vince; vagy Szathmáry Lajos, aki Chicagóban volt műgyűjtő és kultúrateemtő mecénás. A kötetben szereplő Cs. Szabó László Londonban élte élete második felét, Wass Albert, Szathmáry Lajos és Márai Sándor Amerikában. Sulyok Vince Norvégiában alkot, Tóth Z. László Belgiumban él, Agota Kristof pedig Svájcban. Szabó Dezső regényének és személyének feltámasztását az Ausztriában élt Kovách Aladárnak és Gombos Gyulának köszönhetjük, aki pedig az Egyesült Államokban alkotott.

A kötetben olvasható tanulmányok, eszszék, recenziók és előadások a nyugati magyar irodalom egy szeletének, pontosabban egyes alkotóinak a bemutatását szolgálják. Az írások és a benne szereplők Tamási Áron elhíresült gondolatát igazolják, amelyet londoni látogatásakor mondott: „akármelyik dombon áll is a pásztor, ugyanazon a nyájon a szeme.” E gondollal ajánlom írásaimat a megtisztelő figyelmükbe.

(Arday Géza: Írók az emigrációban. Fejezetek a '45 utáni nyugati magyar irodalomról. Mikes International, Hága (Hollandia), 2009. A kötet bevezetője és három fejezete „Írók az emigrációban. Cs. Szabó László, Szathmáry Lajos, Szabó Zoltán és Sárospatak” címmel elhangzott a Sárospataki Diákok Budapesti Egyesülete 290. klubestjén, 2009. december 18-án, a Magyar Kultúra Alapítvány színházában.)

M. Takács Lajos

A történetes valószerűtlensége

Koch Imre valóban költő: különös tehetség. Világa rendkívül gazdag és bensőséges. Maga érzékeny, mélyen gondolkodó, befelé élő, feltehetően magányos ember. Ötvennégy éves; ez az első kötete. A nyolcvan oldalas, levegősen tördelt könyvben 47 költeménye 32 oldalnyi felületet tölt be. (16 oldalt foglalnak el Kovács Tamás Vilmos változó minőségű rajzai.)

A költőt nem ismerem, a versek keletkezési ideje hiányzik. Druzsin Ferenc fülszövege és a szerzőnek az arcképe alatti három elvont mondata szemlélődő, filozofikus természetűre utal. A portréfotó robusztus, egy tömbből faragott felsőtestet és koponyát mutat. Tekintete fürkésző, távolságtartó; arca öntudatos és jóindulatú, erőt és bátortalanságot egyszerre sugall. Szeretném, ha nem bölcsész, inkább műszaki ember volna...

Ellentétben a már több évtizedes irodalmi-kritikai divattal, fontosnak tartom a szerzők pályájának, sorsának ismeretét is – különösen a költőknél –, ha valamelyikük munkájáról írom adatik. A Tokaji Íróklub X. évkönyvében (2000-ből) a résztvevők névsorában szerepel Koch Walter: az is ő lenne? Az ugyancsak pannon gyökerű Kálmán Béla professzor könyvéből tudom; germán eredetű két utónevünk, a Walter és az Imre is uralkodót, vezetőt jelent. Alkalmassint a csendes, rejtőzködő költő bújócskázik velünk? Nem is említve már Walther von der Vogelweidét és Szent Imre herceget...

Nincs értelme feltenni a kérdést: kiktől tanult, kik voltak a „mesterei” költőink közül? Munkáinak hangulata, érzelemvilága, látomásossága, természet- és létszemlélete azonban – mutatis mutandis – mégis emlékeztet Berzsenyi, Kisfaludy Sándor, Tóth Árpád, Kosztolányi, Babits, Radnóti; olykor – talán nem véletlenül – Csorba Győző és Takács Gyula műveire is. Festőisége, „plasztikája” erős; érzékelhető és szemlélhető, gazdag és változatos. Természeti és emberalkotta tájainak, vizualitása, asszociációinak látványvilága – esetenként össze nem illő – nagy mestereket idéz; Giottótól Rembrandtig, Paál Lászlótól Szőnyi Istvánig, Csontvárytól Gulácsy Lajosig, Vaszary Jánostól Bernáth Aurélig, sőt, kubista-futurista városképekig. Természetesen nem gondolom, hogy az általam igazolhatónak vélt költészeti és festészeti párhuzamok Koch Imre tudatosan megkonstruált elméleti érzékenység-fitogtatásai volnának; ez abszurdum lenne. Azt viszont bizonyíthatónak tartom, hogy a szerző kiterjedt és mély irodalmi-képzőművészeti érdeklődésének, bensőséggel megélt műveltségének természetese következményei.

Talán ifjúkori élményeinek lenyomataként, szövegeiben felfedezhetjük az 1960-as, '70-es évek modern „magas”- és „populáris” kultúrájának egyes irányzatait, azok szerkesztés-, szemlélet- és kifejezőmódjait: Antonioni és Jancsó hosszú, halk, lassú „snittjeit”; a filozofikus sci-fi-szerzők (írók és filmrendezők) élőt és élettelen

kozmosz-kozmozgonikus egységben, a végtelen mindenség csendes lüktetésével visszaadó poézisét; a legjobb természetfilmek alkotóinak Földünk teljes élővilágát rokonainkka lelkesítő feltétlen humanitását. „Horribile dictu”: a költemények némely szó szerkezeteiben, mondataiban „egy az egyben visszaköszönnek”, pl. Máté Péter, S. Nagy István, Demjén Ferenc, Pataky Attila slágerszövegei. A versek egy része történeti helyszíneinek, „életképeinek” hangulata, profán szertartásossága, szimbolikája, sugallt moralitása és műveltség-eszménye az antik Hellász és Róma megidézésétől, ószövetségi tartalmak, a népvándorlás kori pogányság és a középkori Krisztus-hit reminiscenciáin át, reneszánsz és barokkos pillanatok felvillantásáig vezetik az érzékeny olvasót.

Minden látszólagos távolságtartása, rejtőzködése ellenére – örömmre – Koch Imre szövegeiben felfedezhetők, megbecsült módon jelen vannak a költő szűkebb és teljes hazája, a magyar nyelv iránt érzett érzelmi elkötelezettségének és mai, sok tekintetben nagyon rossz világunk iránti kritikájának tanúságtételei. Szemér-

mesen, visszafogottan, olykor csupán utalással, de bensőségesen szól kedves barátairól és a szeretett nő(k)ról is. A szó legtágabb értelmében szabad versei használhatatlanná – és szükségtelessé – teszi a „klasszikus” verstan kategóriáit. Az ún. „központozás”; a nagybetűk és az írásjelek teljes mellőzése jól használható eszköz ad a költő kezébe: a rövid „verssorok” többsége asszociatív-szintaktikai kapcsolatba lép, hol a megelőző, hol a következő sorral, gyakran előre-hátra egyaránt. Ezek az érzelmi-gondolati „enjambement”-ok tágassá, többértelművé, sejtelmessé „varázsolják” a szöveget.

Koch Imre biztonsággal, mesterien bánik a magyar nyelvvel; ezért különösen bosszantó az a néhány ügyetlen, lapos szóhasználat, amely az ismeretlenségben maradt, névtelen szerkesztő mulasztásának róható fel; a gondatlan, igénytelen „ciklusszervezés”-sel, valamint az illusztrációk tartalmi és tördelési szempontból is figyelmetlen, rossz elhelyezésével együtt. *A Nap sárga arca* egy tapasztalt, öregedő, alig ismert költő kései, számomra mégis revelatív erejű bemutatkozása.

(Koch Imre: *A Nap sárga arca. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2008*)

Számunk szerzői

Áfra János 1987-ben született Hajdúböszörményben. Költő, képzőművész, egyetemi hallgató, a LÉK irodalmi kör (Debrecen) tagja.

A. Gergely András 1952-ben született Budapesten. Szociológus, politológus, a politikatudomány kandidátusa, az MTA Politikai Tudományok Intézete tudományos főmunkatársa.

Arday Géza 1973-ban született Budapesten. Tanár, irodalomtörténész.

Balácsi Károly 1945-ben született Bernecebarátiban. Szociológus, közösségfejlesztő, lapunk szerkesztőbizottsági tagja.

Bolvári-Takács Gábor PhD 1967-ben született Sárospatakon. Történész, művelődésszervező, jogász, a Magyar Táncművészeti Főiskola habilitált főiskolai tanára, lapunk főszerkesztője.

Boros László 1937-ben született Tokajban. Geográfus, a földrajztudomány kandidátusa, a Nyíregyházi Főiskola nyugalmazott főiskolai tanára.

Cseh Gizella 1972-ben született Komáromban (Komarno). Tanár, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának PhD-hallgatója.

Egeresi László PhD 1970-ben született Sárospatakon. Biblikus teológus, héber tanár, a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának egyetemi docense.

Földy Krisztina Lilla 1977-ben született Sárospatakon. Magyar szakos bölcseész, jogász, a Közép-Európai Egyetem (CEU) Kulturális és Művészeti Központjának programkoordinátora, lapunk szerkesztője.

Horváth Enikő 1991-ben született Miskolcon. A sárospataki Árpád Vezér Gimnázium idén érettségizett diákja.

Mester Györgyi 1954-ben született Budapesten. Író.

Mezősi Miklós PhD 1960-ban született Budapesten. Költő, irodalom- és operatörténész, a Nyugat-Magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központjának egyetemi docense (Szombathely).

M. Takács Lajos 1940-ben született Miskolcon. Szlavista, magyar filológus, tanár, szerkesztő, ny. gimnáziumi igazgató (Edelény).

Nagypál István 1987-ben született Budapesten. Költő, író.

Nyerges Gábor Ádám 1989-ben született Budapesten. Költő, szerkesztő, egyetemi hallgató.

Palágyi László 1989-ben született Királyhelmeceken. Költő, egyetemi hallgató.

Sarkadi Tünde 1971-ben született Nagyváradon. Turisztikai szakember, a Magyar Turizmus Zrt. volt munkatársa.

Szirányi János 1944-ben született Budapesten. Zenei szerkesztő, zongoraművész-tanár, a Bartók Béla Emlékház igazgatója, a Magyar Rádió volt elnöke.

Takács Béla (1930, Sárospatak – 1997, Debrecen). Református lelkész, néprajzkutató, művészettörténész, a néprajztudomány kandidátusa, a sárospataki, majd a debreceni Református Kollégium múzeumának igazgatója.

T. Kiss Tamás PhD 1949-ben született Jászberényben. Művelődéskutató, közművelődési szakember, a SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Karának főiskolai tanára.

Varga Bálint 1992-ben született Sátoraljaújhelyben. A miskolci Bartók Béla Zeneművészeti Szakközépiskola tanulója.